तज्जीवस्य विशुद्धिमागतवता ब्रह्मात्मनैवास्थितिं
ब्रूते स्पष्टतयेह व चकमपीत्यध्यात्मरामायणम् ॥ १७ ॥

वाच्यतात्पर्यार्थस्य महावाक्यामल दर्शयति ।

रामोऽतरं यद्रामस्य ज्ञातमाहुर्योगतं ।
तच्छ्रुष्ट देवैर्विभूतिसाक्षात्कृत्यामिदं मतम् ॥ १८ ॥

अध्यात्मरामायणे द्वयी सारभूता । तत्र रामहृदयपरिशीलनेन मुक्तत्वे हेतुमाह ।

सद्रत्नमुक्तावल्यतस्थित स इति मन्महे ॥
नांतरीयकभावेन यो रामहृदये स्थित ॥ १९ ॥

अथ श्रीरामगीतापरिशीलनात्साक्षाच्छ्रीरामरूपत्वे हेतुमाह ।

निगमामृतसिंधुमथनाद्रघुनाथोद्धृतगीतकौस्तुभम् ॥
स्वगले विदधीत य पुमान्विबुधेंद्रो विभुरेव म स्मृत ॥ २० ॥
श्रद्धाभक्तियुत स योगी तस्यास्य चिंतको भविता ॥
यच्चिंतको हि योगी स एव राघव इतीह को न वदेत् ॥२१॥

भगवती हैमवती किं संदिहाना गिरिशमेव पृष्टवती स च भगवांस्तत्समाधये रामायणमेव किमित्यकथयदित्यत्र हेतुमाह ।

जडो संसाराब्धिं कथमहमिमं दुस्तरतरं
तरिष्यामीत्येवं तरलिततया शैलसुतया ॥
गिरिशः पृष्ट सम्यच कथदुदात्तामथ कथां
महत्या श्रीहेतो प्रविरचितसतोऽभिगवत ॥ २२ ॥

भगवत्यात्मनि परमात्मत्वानुभवेन लोकसंग्रहार्थमेवेति दर्शयन् श्रीशंकरेण तस्या एतत्कृतं श्रावितमेवेत्यत्र हेतुमाह ।

देवीं हैमवतीं स्वरूपरचकपदोतिद्रमडला
श्रीरामप्रभुनामस मणिगणग्रैवेयराजल्ललाम् ॥
प्राणस्पंदगिरोपमौक्तिकलसाभासामसावीश्वर
श्रीरामपणमौक्तिकैरलमलं श्रुत्यो श्रकारादरात् ॥ २३ ॥

एतस्य श्रीविष्णुपदीरूपत्वे हेतुमाह ।

मूर्ध्नोऽस्याधि भवेन या भगवता या नाकवास्पादता
रम्या मारुतसंभवेद्वैनमहाभगमसगेन या ॥

---

२९ महतादात्म्येन ३० अपार्थस्य ३१ रामारश्मि ३२ रामहृदस्य ब्रह्मरत्नं ३३ देरव आमुरसंपत् ३४धारा देवीसख् ३५ पर्वतारसंभूता अतएव गङ्गा ३६ अध्यात्मरामायण ३७ पद कनाच.

या संदर्शितसर्गिरोत्तमपथा या धूतमृत्युव्यथा
सा श्रीरामकथा यथा त्रिपथगा वर्वर्ति सर्वोपरि ॥ २४ ॥

सत्यलोकगमने हेतुमाह ।

श्रुत्वैतगेन सुतरामनुकूलवाचा पद्मोद्भवेन सुधिया चतुराननेन ।
किं स्याद्भगवती नु निशम्य सर्वं वृत्तं प्रसादइति गंतुमियेष सत्यं ॥ २५ ॥

भुवो रक्षोविवृद्धेरेव भार इत्यत्र हेतुमाह ।

नूनं पुर्ण्यजना अमीह विभृयुः स्वस्मिन्महागौरवं
चेद्भाराय मम स्युरेव महते सर्वं सहाया अपि ॥
इत्थं दर्शयितुं जनान्वसुमती भारेण सर्वोत्तमं-
मन्यानामसृगाशिनामियमभून्मध्ये जलं मज्जती ॥२६॥

भुवो गोरूपधारणे हेतुमाह ।

पौलस्त्यादिसमस्तराक्षसमहाभारात्पराजीयते
तद्वंतव्य इतः प्रजापतिरिति ध्यात्वाथ पूर्णं गवि ॥
ज्ञात्वास्य प्रणयं विधाय वसुधा तद्रूपमेतुं व्यधा-
द्बुद्धिं सिद्धसुधाशनैः सुबहुधा त्रस्तैः समस्तैः समं ॥२७॥

ब्रह्मणोऽग्रे प्राप्तमात्राया रोदने हेतुमाह ।

नैते जीवनमस्त वर्ततइति ग्रस्तं महापत्तिभिः
प्राज्यं जर्जरितं मतिप्रभवतो लोकप्रवादस्य सा ॥
रूपं निर्दिशतीव येन विदिता स्यादाधुनिक्यात्मन-
श्चर्येस्रश्रुविलोचना क्षितिरभूद्गत्वाग्रतो ब्रह्मणः ॥२८॥

आत्मनो व्यसननाशशीघ्रस्य हेतुं संभावयति ।

सर्वत्र सर्वसुरसंघसमार्चिताङ्घ्रि सर्वं करामलकवत् भगवानवैति ॥
नास्ते च मव्द्यसननाशविचारलेशस्तर्किं करोतिति धिया समुपेक्ष्यतेऽहं॥२९॥

तच्छैथिल्यमसांप्रतमित्यत्र हेतुमाह ।

नित्यं सुधान्नं मधुरं ततोऽप्यतिप्रदीयते यत्तु हविः सवादिषु ॥
यतश्च मय्यस्ति सर्वोरियोगता तद्वः सुधायां वसुधास्तु संमता ॥३०॥

तदानीं ब्रह्मणो भगवत्स्मरणं साभिप्रायमित्याह ।

सांद्राम्भोधरश्यामसुंदररुचं चंद्राभिरामाननं

---

३८ भवतसुदरय दर्शितपथाः सगरपुत्राः ३९ एतादृशेन मध्यस्थेनविना सर्वं वृत्तमनुनिशम्य भगवतः प्रसाद्. स्यात्किं नरवादिति विचार्य सत्यलोकं गंतुमियेष ४० पुण्यकारिणो जनाः पक्षे राक्षसाः ४१ कुत्सिता या वसु सा कुशब्देन पृथ्वी बाध्या ४२ यतादि-योगता यत्रे यकारस्य आदौ योगः सुधायाः आदौ वकारयोगेन वसुधा भवति.

चंचच्चंदनचारुचर्चिततनुं क्षीरार्णवस्थायिनं ॥
रिंगद्गांगतरंगसंगिचरण श्रीपुंडरीकेक्षणं
न्यध्यायत्सर्मैहागदं तदवनेस्तापस्य सशांतये ॥३१॥

क्षीरसिंधुं प्रति जिगमिषायां हेतुमाह ।

य याम कोयं भुवि दीनरक्षी प्रत्येकदर्शोत्थं विधिना विमृश्य ॥
सर्वैः समं क्षीरनदीविभुः श्रीकांताधिवासो ननु संन्यधायि ॥३२॥

सत्यलोकान्निर्गमने हेतुमाह ।

नैतद्विचित्रं कुसुमागमोद्भूतं करोति सामान्यजनेषु विक्रियाम्॥
यत्सत्यसत्कल्पमपि प्रजापतिं सत्यात्सहस्यात्सहसा व्यचालयत् ॥३३॥

क्षीरसिंधोर्भगवत्स्थानत्वे हेतुमाह ।

वसति समर्यादतया वसुवैभवोपि मधुरतरः ॥
भगवन्निवासपात्रो भवेज्जनः कोपि दुग्धसिंधुरिव ॥३४॥

ब्रह्मा हरिं स्तुत्वा स्वव्यसनमाह ।

रुध्वा पादसरोरुहं भगवतश्चेतः सरोजांतरे
बध्वा पाणिपुटं सुटंकितमतिर्देवः सरोजासनः ॥
गोविंदं विनतारविंदतरणिं तुष्टाव हृष्टात्मना
कष्टानि व्यपनेतुमस्य जगतः सृष्टानि दुष्टात्मभिः ॥ ३५ ॥

तस्मै नमोस्तु परिरक्षितवारणाय । निष्कारणाय भवभीतिनिवारणाय ॥
सचारणाय जगदंकुरकारणाय । नारायणाय निजभक्तपरायणाय ॥३६॥

निर्द्वंद्वाय पुरंदरादिदिविषद्वृंदाभिवंद्यांघ्रये
निस्पंदाय चिदात्मने परिहरोत्कंर्दर्पाय मंदात्मनाम् ॥
वंदारुव्रजबंधनं दलयते मंदारनिंदाकृते
गोविंदाय नमोस्तु मंदरभृते स्वानंदकंदाय नः ॥ ३७ ॥

विंदद्रूप्यरविंदसुंदरदृशं मंदस्मितं नंदकं[४६]
विंदंतं दरकंधरं दरधरं कंदर्पसंदर्पदं ॥
उंदद्वदनगंधबंधुरभुजं कुंदाग्रनिंदद्रदम्
वंदे नंदसुनंदवंदितपदं तं देववृंदेश्वरम् ॥ ३८ ॥

भगवतो भुवो भारापनयनावश्यकत्वे हेतुमाह ।

अयि गोविंद [४८]गोत्रेयं गीर्वाणगणवंदित ॥

---

४३ महती गदा यस्य तं महच्चतदगदमौषधं च ४४ रोगरूपाय ४५ दानादिषये कल्पवृक्षस्य निंदां कुर्वते ४६ नंदकः कौस्तुभो मणिः कौस्तुभं धारयंत ४७ कंदर्पस्य संदर्पं खंडयतीति ४८ पृथ्वी ।

क्रव्यादप्यप्रसंघातमाक्रांतास्ति संप्रति ॥ ३९ ॥
श्रितपरमसितं पयः समुद्रे कृतनिलयं किल हंसै[49]र्भावितं नः ॥
प्रभवतु भवतः पदम[50]बालं झटिति सुदुःसहतापजालशांत्यै ॥ ४० ॥
त्वयि मन्विरुद्धमिव यत्प्रभवेद्धि कृत्यमस्मत्कृते तदपि संविदधाति देवः ॥
यन्निष्कलंकगुणशंखभृदप्यशेषं शंख[51] विपुलमवधीरवधीरयतम् ॥ ४१ ॥
अत्यंतं व्यथते हि पामरजनोऽप्यस्पादपि क्लेशतः
पत्न्यास्तत्पुरुषोत्तमः कथमसौ सोढा प्रियामज्जनम् ॥
भूदारत्वमिति[52] प्रदर्श्य भगवांस्तां मज्जतीं सर्वथा
दंष्ट्रैवोद्धृतवान्स संप्रति कथं शेषाधि शेषेऽव्यथम् ॥४२।
हा गोत्रे[53] निमज्जनं समुदितं करयाप्यभीष्टं भवेद् ।
भूमः कंपति संप्रति प्रतिगतं तद्रासवायेति चेत् ॥
गोत्रोच्छेदकुतूहली स वज्रभित्तन्नाथ गोत्रोद्धृतिः
कार्या कैर्च्छपमूर्तिनेव[54] भवता स्वैनैव नैवापरैः ॥४३॥
निरामयश्चिराय स्यात्प्रल्हादो जगतीतले ॥
इति कृत्वाद्भुतं रूपं विध्मौतो[55] दानवाधमः ॥४४॥
जानीमहे भगवतः क्षितिरूपमेतत्
वस्तु श्रियः प्रियतमं कथमन्यथाहि ॥
नीचैस्त्वमात्मनि विभाव्य बलेर्याच-
दल्पीयसीमपि भवान्भुवमेव भूमन् ॥४५॥
भार्गवैस्य[56] भवतो ननु राजैद्रेष एतदिति शास्त्रविरुद्धम् ॥
त्वं तथापि किल राजकुलाय द्रुह्यसि स्म कुशलाय भुवोस्याः ॥४६॥
एवं स्तुवत्सु सत्सु ।
मंचे शेषमये प्रपंचरचनाबीजं शयानं श्रिया
स्वांके पादतलं निधाय मृदुलं संवाहयत्या सह ॥
प्रेम्णा नर्मकथावितानरसिकं सर्वज्ञमप्यात्मनः
कार्यत्वेन खगाधिपो विधिवचो नेतु चकांक्ष क्षणात् ॥४७॥
गरुत्मतएव तत्प्रापणे हेतुमाह ।
विबुधवचांसि यथावच्छनैः शनैः साधुपक्षपातित्वं ॥

४९ हंसः सूर्यः परमहंसश्च ५० वृक्षपक्षे वेंधमबालश्च ५१ शंखासुर ५२ भूः दाराः यस्य स भूदारः तस्य भाव. भूदारत्वम् ५३ गोत्रं नाम्नि कुले नगे इति विश्व. कुलपरंपरागतभूमिश्च ५४ कूर्ममूर्तिना ५५ नाशितः ५६ परशुरामस्य शुक्रस्य च ५७ चंद्रः राजानश्च

अचर्ययन्निव स सोन्ववदत्रिदशसार्वभौमाग्रे ॥ ४८ ॥

भगवत सद्य कारुण्योदये हेतुमाह ।

अगण्यकारुण्यसुधाबुराशेस्तदात्वएवोच्चलदुभाते ॥
गां सर्वशस्ता विसृजन्बभूव युक्त निमित्त द्विजराजएष ॥ ४९ ॥
विद्युच्छ्रीश्लिष्टतनुर्यातुदर्वादितसुपर्वनिर्वृतये ॥
भुजगाशनसमुद्रूढो जीवनदाताय कश्चनाविरभूत् ॥ ५० ॥

भगवत्तेजसा सर्वचक्षु प्रमोषे हेतुमाह ।

निष्पीतानि शेपनम पुस्फोर परम मह ॥
यत्र खद्योतइत्याख्या रवे कीटार्थतावहा ॥ ५१ ॥

परमस्य धाम्नो ब्रह्मणएव दर्शने हेतुमाह ।

हर्सर्यस्य सदैव सगतिरथ श्रुत्यतदर्श्यजसे-
तदुत्पत्तिविचारचतुरमति सद्योगविन्यस्तधी ॥
रूढ सप्तमभूमिकामिति सतु ब्रह्मैव साक्षात्पर
धामापश्यदिद सहस्रनयनप्राप्या न चान्ये सुरा ॥ ५२ ॥
एषोंऽभिर्निजकायकातिकलनातापिच्छगुच्छच्छवि
स्व ञ्छो गच्छति तुच्छतयादि पुनर्मे सन्निधेर्न्यर्ठेन ॥
स्यात्कुसेयमितीव मत्सरवशाञ्छ्रीवत्सवक्षारद-
ज्योत्स्नाभिर्नतवत्सलोस्य शितितामुत्सादयन्नत्यगीत् ॥ ५३ ॥

कौशल्यमस्ति किल भगवलोधिराज स्फार प्रवर्तयति व सुमनोधिकार ॥
नीतोपि कश्चिदयि सारविचारमग्न स स्वस्थितो भवति सप्रति सप्रतीत ॥५४॥

भगवतो वचोवैचित्र्यासर्वज्ञता विभृष्वन्नाह ब्रह्मा ।

सर्वज्ञाना श्रीमदभ्युजाना मध्येऽग्रेऽह सेवकत्वाद्ब्रवीमि ॥
भक्तै र्मानोस्त पदार्चानुरक्तै नों न्नीराज्य किंतु दीपावलीभि ॥ ५५ ॥
कठे त्रिमूर्त्तिनेपो यदा श्रीचरणे कृत ॥
समर्पिता तदैवासात्करे कुशलतापि मे ॥ ५६ ॥

परं रावणस्यास्म परिभवे हेतुमाह ।

स्वामिन्निशाचरनरो मल्लभ्भवरसभृत ॥ [३]
भवरा मन्यते सर्वान्छचीवरवरा सुरान् ॥ ५७ ॥
दुर्धर्षदुर्दममदाधमहासुरेंद्रे । सरक्षित यदनिश सनिपगचापे ॥
लकान्हय त्रिशिपरामभात यथार्थ । सत्तापद जयति राक्षसवैभवस्य ॥५८॥

---

१ ककुभा वाचक । २ देश । ३ प्राक् उदकच । ४ कलक । ५ पाणी धरन्नेनकारिवमर । ६ युष्माकचरणे । उत्तमात्मानुसरन्न तु पादशब्देन भण्यते।

सद्यः प्रयच्छति सुदुस्सहतापजालं । धैर्यं विलुंपति च लिंपति कालिमानं॥
प्राणातिसंकटकरं विकटं सुराणां। लंकेति नाम नगरं न गरायते किं॥९९॥

उन्नब्दोर्मिपरंपराब्धिपरिखा सालैर्विशालैर्युता ।
नानादुर्गमसंक्रमैः परिचिता दुर्भेद्ययंत्रावृता ॥
सा लंकाभिदधाति नूनमखिलान्दृष्ट्या विपर्यस्तया ।
यो मां पश्यति कालमेव स पुनर्निःसंशयं पश्यति ॥ १० ॥

महोक्षवदलं बलात्समवरुद्धगोमंडलः ।
सदाचरणकर्शकः सुपयदूषकः शूकवत् ॥
करीव मदघूर्णितो महिषवद्धरिद्वेषणः ।
स शास्ति मनुजाशनो दनुजराजधानीमिमाम् ॥ ११ ॥

शस्त्रावेक्षणिकाप्रसगवशतः क्रव्यादराट् कौतुका- ।
चंचच्चापलतः समुद्यतगदः शूलोद्यतः स्यादि ॥
प्रोदंचत्तरवारिरप्ययमये तावत्सुराणां गणः ।
सर्वांगे त्वदि मूर्ध्नि किंच नयनेष्वेवेदृशो दृश्यते ॥ १२ ॥

रावणस्य दिग्विजयमाह । तत्र इंद्रं जित्वा तस्य मालाकारत्वे हेतुमाह ।

दृष्ट्वा नंदनकृतवधनमिमं संक्रंदन वंदिभिः ॥
सद्यः कारितवंदनं स्वसविध विंदंतमस्त्रांबुनः ।
पूरैर्दृष्टसुदौर्मनस्य विभवं दृष्ट्वैव लब्धार्जव- ॥
स्तस्मै किं सुमनोधिकारमसुरोदाङ्गूतपूर्वार्पितम् ॥ १३ ॥

ऐरावतस्य ऐरावणेति समाख्याया हेतुमुत्प्रेक्षते ।

यावद्देवगजोभ्ययुंक्त रदनैर्युद्धेऽस्य वक्षःशिलाम् ॥
भेत्तु तावदनेन दंतमुसलप्राहं पराक्पातितः ॥
निर्भग्नास्थिचयो भयज्वरवशादैरावणैरावणे-
त्येवं प्रालपदित्ययं किमु हरे तन्नामधेयो भवत् ॥ १४ ॥

हंसव्यंसकमंदसुंदरगतिव्याकोपिरक्षिव्रजा-
वाच्यालापशतद्रुतद्रुतिवशोत्सिक्तोदकुंभोदकैः ॥
निश्चोतन्नयनांबुपूरसाचिवैरामूर्ध्वपादं स्वयम्
छिन्ना यस्य हि नदनात्ततरुर्दंति रमादयः ॥ १५ ॥

मंदाना मदिरामदांधमनसां मध्ये सभं रक्षसा--
मादिष्टं यशसः प्रबंधनिवहं गायन्दशास्यस्य यः ॥
विस्तार्नेगविधूननेन युगपत्श्लाघार्थकोलाहले-
र्हा हा त्रस्तमनाः स्वनामकलनामेतामनाभ्यस्यति ॥ १६

गीतिं तु पूर्वचिरवासनयेंद्रपदे हूहूः क्वचित्कुपितयातुतिरस्कृतोभूत् ॥
आहूतमात्र उपवीणयितुं स भूयो हूहू करोति विषमज्वरजर्जरांगः ॥६७॥

हुताशनस्य पाचक्ये हेतुमाह ।

हुताशनोयं दहनीयमेवं मुख्यार्थसपत् घटते न नित्यम् ॥
प्रदर्शकस्तत्र स गौणवृत्ते- र्गौण्यैव वृत्या स सदा स्थितोस्ति ॥ ६८ ॥

यमस्य प्रातिहार्ये हेतुमाह ।

सिद्धं युद्धकृते समुद्धतबलं क्रुद्धं विरुद्धायितम्
विद्धं दिक्षु निरुद्धपद्धतिमसौ बद्ध विधाय स्वयं ॥
कालं दंडधरं न्ययुक्त निलये तुल्याधिकारेप्ययं
पूर्व प्राणहरो मनोत्द्दधुनेत्येव विधास्ते भिदा ॥ ६९ ॥

एकेशनाशकरणे वरुणप्रयुक्ताः पाशा अमुष्य महसा सहसानाशाः ॥
तेनैकधैव नहि केवलमेष जज्ञे पाशोत्र किंतु रणसीम्नि सुपंचकोपि ॥ ७० ॥

येनात्तगंध क्रियते समस्त महाबलानां बलजीवन यः ॥
हुंकारमात्रेण सखात्तगंधो युद्धोन्मुखो गंधवहो न्यधायि ॥ ७१ ॥

ज्यायास निजबाधव द्रविणतः श्रेयासमार्यापतेः ॥
प्रेयास तमगुह्य केशमपि यः शष्पाय नो मन्यते ॥
मध्वा स्वादपरस्तदीयविकसत्तपन्महावीरुधः
सारं भृंगइवाधितिष्ठति महामोदास्पदं पुष्पक ॥ ७२ ॥

पूज्यत्व प्रतिबंधक हरजये तस्माद्यथासौ भृशं
तुष्येत्किंच मयापि तस्य गरिमा स्यादात्तगर्धीकृतः ॥
तत्कुर्यामिति कौतुकादुदहरत् कैलासशैलं यया
श्लिष्यद्दुर्दुरुमामयाद्गलमल दुर्वारमानिन्यपि ॥ ७३ ॥

निःशूर भुवनत्रय रचयितुं बद्धस्पृहे रावणे
स्वास्मिन्कोशकृता बहुरूपकृतीरर्कोऽ निश मन्यते ॥
भास्वच्चडकरादिनामकथने संप्रस्तुते नो चिरे
सूरे नाम्नि शकारमन्यदपि यत्खद्योतमित्यूचिरे ॥ ७४ ॥

जातः सत्कुटिलत्वमेव भजते ससेवते वारुणी-
मन्यस्त्रीरसिकः सनाकविगुरुद्विट् किंच रात्रिंचरः ॥
इत्थं नाम समानशीलकतयाऽस्माकतु तस्यैकलः
शीतांशुः सुरतश्रमस्य शमनो च्छर्माणि निर्मात्यय ॥ ७५ ॥

तस्यानुयायिवर्गोपि जायते विप्रभोजनः
तत्प्रभाभिर्न को नाम जायते विप्रभोजनः ॥ ७६ ॥

रावणस्य रणे सर्वे वय विशरण गता ॥
तदद्य नाथ भवतश्चरण शरण गता ॥ ७७ ॥
नि शेषत्वेन निर्हृत्य जाड्य निर्जरसा धिय
दातुमुत्तेजन ब्राह्मीमुत्ससर्ज जनार्दन ॥ ७८ ॥
अद्यैव प्रतिपद्य मदारसिकोऽ वद स सद्यो मया ॥
वध्यो विद्यन एष उद्यतमदोऽविद्यावृतो बुध्यताम् ॥
ते सर्वे शत्ररात्स्वमुष्य खलु निर्जीवा नरैणैव त ॥
तत्रावास्य दशाननस्य मलिनस्यास्य व्युदस्याम्यसून् ॥ ७९ ॥
ब्रह्माधमस्यास्य वधेन सद्य ॥ कृतेन हि ब्रह्मवरो विनश्येत् ॥
कालानुरोधेन ततोस्य सर्पि ॥ प्कुभासुवासिध्यतु वम्यभाव ॥ ८० ॥
मया प्रादुर्भविष्यते युष्माभिश्च वानरै साहायकार्य भूयतामित्यत्र हेतुमाह ।
स्वस्वाशतश्चडपराक्रमोद्दुरा सुरा धराया प्रभवतु वानरा ॥
तदात्तसर्वाक्षरसपदर्थत स्याल्लोकाविद्रावण एष रावण ॥ ८१ ॥
मदा प्रसादइत्येव विरिचो वचन हरे ॥
अतर्दधौ निजप्रादुर्भावाच स पर पुमान् ॥ ८२ ॥
अथ ब्रह्मा देवानाह ।
रजनिचराभावोर्थासिध्यति सद्यो विबुध्यता विबुधा ॥
न रजनिचरो धरण्यामपि भविष्यति हि पुरुषविशेष ॥ ८३ ॥
राक्षसान्समुपलक्ष्यवादिभि र्यद्वयाद्विरनरै प्रसूयते ॥
भाव्यमेव खलु तर्हि वानरै र्भूतलेऽत्र न चिर विरच्यताम् ॥ ८४ ॥
अथ ते प्रसन्नवदना अभवन्निति कीर्तन तु पुनरुक्तमिव ॥
यदमी निवदयितुमात्मदशा मभव पुरैव हि न दीनमुखा ॥ ८५ ॥
ब्रह्मण सत्यलोकगमने हेतुमाह ।
कुसगमाह्याम्यवशात्कदाचित् । सत्याद्यदिर्भावमुपेयिवान्य ॥
सत्यस्थितिस्तस्य पुनर्नचेत्स्या । त्वृत मुरारे, किमनुग्रहेण ॥ ८६ ॥
नासत्यौ विविद च मैदमनलो नील नल विश्वकृ
त्पर्जन्य शरभ रविस्तु सुगल देवेश्वरो वालिनम् ॥
तार गीष्पतिराञ्जनेयमनिल पाशी सुषेणाभिध ।
पौलस्त्य किल गधमादनमिति प्राजीजनद्दनान् ॥ ८७ ॥
स्वस्थास्तुसपदमपि प्रविहाय विष्णो ।
सेवा विधातुममलामफल्गा कलाभि ॥
येऽमी नसात विबुधा गिरिकाननेषु ।

धन्या हि ते हरयएव कुतो न मान्या. ॥ ८८ ॥
अथ विगलदभिख्या भूतलेत्यतमेख्या
विजयिभिरनिरोध्या व्याधिसतत्यवाध्या ॥
असुकृतिभिरसाध्या पुण्यसपद्विवृध्या-
दखिलगुणसमृध्या राजते पूरयोध्या ॥ ८९ ॥
बहुकुतुकविधात्री श्रीशसायुज्यदात्री
सकलविबुधमान्या दीनरक्षावदान्या ॥
धरणिवलयभूषा पुण्यपीयूषभूषा
रिपुमहिषभवानी राजधानी रघूणाम् ॥ ९० ॥
शक्या न योध्दु प्रतिपक्षभूपैरेपेति तर्के· किमु तर्कयामि ॥
यस्या अयोध्येत्यभिधानमेव समर्थयत्यर्थमिम समर्थं ॥ ९१ ॥
वसीयसीय नगरी तु कर्हिचित् कचिद्विहीनाभिनवैर्महोत्सवैः ॥
एव गिरा नावसरोपि वैरिणा वक्तुं यतो जातसदाजरक्षणा ॥ ९२
सकलसुरचितसुधर्मा जयोन्नता या च वैजयत्याढ्या ॥
अभ्युषितचित्रसेना शतक्रतुवरामरावतीव बभौ ॥ ९३ ॥
येयं मुक्तिपुरीपु सप्तसु सतामग्रेसरी समता
युक्त युक्तमिद न चेत्कथयत क्वान्यत्र पुर्यामहो ॥
अभ्यर्थ्यागजपाणिपीडनविधौ तैस्तैरलब्धोदयै
निर्याति स्म महोत्सवैर्ननु तनुत्यागाय सर्वे जनाः ॥ ९४ ॥
आयात्यनुत्तमातास्थितवसुहरणोद्यतो रचितपुखः ॥
यामिकश्चैव मार्गणगणो नगुणेन कर्णपथगामी ॥ ९५ ॥
सौरेः करैर्दशशतैरनुगृह्यमाणा या कोशला कमलिनीव विराजमाना ॥
श्रीस्तत्र यस्तुभभि वाञ्छति सर्वदेति किं कर्कशैर्विविधतर्कशतैर्ब्रवीमि ॥९६॥
सौरवती राजपुरी कास्ति भुवीत्थ विचिन्त्यमाने तु ॥

---

१ पुण्य न कृतैभि । २ मूत इति प्राकृतभाषाया रूपात । ३ अतिशयेन वसुमती इति वसीयसी । ४ जात सदा अजकर्तृकं रक्षग यस्या सा । पक्षे जाता सदा अजरा क्षणा उत्साहा यस्याःसा । क्षण उध्दवउत्सवे यमर. । ५ देवसभा । पक्षे सुधर्मश्च । ६ इन्द्र पुत्रो जय । ७ पताका । इद्रकन्याथ । ८ ज्येष्ठपुत्रविवाहोत्साहापेक्षयापिके इत्साहैर्यत्र देहत्यागार्थे निर्याति स्म । अयोध्यावासिन. सर्वेपि रामेणसाक वैकुठमगमन्निति रामायणे । ९ नास्ति उत्तम यस्मादित्युत्तममतएवातास्थित मजूषादिकेस्थितं यद्वसु द्रव्यं तद्धरणोद्यत पक्षे उत्तमा· ये अतस्या तन्मध्यस्थितो यो ष कार. स नास्तिय स्मिन्निति यद्वसुवदमर्थादसुवद तस्य हरणे उद्यत । १० मार्गणो बाणयाचकाविति कोश. ॥ ११ श्रेष्ठ राजपुरी पक्षे सरय्वा इद सारव तत्र पा अजपुरी ।

गंगातीरशिवपुरीत्यादिरिमामतरेण न स्फुरति ॥ ९७ ॥
यच्छिल्परचनां स्मर्तुं मनसापि न शक्यते ॥
एतदेव तु वैचित्र्यं मनुनिर्मितवस्तुन. ॥ ९८ ॥

॥ इत्ययोध्यावर्णनम् ॥

दृष्टा दुर्मतिदारिणी प्रणमतां पापच्छटाहारिणी
स्पृष्टा जाड्यनिवारिणी मृजिकृता पुण्यौघविस्तारिणी ॥
स्नानान्मुक्तिवितारिणीह शरयूः पीता भवोत्तारिणी ॥
साकेतांतविहारिणी विजयते नृणां मनोहारिणी ॥ ९९ ॥
या वहुलवाहिनीभिः[1] परिश्रिता समकरप्रचारा च ॥
जलैतारणाय दधती तरणिकुलकोसला विडंबयती ॥ १०० ॥
सुरभीकृतसर्वांगी फुल्लकल्हारमालया ॥
चलद्भ्रमरका स्फारस्फुरन्मीनविलोचना ॥ १०१ ॥
साद्रस्यासर्कसंपन्ना निनदत्कलहंसका ॥
पवित्रपत्रभंगाढ्या भास्वत्तिलकभूषिता ॥ १०२ ॥
मंदं चलंती गंभीरवहद्घनरसाकुला ॥
वरारोहोच्छलद्द्रोणिरुल्लसत्कंकणोर्मिका ॥ १०३ ॥
समर्यादतया नित्यमनुकूलप्रवर्तिनी ॥
समर्पयति या साधुकांतेव सुरतोत्सवम् ॥ १०४ ॥

॥ कालापकम् ॥

ऋत्विग्भ्यः क्रतुदक्षिणां प्रददतः सर्वार्थजातं मुदा
सजाताः परमीर्तिकास्पदमहो ते ते न के राघवाः ॥
तद्गीता इव कोशरक्षणकरा अस्पर्शना लुब्धवत्
यूपा हंत निखातकांचनमया यस्यास्तटे रेजिरे ॥ १०५ ॥
स्प्रष्टुं न शक्याः खलु यत्समंतात् पंका इदं किं प्रतिपादयामः ॥
पंकव्यथानिस्तरणे जनाना-मुपाविशन्यां प्रति तिर्यराजोः ॥ १०६ ॥
सरिद्वराया बहुतीर्थयोगात् बभूव यस्याविरजा स्थितिः सा ॥
सदैव किं नैव सशैवलक्ष्मा चित्रं तु चक्रे जनलिंगभंगम् ॥ १०७ ॥

---

१ नदीसेनाच। २ मकरा करच। ३ डलयो सावर्ण्याज्जडतालाप।
४ स्यासकः पुंसि पार्थिवदे अडदिपरि मुकुंदेशनि मेदिनी। ५ शृंगाररसः। ६ कूल। पक्षे पूर्वभाग.। ७ मृत्तात्रास्पद। पक्षे पीडास्पद ८ पकः पातकं। पक्षे कर्दम·। ९ तीर्थे राजा घाट इति प्राकृतेऽस्यान १० रज शून्या। ११ शैवाचिन्हमाहिना। शैवाक्ष तरप हमा पूर्णी १२ लिंगं प्रसिद्धं शैवलिंगं। पक्षे लिंगदेह.।

॥ इति सरयूवर्णनम् ॥

पुर्यां तत्र वसन् रवेः कुलभुवां नाथो महासंपदां
पाथोधिर्धृतसत्पथो निगलितानर्थः समर्थो भियः ॥
विद्वत्संततिकथो विशामधिदयस्त्रैलोक्यजाग्रद्यशः
पृथ्वीं निर्जितमन्मथो दशरथोऽरक्षीदनुल्लङ्घ्यधीः ॥ १०८ ॥

भूल्योदयो द्विजराजभृच्छुचिपुर्यो राजराजाश्रयो ॥
निरस्तातनुशत्रुदुर्विलसितख्याता नृपस्यानिशम्
आर्यातिप्रियतास्पदं प्रियमहासेनो हि सन्मदनः
सोऽयं पोक्तरथो महेश्वर इति स्यात्कस्य न प्रत्ययः ॥ १०९ ॥

रचितप्रदेशांदरहर्यंचितमय साधुर्पपमभिनिविष्टम् ॥
दशरथराज सुजनः को न वदेदेष चक्रवर्तीति ॥ ११० ॥

उत्थान कटाक्षानां निजयुवतिजनप्रेमभावावलोका-
दोर्तिः कोदण्डदण्डे त्रिपुरहरकरे दृश्यते नाम शूलम् ॥
कौटिल्यं कुन्तलेषु द्विरसनरचनं पन्नगे नेतरत्रे-
त्येव यस्मिन्प्रशासत्यखिलगुणनिधौ प्रत्ययोभूज्जनानां ॥ १११ ॥

यस्मिन्प्रशासति नरप्रवरेऽपवर्गो धर्मेऽपथः प्रतिदिनं परिपिष्यमाणः ॥
यस्याचले यतिमनोऽम्बुजकोरकोभूत्कवीजनः स्मरणे न च पुंजनोऽपि ॥११२॥

निभरस्तमदलमसौ यमुधाप्यायमपि नासुभाप्यायम् ॥
राजा चमत्कुरुतइति सनीत्यनीत्यपि तदेषकिममार्यीत् ॥ ११३ ॥

सन्मंत्रिभिस्तस्य विचारलक्ष-दक्षैर्विसृष्टोभयपक्षकक्षैः ॥
अक्षामचारो नयशोभितः सन्यशोभितः संजनयांबभूव ॥ ११४ ॥

तद्युक्तमेव हि बभूव रिपुकथन्ना लोकोपि तस्य सद्यशस नृपस्य पत्नी[१२] ॥
पातु स्म पांशति महर्षिलोकमोह्य कीलालमेव न पुनर्बहुवाहिनीनाम् ॥११५॥

येनावृष्टिरथातिवृष्टिरिति वै ईती[१३] समुत्सारिते ।
दूरं तत्र रिपुप्रजस्य यदनैश्वर्यादतेऽभवत् ॥
धर्माराम्य धृमनस्य नयनेर्युक्त हि निर्योगिना ।
नौदार्याभिमतानिधौ निरूप्यते निर्वाधकर्तेऽपि ॥ ११६ ॥

पुरुकुजस्तस्य यात्नो निरंकुशमत्यानिशम् ॥

---

१ भगीरथेनात्मने ऐश्वर्य । २ वह० [illegible] । ३ मदन । ४ धर्म । वृषभ । ५ पा[illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] । [illegible] । ८ [illegible] । ९ [illegible] । १० [illegible] । [illegible] । ११ [illegible] । १२ [illegible] । १३ [illegible] । १४ [illegible] । [illegible]

पुष्कराढ्य करो दानोदकार्द्रो मुकमेव तत् ॥ ११७ ॥
कङ्कणोपहिततास्य कराब्जे । नैव केवलविभूषण हेतो ॥
किंतु याचकमनोरथवीथी । पूरणार्थमाप सततमासीत् ॥११८॥
यस्य प्रवर्तमाने सुविमलनरवारिधारया दाने ॥
प्रयर्थिनोर्भिनश्च प्रपदिरे नियतमेव नियुतधनम् ॥ ११९ ॥
भूभर्तुस्तस्य कीर्ति सपदि कुवलये दिव्यन्क्ष्मीं विधत्ते
जीव जीवस्यमोद नयति जनयति स्मावदातान्दिगतान् ॥
चक्राणा द्वद्गाना वितरति विपुल तापमेतत्तु युक्त
सञ्जाते चाद्रकैव प्रभवति भुवने शूरतीव्रप्रतापे ॥ १२० ॥
हेलोत्सारितदुर्जयासुरकुलो हृष्टामना जिष्णुना ।
प्रत्युद्गम्य मुदा प्रणम्य शनकैरारोप्य चैरावते ॥
व्याकीर्य प्रसवैस्तवैरभिनवै सुस्तूयमानो नद ।
नानावाद्यपुर सर सुरपुरीं यो वीरवर्योविशत् ॥ १२१ ॥
वाचाले वंदिजाले सपदि कृतनतेऽभ्युत्थिते देवयूथे
रम्भानृत्यै सनाथे सुरसदसि करमाहमारोपितस्य॥
पीठाग्र्येस्य प्रणादैभृतकरममुना कल्पितार्धासनस्य
वीनार्थस्यार्गद च प्रमुदितमनसोन्योन्यमन्वर्थमासीत् ॥ १२२ ॥
इति दशरथवर्णनम् ॥

विकिल्त्रस्य तस्यासीत्कलत्रत्रयमुत्तमम् ॥
पवित्र सच्चरित्र तच्छोत्रियमिवापर ॥ १२३ ॥

सा कौसल्या त्रिदशतटिनी सा सुमित्रा सरस्व
त्यया धन्या शमनभगिनी नंदिनी केकयस्य ॥
एतास्तिस्रो दशरथमहाभागरूपं प्रयाग ॥
त्यागम्यासन्नरसभर सगना एकभावम् ॥ १२४ ॥

प्रयासु प्रथमा विभक्तिरभवत्सौजसिनी सा त्रयी
वेदान्याश्रयदायिनी प्रथमिका व्याजस्तु या तत्र सा
वि रिरम्यात्मसुरुपिणानि नृपते सा धर्मपत्नोपर ॥
वैदेभ्येर गुहापर्णानिनदतो वदेति वृद्धा कवीर् ॥ १२५ ॥

---

१ चकोर । २ दूर धीर भुवन ठोक । पभे मूल्य शीतता । भुवो जले संजाते मानि ।।ादनमाव यदिकैव भयात । ३ इदस्य । ४ ओगडे दामभुवन । ओर्न स्वर दीव्रगर्नानि एकत्र नागिरत्न दशास्यांसीडक मासीत । ५ विकड आनेशात विकल्प तरर । ६ म भावो ग।,१ यता इभत । ७ सुश्रीमत् दपन ।अभने प्ररम्न ।

॥ इति कौसल्यादिमहिषीवर्णनम् ॥

कोशल्यावस्थितिर्यस्य देशेषु निखिलेष्वपि ॥
सा तस्य देहे गेहे च जागर्तीति न विस्मयः ॥ १२६ ॥
वसुमतः सदनुग्रहभूमिकाभुवनमध्यविरोचितमूर्तयः ॥
वदतु कोनु कविर्ननु कोशला नहि भवंति समृध्दतरश्रियः ॥ १२७ ॥
दशरथप्रकृतिः परमेत्ययं विजयते भुवनत्रयडिंडिमः ॥
स्मरतु तस्य तु कः सचिवोत्करं पुरजनं च विनिंदनभाजनम् ॥१२८॥

॥ इति देशामात्यपौरवर्णनम् ॥

राजस्त्वं शतकोटिदानरसिको जिष्णुः सुधर्मास्थितः
सुष्टुत्यो विबुधैरितीव मनुषे स्वात्मानमिंद्रोपमं ॥
पूर्णत्वं तु कथंतरामुपमितेरेकं विना नदन-
क्रीडाकौतुकमित्यगाभिगदितुं कर्णोपकंठे जरा ॥ १२९ ॥
एकांते स कदाचिदच्छमुकुरे स्वं रूपमालोकयन्
पालित्यं प्रसमीक्ष्य राजरमणो यत्किंचिदेवोत्थितम् ॥
सद्योभूद्विमनायमान इव यद्वर्णांतरीयं पुनः
खेदाय व्यपदेशनं न मनसः स्यात्कस्य शस्यात्मनः ॥ १३० ॥
चेतसा दूयमानेन चिंतयामास पार्थिवः
अपोतो न तरिष्यामि तं पितृणामृणार्णवम् ॥ १३१ ॥
नापुत्रस्य तु सद्गतिः श्रुतिरिति स्पष्टं ब्रवीमि स्वयं
तस्माद्दुर्गतिरेव हंत नियतं तत्रादशस्यास्य मे ॥
त्रातुं दुर्गतितः परं स भगवानेको वसिष्ठः प्रभु-
र्निश्चित्यैवमुपाससादतमरं धातारमेवापरम् ॥ १३२ ॥
त्रिधा कृता येन करेक्षमाला परंतु यो नित्यमनक्षमालः ॥
तथाहि विद्वान्सपरिग्रहोपि परिग्रहास्पृष्ट इति स्मरंति ॥ १३३ ॥
पादाबुजाग्रे प्रणिपत्य दृढवद्धप्रांजलि वाचमुवाच पार्थिवः ॥
बुभुक्षवे मह्यमिदं न रोचते सर्वं विनैकामिह पाकगर्भदाम् ॥ १३४
स्वामिन्सप्रति शब्दचित्रकुशलाः प्रायः कवींद्रा मम
प्रस्तावे गुणवर्णनस्य सुमनःसंघस्तु तंत्वादिना ॥

---

१ शतकोटि. स्वरुः शम्भो दंभोलिरशनिर्द्वयो । दाने संडने । २ जरसा शुक्रता । ३ [illegible]
शिशो वहित्रे च गृहस्थाने च वामसीति मोदिनी । ४ वद्धाञ्जमाला । पक्षे इंद्रियमाला
दाने ।

सादृश्य गणत सुराधिपतिना सकीर्तयतो मिथो
गोत्रोच्छेदकरोप्यसाविति पुनर्वक्ष्यत्युपाशुखरे १३५ ॥
अत्र ससारगहने पृथुकेन सुख भवेत् ॥
उत्तर प्रश्न एवाय स्यादिति प्रतिभाति मे ॥ १३६ ॥
श्रुत्वैतद्राजवाक्य प्रहसितवदनो वाचमूचे वसिष्ठो
राजन्छक्रादिभिस्त्व परमहितनयोसीति सर्वैर्महद्भि ॥
यत्रिय गीयमानो भवसि सतु कथकारमास्से विपादी
नार्यादा हीनसत्वा व्यसनपरवशाश्चेद्विपोदीभवति ॥ १३७ ॥
अजसूनोस्तव विभो सर्वोप्यर्थ परार्पित ॥
बहुशाल्युदयस्तेन तत्कुतो विमना इव ॥ १३८ ॥
हरिरस्य सुतप्रवरो भूयादिति चेतसा स हयमेध ॥
दध्यौ यत्स प्रचराति हरिर्सुतराजप्रदानेन ॥ १३९ ॥

आह च ।

भगवतमज चतुर्भुज हरिमेधेन हरिं प्रसादय ॥
चतुरो वितरिष्यति प्रभु स पुमर्थानिव दिव्यनदनान् ॥ १४० ॥

ऋष्यशृगानयने हेतुमाह ।

अगजफलनिष्पत्तोर्विभाडकस्यागजो भवेद्धेतु ।
अस्माकमृत्विजा तत्प्रधानभाव दधातु सतु शृगी ॥ १४१ ॥

स क्वास्तीति चेत् ।

स्वर्गोपमेष्वगराजन्नगदेशेषु सगत ॥
ऋष्यशृगो जीवइव प्रवर्तयति मगल ॥ १४२ ॥

तत्र कस्माद्वसतीति चेत् ।

कदाचिदगस्य मनोरमस्य भो स्थिति सदा सारिवर्ता तु नाभवत् ॥
तदातिथित्व सहसा समाययौ प्राणातिकृच्छ्र बहुधान्यवर्जनात् ॥ १४३॥

तदा तत्र तदागमने हेतुमाह ।

---

१ गोत्र नाम्नि कुले नगे इात ।वश । २ विषमत्वाति विषादी । ३ दशरथस्य । पक्षे अज सूनुर्यस्य । परमात्मन । ४ परेभ्योर्पित परार्पित । तवार्थस्य परार्थत्वात् । पक्षे ऽन्यपदार्थप्रधानत्वाद्बहुव्रीहिसमासस्य । ५ बहुव्रीत्युदय । पक्षे बहुशाली विशेषण उदयस्य । ६ अश्व कण्डितसोमवल्योश्च प्रदानेन प्रचराति । पक्षे हरिरूपो य सुतत्रेष्ठ तस्य॰ प्रदानेन हयमेधेन हरि पुत्रो भवतीति भाव । ७ अगो देशविशेष तत्र पक्षे गज पुत्र । ८ उत्तमा सारवती । पक्षे बलवती ।

जललीनस्य मृगमुखगतस्य योगेन वर्षणमवद्यम् ॥
स्यादेवेत्यंगपतेर्मंत्रिवरा ऋष्यशृंगमभिदध्युः ॥ १४४ ॥

तस्यानर्न वेश्याभिरेवेत्यत्र हेतुमाह ।

निर्गते निजतपोवनदूरात्तद्गुरावति दुरासदकोपे ॥
आत्तशृंग इति हि प्रभविष्यत्यसरःपरवश. स कुमारः ॥ १४५ ॥

तद्वशीकरणे हेतुमाह ।

विभाण्डके तापसखंडमंडले विनिर्गते स्वात्मतपोवनाद्बहिः ॥
प्रलोभ्यते स्मास्य मुनेः कुमारको रंभादिभिर्भूपतिनेति साम्प्रतम् ॥ १४६

स्त्रीभिः प्रलोभितो त्वर्यापिढकस्पर्शनादिभि. ॥
ततोंगं रोचयांचक्रे स विभाडकडिंभकः ॥ १४७ ॥

तस्यागच्छतएव वर्षे हेतुमाह ।

उदांचैरंगमखिलमागच्छन्नेव मौन्यसौ ॥
अप्सरोभिः समेतस्य शृंगिणस्तत्र चित्रकृत् ॥ १४८ ॥
पुरा शांतात्कृते कैवासीद्राजपदस्थितिः ॥
तादृश्यनेन व्यरचि सद्यो जनपदस्थितिः ॥ १४९ ॥
सख्युस्ततस्ते नृपते सुसंमतां शांता सुतां स्त्रीयतेयाररीकृताम् ॥
तस्मै प्रदायांगजनाधिपोऽतुलं निर्वर्तयामास विवाहमंगलम् ॥ १५० ॥
शांतार्पणादंगभूतोत्यवश्यं स्यात्खस्य शांतागमोपि सद्यः ॥
तथादृशस्यास्य तव प्रजेशाऽक्लेशात्प्रजेशाधिगमो न नैश्यात् ॥१५१॥
विभाडको किंचन चक्रवर्ती प्रचंडकोपोपि सुतप्रलोभात् ॥
नृपस्य पुत्र्या स्नुषया नितांतं स शांतया शांततमो बभूव ॥ १५२ ॥

त्वदर्थना सोनुमन्येतैवेत्यत्र हेतुमाह ॥

नूनं धनरसग्राही स विभाडकडिंभकः ॥
सत्पात्रस्य तव भृशं वद किं न वशंवदः ॥ १५३ ॥

---

१ मृगनक्षत्रप्रारंभे जललग्नस्य योगे सति वृष्टिरवश्य भवतीति ज्यौतिर्मत । पक्षे विभाडकस्य रेतः नद्यांजले पतित तन्मृग्या भक्षित तत्सकाशात् मृगी उत्पन्नो भूदिति हेतोर्मृगीसुतइति तन्नाम प्रसिद्धम् इति पौराणिकी गाथानुसंधेया । कुकुभ्आदीनामडादिषु प्रभाव. तेन मृगइति सिद्धम् । २ दान सघर्षय । ३ आर्द्रमकरोत् । ४ शांत सुख । पक्षे शांतानाम्नी कन्या॥ ५ अगभूत देहिन. पक्षे अगनृपतेश्च । ६ अन्यस्य सुखदानात्स्वस्य सुखभरत्वेन । ७ तथापि प्रजेशस्यास्य जेशमाप्तिर्नं नश्यात् प्रजा भर्तात्स्यर्थे ॥ ८ विभाडकनाम्नो ऋषे. । पक्षे भाडशून्यस्य ।

मधुरालापशीलस्य गुणिनस्ते महीपतेः ॥
न मृगीदायकस्तावत्तावकः स स्वभावतः ॥ १५४ ॥
विभूतिभूषितस्याथ द्विजराजोपलालिनः ॥
महेश्वरस्य ते शृंगी यात्रामात्रं प्रतीक्षते ॥ १५५ ॥

आनीय तं मुनिवरं नगरं नरेंद्रोऽस्यांघ्रौ निपत्य विनिवेदयति स्म कार्मं ॥
सोप्यब्रवीदयि सुपर्वपदप्रसादात्स्यादेव ते नरपते पृथुकार्यसिद्धिः ॥१५६॥
कर्ता त्वमत्र नृपते हरिमेधएव यच्चाप्यदर्शी करण हरिमेध एव ।
न स्यात्कलं किमु ततो हरिमेध एवेत्येव नृपो निगदितोऽभ्यगमत्प्रमोद॥१५७॥

यज्ञार्थं मुक्तस्तुरगो न केनापि राजपुत्रेण नि-
बद्धः पर सत्कृत एवायात इत्यत्र हेतुमाह ।
आलंघ्येत मखप्रधानहरिणा स्वैरं कुचारो यदि
व्याहन्येत कुशासनेन स पुन. केनापि नैवेदशम् ॥
तादक्षोपि सदैव मुक्तइह न व्याघातभाक्प्रत्युता-
नेकावर्तमहादरास्पदतया सर्वत्र वर्वर्यते ॥ १५८ ॥

त्रिविधास्पदा बहुविधार्थकोविदा अमुधावदा परमुदारबुद्धयः॥
वसुधागता उपगता न केवलं विबुधा मुदा किल सुधाशना अपि ॥१५९॥
वसुमतीयमिति श्रुतिगोचरं विरमतूपरमत्र कृतादरैः ॥
नरवरैरुपदाद्रविणोत्करैर्व्यरचि द्रविणयो विपुयागतेः ॥ १६० ॥

सद्वस्तुजातं तत्सर्वं विना प्रधनमागतम् ॥
युक्तं विप्रधनत्वेन कल्प्यते स्म महीभृता ॥ १६१ ॥
सतर्पितं जीवजातमन्नपानसमृद्धिभिः ॥
अस्यैव वाजिमेधस्य वाजिमेधत्वमूचिरे ॥ १६२ ॥
तत्रन्या किलपाकसपदमला मेध्या चतुर्धा किल ॥
श्लाघ्या दूरगतीरमातिरुचिरा शेषातितोषावहा ॥
एतस्य क्षितिपस्य निश्चयेनैतादृशी भाविनी-
त्येवं तत्र समागताखिलजनान्संसूचयामास सा ॥ १६३ ॥
स्वां जीमूत उदारतां विशदयन्भूम्ना वसून्यर्पयन् ॥
हस्त स्वीयशतन्ददापच्चयनात्साचोपकर्पन्पशः ॥

१ मणिहरव । २ इरारापयिणी मेधा यस्य स कर्ता । ३ विष्णु । ४ अश्वेन विष्णुनार
१ गीमवार, कुत्सतावारथ. ५ पृथ्वीशासकेन राज्ञा पक्षे कुत्सितशासनेन । ६ व्याहन्येत
इश मरया व्याहन्यमानो न स्यात् । ७ अनेकवारं यो महानादरः । पक्षे अनेकावर्तो यो
महाहृद इत्य ।

स्वात्मन्येव दधत्कृतार्थ इव स न्हीणोधुना भूपतेः ॥
कीर्त्या संततधारदानकृतया लोकान्सितीकुर्वतः ॥ १६४ ॥
राजा समीक्ष्य स यथाविधि सप्ततंतु
सिद्धिं विभांडकसुतप्रभृतिप्रसादात् ॥
तोषं जगाम भृशमात्मन एकतंतु-
सिद्धेश्चिरंतनपराधिमपास्य दूरम् ॥ १६५ ॥
यन्महादक्षिणाः सर्वे स्वाम्यृत्विक्प्रेक्षकादयः ॥
तत्रासन्स कथं यज्ञो भविष्यन्नीचदक्षिणः ॥ १६६ ॥
ऋत्विग्भ्यः स दिशः प्रादादिति वाल्मीकिनोदितम् ॥
दक्षिणा स्वस्य मन्येहं दिक्प्रदर्शनमेव तत् ॥ १६७ ॥
पुत्रीयेष्टिं निरूप्मुनिजननिवहा ऋष्यशृंगादयस्ते
जाते तस्यां नितांतज्वलितहुतवहे तत्प्रधानप्रचारे ॥
आविर्भावं न रोगात्स्मितमधुरमुखस्तप्तजांबूनदाभः
प्राजापत्यो गृहीत्वा मृतमिव परमं पायसं स्वर्णपात्रे॥ १६८ ॥
शालायां तत्र संक्रांते प्रखरेप्यस्य तेजसि ॥
जडीभवञ्जनो जज्ञे चित्रार्पित इवाद्भुतम् ॥ १६९॥
अपि च ।
पायसं परममेतदिदानीमर्पय प्रियकलत्रजनाय ॥
क्षीरसागरभुवो भुवनेशो भूपते प्रभवितांगभवस्ते ॥ १७० ॥
न केवलं धराधिराडपूर्वपायसं गतो
बभूव किंतु राक्षसाधिपोपि रावणाह्वय. ॥
अयात्विजा च रक्षसां गणोऽतनुर्विशंकटां
भजेय दक्षिणामिति स्फुटं मनस्यमन्यत ॥ १७१ ॥
प्रदाय पायसं दिव्यं राज्ञे सोंतर्दधे पुमान् ॥
महता कुलसंतानसंशयेन महीक्षितः ॥ १७२ ॥
सोनौत्कंठयेन चादादुदयमुपगतान्मौनिनोः सन्निदेशा-
दूयस्तारुण्यभाजः कलुषितधिषणः संभ्रमात्कोसलेंद्रः ॥
स्वार्वीस्यत्यायनामार्णवइव परमास्तत्तिभाजर्यशस्त-
त्कौसल्यायै न्यतार्षीद्विरमृतसमं किंच कैकेयिकायै ॥ १७३ ॥

---

१ दक्षिणाकरं यत्र द्रव्यं नास्ति । दिग्दानं तु दिक्प्रदर्शनमेव । तदेवेश्वराप्यधिकं द- त्तवानिति भावः । २ स्वशब्दः कोसलेंद्रपरः आत्तं पत्नीमाभ्यर को के इत्याकारकं तस्मान् कौ के इत्येतयोः कौ इत्यक्षरं यथा लिखितं तथा ।

स्वय जातप्रमादोहि सुमित्रागमनेन य ॥
तरलो नैव जायेत विरलस्तादृशो जन ॥ १७४ ॥
एषा गच्छति पायसार्थमिति सर्वीक्ष्यैव त्वरा स्वय
द्वारावस्थित एष नायक इद तारल्यमेतस्य तु ॥
पायार्ध्येन विलोक्य हार्दकलिले देव्यौ सुमित्रामय
स्वस्वाशार्धसमर्पणेन सदृशीं ते चक्रतु प्रेयसीम् ॥ १७५ ॥
सौमित्र्यसपरिरमुष्य यद्वद्धिताय जायेत तथा न चान्यत् ॥
पत्यु प्रमादेपि यत सुमित्रा बह्वर्थसिद्धिं लभते स्म सद्य ॥ १७६ ॥
तिस्रस्ता अनलान्परीत्य विमलान्नत्वा गुरून्नृतिजो
विप्रान्वृद्धजनान्नृप च सदृशीस्तेभ्य प्रपद्याशिष ॥
स्वस्वाश समभुजतोत्सवभराद्दूराद्विहारात्पुरा
कुर्वत्यस्तदरुधतीप्रभृतिभि साक क्रिडाकौतुकम् ॥ १७७ ॥
राजा लब्धमनोरथो दशरथ सर्वे सम सभ्रमा-
त्साकेत समुपाययौ सुरपुरीसकाशलकारितम् ॥
स श्रीमा सनकादिभि सुकृतिभि ससेव्यपादाम्बुज
स्वाशै सार्द्धममुष्य मुख्यमहिषीगर्भाशयाश्चाच्युत ॥ १७८ ॥
ता श्रीमद्राजयात्रां द्विजवरविपुलस्कधविभ्राजमाना
नानावैमानिकाढ्यां मुदितजनवरां सज्जनौधै सनाथाम् ॥
पश्यत पौरवर्गा प्रमुदितमनसो भासितागा प्रसगा
दुत्तुगा अतरगाहितदितसुनोजज्जैत्रयात्रा बभूवु ॥ १७९ ॥
आसान्नम शद्वगुण विचक्षणे प्रायेण विज्ञातमिहानुशासनात् ॥
यात्रा नदद्वाद्यविशेषगर्जनैरापामर सप्रति तज्जनैरपि ॥ १८० ॥
अश्वाश्वै पुर आश्वलायनगणास्त पृष्ठतोध्वर्यवो
धावद्वाजियुते प्रसर्पकगणे साक शतागे स्थिता ॥
भ्राजाण खगवाहनस्थितिभृत सामोद्भवे सामगा
उद्यद्रूपसमृध्दय क्षितिभृतस्तस्याग्रतो रेजिरे ॥ १८१ ॥
पुस्कुजर स्वनगर वरमात्रिवर्गं पुस्कुजरासनगतो भृशगीतकीर्ति ॥
छत्रेश्चरैश्चमरैरविशक्षणेन सौवर्णपुष्पनिकरै परिकीर्यमाण ॥ १८२ ॥
महिषीजनोपि समनुव्रजन्नमु नरकुजर द्विगुणसभ्रम वहन् ॥
शुशुभे तदेतदुचित प्रतीयते महसा परेण यदधिष्ठित ॥ १८३ ॥
नाथोस्माक समजनि पुनर्देवविप्रप्रसादा

१८५१ इत्यत्र पाठ इत्यपर ।

इद भद्रं तदधिकरणान्यात्तशोभान्यमूनि ॥
पापः कश्चिन्मलिनतरया दूषयेद्दत दृष्ट्ये-
त्येवं किं ताः पुरयुवतयस्तेनिरे तत्र नेत्रम् ॥
नैवैतादृङ्नृपालस्त्रिभुवनजठरे भाग्यशाली गुणाढ्यो
भूयांसः संति येन्ये धरणिपतितया वर्तमानाः समंतात्
ते सर्वेस्योपरिष्टाच्छुचितमयशसो भ्रामयित्वा विसृज्या ॥
इत्येवं पौरकन्याः किमिव समकिरंस्तास्तदासंख्यलाजान् ॥ १८५ ॥
न क्षत्रभावं दधतेखिलानि राज्ञः पुरः क्षत्रकुलान्यमुष्य ॥
इतीव ता दर्शयितुं कुमार्यो लाजान्किरंति स्म समततोस्य ॥ १८६ ॥
राजयात्रोत्सवालोकात् ववृधे घतरसार्णवः ॥
उद्वेलन्दर्शनपथैः प्रासवत्पौरवासिनाम् ॥ १८७ ॥
रत्नस्तंभवितानतोरणपटीरत्नप्रदीपोज्वल
मृद्व्या तूलिकयाऽऽस्तृते परिलसन्मंचप्रपंचांचिते ॥
नानाचित्रविचित्रितं विचिकिलैः पुष्पैः सुगंधाविले-
राकीर्णं रचयांबभूवुरुदयच्छूप समामडपं ॥ १८८ ॥
मुन्योघैः पौरसंघैः क्षितिपतिततिभिर्बन्धवर्यैस्तथान्यैः
संबाधे बांदवृंदोद्घुषितजयरवे नर्तकीनर्तनाढ्ये ॥
आरुक्षद्राजसिंहासनमयमिह पुस्कुंजरादेव सद्यः
प्रारंभस्तत्प्रभाव पृथुलयितुमसौ तावदीशस्य मेद्य ॥ १८९ ॥
मुनिजनाः परिपूर्णतपोधनाः सकरुणास्तरुणार्कसमौजसः ॥
करगृहीतपदा अपि सपदः प्रतिविधाय पदानि मुदा ययुः ॥१९
अशनैर्वसनैः प्रसाधनैर्वचनैः सद्रचनैरवंचनैः ।
पृथ्वीपतयोतिसत्कृता उदितास्ते मुदिता नता गताः ॥ १९१
प्रीत्यै काम्यसमर्पणादपि हरिः प्रीतः करोत्येव त-
त्कामं नाम चतुर्गुण तदभवत्त्वत्रैव दृग्गोचरम् ।
तद्वत्कोपि स एष तादृगिति तत्प्रीत्यै तु यैरर्पित
वित्तं तत्तु चतुर्गुणत्वमदधादेतत्पुनः सांप्रतम् ॥ १९२ ॥
पुरावरोधस्थितिरप्यसौ जनो धुनातु सोयं वर उत्पथस्थितः ।
यत्तं त्रिसंध्यं विबुधा ववंदिरे सोयं प्रभोर्मे महिमा विराजते ॥१
आसां पुरा या हरिमध्यता स्थिता सा केवल तत्तनुयष्टिकातिदा
वंशस्य सैषा महतोभ्युनेदशी वर्वर्ति सोयं महिमा मम प्रभोः ॥१९
सकलप्रजनो विराजमानः परमां सत्त्वमयीं तनूं दधानः ॥

स्तवनीयगुणो न यस्य सस्यात्स तु सृष्टौ कतमोस्तु पामजन्मा ॥ १९९ ॥
वीरश्रीवनिताप्रमुक्तकुसुमस्रक्पेरम्पाशिशु-
प्रख्यातोम्दटविक्रमेषु पुरुषव्याघ्रेषु यस्याभिदा ॥
नाप्यासीदशकंठशत्रयपनुदं सत्वं तदत्यूर्जितं
शुद्धांते क्षितिनायकस्य ववृधे कालस्य चित्रा गतिः ॥ १९६ ॥

गर्भिणीनां तासां तनुपांडिम्नि हेतुमाह ।
सत्वप्रधानस्य वधूजनस्य सुवर्णवर्णापि शरीरयष्टिः ॥
शनैरगात्केतककांतिमन्यद्वस्तूर्जितं ह्यात्मसमं तनोति ॥ १९७ ॥
प्रादुर्भावमुपेत्य शारदशशिज्योत्स्नोच्छलच्छोचिषा ॥
ब्रह्मांडं सकलं निजेन यशसा पांडूकरिष्यंति ये ।
चांपेयप्रतिमप्रभास्तनुलताराज्ञीजनानां तु किं
नास्थास्यन्गजदंतकोमलरुचस्तास्तद्वसत्याश्रयाः ॥ १९८ ॥

तदुदरवृद्धौ हेतुमाह ।
अवाङ्मनसगोचरः पुरुष उत्तमः स्वात्मना
नुभूयेति हरिर्जगन्नयनगोचरः सांप्रतम् ॥
इतीव ववृधे भृशं शुभदृशः कृशो मध्यम-
स्तथाहि जन उत्तमश्चरति यत्तदेवेतरः ॥ १९९ ॥
अन्यस्य क्षयदित्सया चरति वै कामार्जितं वैभवं
तत्सत्वोपाचितं तु पुष्टिजनकं स्वस्येतरस्याप्यहो ॥
यन्मध्यं सुदृशः कृशं भृशतरं पुष्टे नितंबस्तने
पुष्टं सत्वयमुत्तम तदधुनान्यस्थापि पुष्टिं व्यधात् ॥ २०० ॥

उदरवलिलोपे हेतुमाह ।
श्रीशे बलीशे संप्राप्ते नैवेतरबलिस्थितिः ॥
इति दर्शयितुं मध्यबलिभिर्लुलुपे शनैः ॥ २०१ ॥

अलंकारहाने हेतुमाह ।
देव्यः संप्रति वस्तुना त्रिभुवनालंकारभूतात्मनाऽ
भूवन्भूषितमूर्तयोत्र महिमोद्रेको मदीयः कियान् ॥
इत्यासीदिव भूषणं बत ततो दूरात्तथा दूषण
किं श्मश्रूणि च किं तपः किमजिनं चेत्यादिक भूभृतः ॥ २०२ ॥

मुक्ताभरणधारणे हेतुमाह ।
दिव्यालंकाराणामाविर्भूतत्र नन्वलंकारः ॥
माभुत्तु सुवर्णस्यात्रावसरोहेतु त किं समुक्तानां ॥ २०३ ॥

स्यात्प्रस्रवो बहुतर. सुतवत्सलत्वात्
क्षीराणि नाथ वदनाद्गलितान्यभाति ॥
आदित्सवः समधिगम्य पुरैव मुक्ता
मुक्ताः पुनः किमभितस्तनमभ्यनिघ्नन् ॥ २०४ ॥
नासां गर्भिणीनां स्तनवदनकालिम्नि हेतुमाह ।
क्षीराम्बोधिनिवासिने भगवते तस्मै सुतृप्तात्मने
रोचिष्येयमहं कथं यदि न तत्प्रीतिर्वृथा जीवनं ॥
इत्थं स्वात्मनि चिंतयन्तितरां प्रेमास्य भावि स्थिरं
कृष्णास्येषु समीक्ष्य पक्ष्मलदृशः कृष्णाननः किं स्तनः ॥ २०५ ॥
कठिनात्मेति कथमहं प्रीत्यै स्यां भगवतो विमृश्येतत् ।
देव्यास्तनो विमुक्ताहारः सत्कृष्णवदन इव मन्ये ॥ २०६ ॥
अपाटवे परिचितेऽप्यगकै राजयोषितां
आश्चर्यं नामवत्तत्र लावण्यत्वसक्षयः ॥ २०७ ॥
तत्पुंसवनस्योत्तमत्वे हेतुमाह ।
अविधिहीनतयातिघनत्ययात्मनुजसत्तमकर्तृतयापि च ॥
वरकलत्रजनस्य न केवलं परमपुंसवनं फलतोप्यभूत् ॥२०८॥
सीमंतसंस्कारे सीमंतव्यूहने हेतुमाह ।
मालिन्यं यदुपागतं चिरमपुत्रत्वाभिधं योषिता-
मासीन्मूर्ध्नि सवर्णकुंतलततेराश्वासनात्स्थापकं ॥
तत्तेनैव दृढं निबध्य च समुत्पाट्यैव निर्वासय-
न्सीमंतं धृतमूत्रसायकशलो व्यूहांचकारेव सः ॥२०९॥
हरितवस्त्रपरिधाने हेतुमाह ।
युक्तं ता हरितानि तानि वसनान्येव ददौ सौरिरे
नानावर्णविशेषधारगुणिनामासात्तिरासीत्पुरा ॥
मल्लेप्रादिविकृष्यवादगमासं श्रीनाथकेतोरिति
सन्धाने हरितत्वदर्शिशुकतुल्यस्येव सम्मता ॥२१०॥
दोहलानर्पणे हेतुमाह ।
मन्ये मयोऽपि भयं स्वयमपि विदुषी प्राधिनाथस्तेनेह
सेयं नैवस्वराधः कमपि न यदियं रोहणं ददर्श ॥
देवोपादिपमायोऽप्यभवत् इह यदवनमायेन गूढं
मेनेनाराङ्गिता नु त्रिभुवनगुरुणा या महामोदमग्ना ॥२११॥
कर्मेण त्रिदशानेनी त्रिदशे गर्भरूपं दधार ।

काले भाग्यवशात्तदीयकुतुक चेत्रैव सपादितम् ॥
साफल्य किमु सपदा किमु धनुष्काण्डस्य किं बाह्वो ।
किं प्रेम्णो मम निर्मलस्य तदिहार्हस्येव वक्तु प्रिय ॥२१२॥
उपलालितैवमसकृत्कौसल्या सा शनैरुवाच वच ॥
पुण्यजनेभ्यो हि पराभूतिर्देयेति लालसो कृसति ॥२१३॥
यस्मि पौरपुरध्रयेतिमधुराण्यन्नानि भुक्त्वा सम ।
रभास्तभविभासि मङ्गल्गृहे भद्रासने मगल ॥
सानदा रचयति नूत्नवसनालकारदानादिना
राजा दोहलभोजनो सत्वविधि सपादयमास तम् ॥ २१४ ॥
आसामेव न केवलमभ्यगमत्सन्निधि प्रसवसमय ॥
किंतु तरुणामपि दशरयतपसोप्यपि च याथजूकानाम् ॥२१५॥
शुद्धातस्थितयोथ कर्मकुशला सत्कारतोपारतो
यद्गत्यतरहस्यवादमसकृत्तुष्टा मिथश्चक्रिरे ॥
आसीत्तत्र नु चेनसोपि वचसो रथ्यामतीना मुद
तन्वत्यास्तदद्वरभावि भगवत्साक्षात्कृतेर्ज्ञापक ॥ २१६ ॥
चैत्रे मासि शुभे वसतसमये रम्ये नवम्या तिथौ
नक्षत्रे दितिदेवते रविदिने लग्ने पुन कर्कटे ॥
मेष पूषणि सगते रविशशिक्ष्मानदनेज्यासुरा
चार्येषूच्चगतेषु पचसु पर ब्रह्माभवद्गोचर ॥ २१७ ॥

त्रेतायामवतारे हेतुमाह ।

लुप्ता मखास्तदधुना निजयज्ञभुक्तमाविष्करोतु भगवानिति देवबृदै ॥
सप्रार्थित प्रथयितु प्रभुराचकाक्ष त्रेतामिद तदतियुक्तमिति प्रतीम ॥२१८॥

सूर्यवशेऽवतरणे हेतुमाह।

भास्वानेष जडस्वरूपमपि मा चद्रात्मना यो व्यधात्
तत्तस्मै प्रतिदेयमेवमनिश युक्तोप्यशक्त स्वयम् ॥
लग्नो भिक्षुकशेखर पुनरय रामस्य पृष्ठ ततो
ब्रह्मण्य स चकार भास्करकुल सर्व प्रकाशोज्ज्वल ॥ २१९ ॥

सप्तोध्यक्षचक्रवर्त्ते दशरथगृहे दशममासि चाविर्भावे हेतुमाह।

स्तुम किमु दशानन दशशतावृत यत्कृते
दशदशशतारक दशशतोत्तमाग समम ॥
प्रभुर्दशरथाल्ये दशशताशुवशोत्तमे
स्वय दशममास्यय त्रिदशनायकोमानरत् ॥ २२० ॥

भातस्त्व तावदेतत्कथय यदसिरे सर्वदारामनिष्ठ
कालेनैव पिकाग्रय प्रहित इव कुहूशब्दभग्या सुसूचत्॥२२७॥
रवे कुले वेक्ष्यति तारकेशो यास्यति देवा पितरश्च तृप्तिम् ॥
इत्य समस्तान्कथयाचकार पुस्कोकिल किंनु कुहूविरावै : ॥ २२८ ॥

चैत्रमासेवतारे हेतुमाह ।

मन्वाद्या धर्मशास्त्रप्रवचनपटवश्चैत्रिके मासे
ज्योतिष्टोमादि सर्व निदधाति विविध कर्म नैक विवाह ॥
किं तेनासौ विपण्णस्तपति भृशमिति श्रीपति किं विवाह-
मन्यस्तस्यानुनीत्यै सकरुणहृदयस्तत्र मास्याविरासीत् ॥ २२९ ॥

नवम्यामवतारे हेतुमाह ।

ज्ञान त्वात्मनि यद्भवेत्प्रजनयेत्साक्षात्कृतिं तद्वरे
शास्त्रीय न तथेत्यय विशदयभक्तौ नवम्यां विभु ॥
आविर्भावमगाद्यतश्च नवमी भक्तिर्गरीयस्यहो
यस्यामात्मनिवेदन तु कृतिभि प्रत्यक्षत प्रेक्ष्यते ॥ २३० ॥
सभूत्सा स्वनिवेशनमध्यगारिकातिथिर्मया नून ॥
सभावयितव्य इति प्रयपन्नाविर्बभूव स नवम्या ॥ २३१ ॥

पुनर्वसुनक्षत्रे ऽवतरणे हेतुमाह ।

चातुर्वर्ण्यं समस्त दशवदनहृतस्वस्वसर्वस्वमासी-
त्त हतु देवोऽ वतरति दयया सप्रति क्षत्रवशे ॥
नाशक्य तत्र मुग्धैधिगतवसु तदेवैकमन्य न चैव
तत्र क्षत्र पुनर्वस्थिति किल सकल सूचयामास भाव ॥ २३२ ॥
कल्पान्तरे क्वापि च यन्निविष्टस्तिष्यो नृणा सद्गतये विभाति ॥
श्रीरामजन्मोत्सवगौरव तच्छक्त प्रवक्तु क इहाभियुक्त ॥ २३३ ॥

रविवारेऽवतरणे हेतुमाह ।

यो हि स्वीक्रियतेऽस्य य प्रियतम सोनेन सभाव्यते
द्वेष्टा द्विष्यत एव लौकिकनयो मन्ये मते श्रीपते ॥
यच्चानेन रवे कुलेऽवतरता भूयादृत तद्दिन
लोकात कुहरे निलीनमपि यत्त्रास चायतम ॥ २३४ ॥

कर्कटलग्नेऽवतरणे हेतुमाह ।

धारिश्यप्रसरा वरा नरवरा भूयस्तरा जज्ञिरे

---

१ रवीन्द्रस्य २ रवीकृता ३ मान्य

सद्वृत्तत्वगुणेन तेषु भगवान्रामोत्यर्कोष्ठां गतः ॥
वाल्मीकिप्रवरैः कवीन्द्रनिकरैरुक्तं तदेतत्पुन-
र्युक्तं कर्कटकोद्भव हि न तरां क्षीयेत सद्वृत्तत ॥ २३५ ॥
रवेर्मेषगतत्वे शास्त्रासिध्यमध्यान्हक्षणस्थैर्ये च

हेतुमाह ।
दिष्टयोपैति कुले जगत्पतिरिति ज्ञात्वापि यन्मध्यगा-
देषौन्नत्यविचार एव स इति प्रख्यापयन्मेषगः ॥
युक्ता सा मम योगतः कुलगुरोरित्यन्यथा कुर्वत-
स्तामेतस्य विचारिणः सुचरितं पश्यञ्जड किं क्षण ॥ २३६ ॥

मध्यदिनेवतरणे हेतुमाह ।
नास्त्वेतु लोकः समय श्रुतीनामिति स्फुटं दर्शयितु मुकुद ॥
मनुष्यनाथ्य नटपत्नुपादाम्भ्य दिन यस्स नृणामनेहा ॥ २३७ ॥
सपुत्रस्य चद्रस्य तदानुन्नतत्वे हेतु फल चाह ।
औन्नत्य कुजमददानवसुराचार्यादिवन्नोद्वह-
न्श्रीमत्स्यागभूतोवतारसमये चद्रोवसत्कर्कटे ॥
तेनास्मै मुदित. स्वसन्निधिमसौ श्रीरामचद्रो ददा-
वस्थानास्थितिरुन्नतिश्च हि तदेनस्तः प्रभूपास्थितौ ॥ २३८ ॥
भगवदाविर्भावेण पुरुषार्थचतुष्टयसिध्दौ निदर्शनमाह ।
व्यक्तिमेति किल यत्र परात्मा तस्य सिध्यति सुख चतुर्थी ॥
नाकिना शुभमभूत्तदरिष्ट यत्समृध्दमसतामशुभ च ॥ २३९ ॥

सुरकृतपुष्पवर्षे हेतुमाह ।
स्वकार्यार्थ कश्चिद्रचयति दृढ चेत्परिकर
महामोद त प्रत्यपि जनयति प्राकृतजन. ॥
दशग्रीव हतु प्रभुमवतरत प्रमुदिता
ववर्षु. सतानप्रभवसुमनोभिः सुमनस. ॥ २४० ॥
सांद्रांभोधरशामसुदरवपु पीतांबरोद्भासितो
लोलत्कौस्तुभतारहारहृदयो भ्राजिष्णुभूषोज्वल. ॥
शङ्खांभोजगदासुदर्शनकरः स्मेराननः श्रीधरो

४ पराकाष्ठां ५ औन्नत्यं महत्त्वच । आवचार एव । पक्षे अविना मेषेण चार । अवय शैलमेषार्का इत्यमर ॥ ६ विचारयुक्तस्य । गहडगामिनश्च ७ मर्यादा ८ पूर्वाह्णो वै देवानां मध्यंदिन मनुष्याणां अपराण्ह पितॄणामिति श्रुते । १ सूतिकागृहं । २ आमोदो गध इत्यपो । ३ कल्पवृक्ष ।

कस्माल्लोचनगोचर समभवद्देव्या स भव्याकृति ॥ २४१ ॥
सर्वाशापूरणरुचि नित्य मुक्तान्वतससहवासि ॥
मणिकोटीर हरिणा श्लाघ्य शिरसेति दर्शयद्रुरुचे ॥ २४२ ॥
करोतु करुणाकर सदवतारलीलाभरा-
वलोकनसुधारसास्पदममूनि नेत्राणि न ॥
इति प्रगदितु निजप्रियमुपाशुलग्ना इव
प्रभो श्रवणसन्निधौ सदवतसमुक्ता बभु ॥ २४३ ॥
निर्जितानिनशशिना किरीटकारागारातर्घनतमसा निवेशितानाम् ॥
बाला किं कवलितकर्णशष्कुलीका निर्मुक्ता इव दयया बहिर्विहर्तुम् ॥२४४॥
भ्यातृणा मनसोऽखिला कुटिलता सगृह्य सगृह्यत-
स्तपन्मत्ततया अमी स्वगुरवो वृध्दा निबद्धा दृढ ॥
तस्माध्दत तदीयमुक्तिनिपुण पुण्यातिरेक पर
सचेतु श्रुतिशीलन विदधतो बाला किमव्याकुला ॥ २४५ ॥
भाल श्रीमद्रमेशस्य तन्निर्माति स्म विस्मय ॥
विशालमपि यद्रखात्तिलकोत्तममण्डित ॥ २४६ ॥
रेजे मुकुदनिटिलस्थलनिलय मृगमदोध्दृत तिलक ॥
विकसदाभिशिर पुष्प परमामोद पतन्निव भ्रमर ॥ २४७ ॥
अगण्यलावण्यसरोवरस्य ते सुपक्ष्ममाले कमले विलोचने ॥
व्यराजिपानामसितद्युती भ्रुवावभिद्रवत्यौ भ्रमरावली इव ॥ २४८ ॥
कृष्णार्जुनमिदमवकमत्यासन्न ममेति कर्णेन ॥
व्याचदिशोद्विग्नतया समुज्झत कालपृष्ठमिव सा भ्रू ॥२४९॥
पद्म वेंदीवरऽवाच्युतनयनयुगस्योपमान कवीन्द्रा
नि शक कल्पयते न खलु पुनरिद तुष्टये मेऽल्पशोपि ॥
यस्मादुद्वीक्षित तैरुपमितिविधये यो गुणस्यातिरेक-
स्तन्निष्ट पश्य सोय प्रतिदिनमुभयोर्जायते तत्प्रसादात् ॥ २५० ॥
कृष्णस्य कुडलयुग कलहायमान रत्नाकरा मुकुटतस्तटभूप्रपन्नम् ॥
भूत्वा मिथो विमुखमत्र पुन प्रवेष्टु बध्दस्पृह मकरयुग्ममिव व्यदीव्यत् ॥२५१॥
जयतोपि कुवलयस्य श्रिय सकलदर्शिनोपि न महत्व ॥
श्रयनशीलनादत इति कर्णातायत हरेश्चभु ॥ २५२ ॥
आश्चर्यभृद्गवनो नितरामपांगो यस्मिन्नसौ पतति तस्य त्वदि प्रवीणम् ॥

---

४ अरीणा पभ रत्न । १ बृभअ पमार निकरारण्पदृक्षयु । पक्षे विरनीगानष्टवशोभित
च । २ दृगाक्ष्याक्षारगतांगथ ।

उन्मूल्य दुर्जयमशेषमपांगदंभमव्यंगमेव सकलं च पुनस्तनोति ॥ २९३ ॥
त्रयी तु निःश्वासवदेव यस्माद्विनिर्गता तस्य हरेर्मुखस्य ॥
कक्षा समारोढुमपि द्विजेंद्रः कल्पेत किं काव्यरिपुः कलकी ॥ २९४ ॥
श्रीकांतास्यजिगीषया हिमकरो बालत्व एवागम-
त्साहाय्याय महेश्वरं स्वशिरसा सोप्यैवमश्लाघत ॥
तद्दोषात्क्षयभाक् स्वयं पशुपतिर्भिक्षामटाटील्यतो
भीतो विष्णुपदं क्षमापनकृते संसेवतेद्याप्यसौ ॥ २९५ ॥
हासस्फीततमेऽच्छदर्पणतलस्वच्छे कपोले हरे-
र्व्यधात्मप्रतिबिंबितं मणिगणाकीर्णं स्फुरत्कुंडलं ॥
श्रीदेव्या अनुनीतये विमनसो भ्रूप्रस्थितैर्नैकधा
कठादलेपवशेन पत्रमकरी तद्भुग्नवोत्थिता ॥ २९६ ॥
स्पातव्यं समया द्विजाच्छुचितमास्तेषा प्रपाटपैत्र चे-
द्वैराग्य प्रथयति नाथरतया ये तर्हि तानात्मनः ॥
ते पुण्यप्रभया शुचीन्विदधतीत्येव स्फुट दशय-
न्भ्राजीदधरोरुणोपि रदनज्योत्स्नोज्ज्वलः श्रीपतेः २९७ ॥
योगधारणयोत्क्रम्य तेजोमयतया द्विजाः ॥
प्रविश्य वदनं विष्णोः स्थिता इव विरेजिरे ॥ २९८ ॥
कस्यापि सूक्तेर्विषयो न सा स्यादित्थ इदं चेतसि चिन्त्यमाने ॥
अवर्ण्यलावण्यतया ददाति तदेव वाक्यं स्फुटमतरं नः ॥ २९९ ॥
आनिम्नमध्यं चिबुकाममुत्तमं शशत्तरां सवहतो महीयसः ॥
लावण्यपूरस्य रयादपधारया प्रणीतरमेव भृशं व्यरोचत् ॥ २६० ॥
रेखामयी व्यक्ततमा कंठे वैकुंठभूपतेः ॥
इह ऋक्सामयजूंषीति योजयन्ती व्यराजत ॥ २६१ ॥
नाथः क्षर्यां द्वेषरशादमुष्मिन्नीम कपास्तादिति यन्मुखस्य ॥
क्षमापनार्थं किमिवोपकंठे नक्षत्रमाला लुठन्ती विरेजे ॥ २६२ ॥
सद्वृत्तोऽप्पुनगुणगणपरिशीलनतत्परो मुकुंदस्य ॥
हृदयंगमरति कण्ठलग्नसि बभौ ताग्हारोऽम्य ॥ २६३ ॥
श्रीमत्तुल्स्याः प्रदीपनैर्माग्र मलार्पिताऽराजत सा मुरारेः ॥
श्रीयाँ प्रति प्राग्गिहिताप्यनूनाऽन्यो समाधि स्वयमभ्युपैति ॥२६४ ॥
तथाहि ।

१ गाढाग । २ समाधान्

आस्ता स्रग् मदुपर्यहो सुमनसामेताक्षमं नोपरं-
क्षेपाऽपारि तया कृता भगवता सा स्वामिता केवलं ॥
नोचेन्नैव सुवासिनी न सुमनिः किंवा नभत्पद्धर-
प्राया हा हरिनत्वदर्शकनया दृष्टेति सर्वं शिवं ॥ २६५ ॥

प्रसंगात्तं स्तौति ।

सहस्रपत्रैरहर्हद्रिपैर्यो न साध्यते श्रीरमणप्रसादः ॥
समर्पकाणां सुलभः स नृणां पदल्पपत्रेण कथं स्तुपातां ॥ २६६ ॥
कमन्नाल्यं निशाकटमरोचत सुवर्णपत्रसूत्राढ्यं ॥
वक्षस्थलं बहिश्चतश्च श्रीवत्सल मुरारातेः ॥ २६७ ॥
धरणी देवी हरिणा क्रोडेन समुद्धृतेति मात्सर्यात् ॥
विमनाः स्यादिति महता क्रोडेन धृता किमर्णवेंद्रसुता ॥ २६८ ॥
कावेकामादेनाः केशरलसिता मृतसाधुदेवमगयोप ॥
सुमनोरथं समर्थाः पारयितुं रोमैर हरेर्वाहाः ॥ २६९ ॥
स्पष्टाम्नाः सदोदापसर्वदानसरोदकाः ॥
पल्लेनाश्वानन्याः सुरागास्ते महाशयाः ॥ २७० ॥
नित्यं मादरवारगेकानुगो मूर्धुन्छग्ग्रंफणो
मूसग्मग्गकरः समन्नसुरनोभारो मदारोहिन. ॥
मीनार्को निरिग्गादिमोदापधरो विष्णोः समद्रः कर-

पीतांबरं हरेस्तस्य पीतांबरमिवाभवत् ॥ २७६ ॥
शुचिमानसवास्तव्य सर्वोत्तमपदांबुजम् ॥
निषेव्य हंसकः शश्वत् सुखस्वनमिवातनोत् ॥ २७७ ॥
नित्य गंगांबुससिक्तो निजानंदमहीरुह ॥
रेजेस्य भवरोगस्य पाद एकांतभेषजम् ॥ २७८ ॥
हारं हारं हठाद्राग ध्यातृचेत कुट्टनि ॥
शोणायितमिवात्यर्थं हरे पादतलं बभौ ॥ २७९ ॥
आसंदेहविशेषदोषनिशतं शैत्यं गतोप्योषधी-
शो न पोषक इत्यशेषमपि तं रोषं प्रमाष्टुं हरे ॥
अतार्थि समवाप्य राजलक्ष्मनाभावात्स्वयं ज्योत्स्नया
स्वेऽल्पाल्पा शिशवोर्पिताइव पदोग्रे नखा रेजिरे ॥ २८० ॥
यवचिन्हत्वे हेतुमाह ।
ममैकांततः सततं चिंतकस्य विना यत्नतस्तस्य भक्तस्य मुक्तिं ॥
स्वयं निर्वहामीति संदेशकोऽसौ मुकुंदो यवं धान्यराजं दधाति ॥२८१॥
चक्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।
शक्तो न भक्तं मम चक्रगुप्तं विबाधितुं वज्रतयापि शक्रः ॥
नक्रस्य हंतेति स चक्रपाणिर्बिभर्ति चिन्हं पादे चक्ररूपं ॥२८२॥
छत्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।
न त्रस्यति छत्रदत्र किं जनो महातपत्रो मम चेत्पराङ्मुखः ॥
इतीव संस्मारयितुं पदांबुजेष्वत्रानुकारं स बभार लांछनं ॥ २८३ ॥
स्वस्तिकचिन्हत्वे हेतुमाह ।
यथा हि वातातपशीतवर्षरोधोस्ति नैर्वास्तिकमाश्रितानाम् ॥
बाधा तथा क्वापि मदाश्रिताना न स्यादिति स्वस्तिकयुक् चकास्ति ॥२८४॥
अष्टास्त्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।
अष्टांगयोगोपि ममाभिपदाश्रयं विना नास्य फलेर्मुखो भवेत् ॥
इत्येव हि दर्शयितुं परः पुमानष्टास्त्रचिन्हांकितपादपंकजः ॥ २८५ ॥
मयूरचिन्हत्वे हेतुमाह ।
एकांतभावो मम यः पदांबुजे जातस्य अत्रा जनुषोस्य अस्मिन ॥
अं फल स्यादिति किं जनार्दनो मयूरक जागरपदं पदे ॥२८६॥

---

१ अद हेलया द ... ॥ २ ... मन्वदर्श ... वसु ... दृष्टिः ... लीला ।

सरोजचिन्हत्वे हेतुमाह ।

पकोद्भूतिरपि प्रभूतरजसा जुष्टोपि मत्सेवका·
सामोदः सुरसाश्रितश्च बहुना किं श्रीनिवासोपि स· ॥
सपर्कं भजते जलस्य न मनाङ् मध्ये जल सन्नपी--
त्येतत्ख्यापयितु परस्य चरणौ रेखासरोजाकितः ॥ २८७ ॥

ध्वजचिन्हत्वे हेतुमाह ।

भूभर्तुर्ध्वजरक्षण निजशिर सरक्षणादप्यति-
श्रेयो वस्तुत एष एकममहत्काष्ठं पर चीवर ॥
तद्वन्मे किल सर्वथाश्रितजन· सरक्षणीयो भवे--
देव बोधयितु दधाविव पदाभोज सरेखाध्वज ॥ २८८ ॥

अकुशचिन्हत्वे हेतुमाह ।

चित्त मत्तमतगजो बहुरज क्रीडानिवद्धस्पृहो
भूय· पिप्पलभोगभूरितरलो दुर्दम्य उच्छृखलः ॥
आस्ते किं च हरे· पराङ्मुखतया त काल्येहं सकृत्
स्मर्तॄणामिति दर्शयन्निव दधौ रेखाकुश पदासौ ॥ २८९ ॥

वज्रचिन्हत्वे हेतुमाह ।

चेत पुटे चिंतयता पर नृणा त सचित पापचय महाचल ॥
निश्चूर्णयामीति विबोधयन्हरिः सवज्रचिन्ह चरण दधाविव ॥ २९० ॥

मध्ये ऊर्ध्वरेखाचिन्हत्वे हेतुमाह ।

नरा· किन्नरा आसुरा आशराश्च सकामा अकामाश्च मामाश्रयता ॥
इतीवात्मन· सर्वसेव्यत्वमाह हरेरूर्ध्वलेखाश्रितं पादपद्म ॥ २९१ ॥

वामे पदे शखचिन्हत्वे हेतुमाह ।

जलोत्थोपि सन् य सदावर्तकर्ता शुचिं त करे हत किं नैव कुर्या ॥
असौ ब्रह्मसपन्न एवेति नून प्रभुः ख्यापयन्पाचजन्याकपादः ॥ २९२॥

आकाशचिन्हत्वे हेतुमाह ।

अधिस्व समावेशकर्ताऽखिलाना महावैभवो नित्यदाशह्रनिष्ठः ॥
अनतस्वरूप स कृष्णाश्रयेणेत्यजाध्रिर्वियेन्नाछितो वाछितप्रा· ॥२९३॥

निर्गुणचापचिन्हत्वे हेतुमाह ।

---

१ विषयभोग । २ सिंहस्य । पक्षे परमात्मन । ३ ऊर्ध्वस्थितदेवैरप्याश्रितमतएव तदपेक्षयाध स्थिते सर्वे सेव्यमेव । ४ अनंत सुरवर्मेत्यमर ।

उदारत्वस्योपि गुणप्रसगात्कौटिल्यमेत्येव ततस्तमेत ॥
विहाय साधु समदाश्रयेणेत्येव पदे निर्गुणचापचिह्न ॥ २९४ ॥

गोष्पदचिह्ने हेतुमाह ।

दुस्तरतरोपि गोष्पदसुतरो भवसागरो मदाश्रयत ॥
इति बोधयितु धत्ते स्वपदे गोष्पदपद सदयत्वदय ॥ २९५ ॥

अमृतकुभचिन्हत्वे हेतुमाह ।

भ्राम्यतु नामृतकृते कृतिन समताच्छ्राम्यतु नापि तदुपायसमीक्षणाभि ॥
तत्पाद एव मम विद्यत एवमीश प्रख्यापयन्नमृतभाजनलाञ्छिताघ्रि ॥२९६॥
नष्टस्मृतिर्जाड्यभराभिभूतो मलीमसोय विषयापसेवी ॥
स्वस्थो जन स्यान्मदुपाश्रयेणेत्येव पुनर्वामृतलाञ्छिताघ्रि. ॥ २९७ ॥

श्रीयन्त्रचिह्ने हेतुमाह ।

सश्रीयन्त्रमिद पद मम यतो लब्धापि वक्ष पद ॥
श्रीस्तत्रैव मुहुर्मुहुर्व्रजति सा कृष्टापि त्वष्ट्रा हठात् ॥
तत्तल्लाभकृते भ्रमंतु विबुधा नवेतदेवाश्रय
त्वियेव प्रतिबोधयत्स्वचरणे तल्लाञ्छन स व्यधात् ॥ २९८ ॥

अर्धचन्द्रचिह्ने हेतुमाह ।

उदात्कलङ्ककलितोपि किल द्विजेंद्र कृष्णाष्टमीमुपवसेद्यदि ता नभस्य ॥
प्राय कलाक्षय इवाजनि तस्य भव्य स व्यजयन्निव शशाङ्कदलाङ्कपाद ॥२९९॥

मीनचिह्ने हेतुमाह ।

नीचानुसर्पणरयेण जलाशयेन येनाश्रितोस्मि तमह रचयामि नून ॥
हीन मलैरिति सत कथयन्स मीन रेखाश्रय श्रयति दीनपति पदाब्जे॥३००॥

दृष्ट्वा नेत्रमनोरसायनमिम कामाभिराम पर
ज्ञात्वा लोकमहेश्वर श्रुतिशिर सर्वस्वमीड्य हरिं ॥
भूत्वा प्रव्हतनु कृताञ्जलिपुटा बाष्पाम्बुपूर्णेक्षणा
नत्वा कोसलकन्यकातिमुदिता धन्या व्यतानीत्स्तुतिं ॥ ३०१ ॥
नृणां चर्मदृशा तु नैव विषयो यद्योगयुक्तात्मना
ध्यानावस्थितिमात्रगम्यमहह त्रैलोक्यनाथोपि सन् ॥
ब्रह्मा जातुचिदेव गोचरयते त्वल्लीकृपापाङ्गतो
रूप तत्पृथु दर्शित मम विभो किं भागधेय भुवे ॥ ३०२ ॥

---

१ श्रावणस्य आकाशारथस्य । २ भगवत्पादैकदेशो मानरसभाव मीना यथा यात्मन जडाशये तिष्ठति तत्रस्थ मल भक्षयित्वा त स्वच्छकुर्वंति ।

अधुना बालेन भाव्यमित्यत्र हेतुमाह ।

इष्टेष्वप्यखिलेपु नाथ तिलक ग्रैवेयक कर्णिका
नासामौक्तिकमित्यमून्यतितरां कातप्रियत्वेन न' ॥
अत्यानदकराणि यपृथुरसावादी महानदन
सत्व चेत्पृथुको भविष्यसि तदा मोदाय सीमा न मे ॥ ३०३ ॥

एतादृशरूपदर्शने हेतुमाह ।

मयेयमयि दर्शिता करचतुष्टयोल्लासिनी
तनुस्त्रिदशकाक्षिता ध्रुवमिहापवर्गापहा ॥
स्फुर त्परमभापि नैतदिव बालमूर्ति कचि-
दहीतरवदादिनोप्यहमदर्शयिष्य तव ॥ ३०४ ॥

भद्रमेतत्पर शैशवमेव तोषायेत्याह ।

पुस्पुत्रोजनि वादाता किमपि भो इत्याप्तवैद्यस्य वाक्
सद्य सूतिजनातजातकठिनक्लेशस्य विस्मारिका ॥
य प्राप्तस्य कुतूहलादय सखीवृदस्य वाद शिशु
श्चक्षुष्य पितृसन्निभोयमिति न पुष्णाति धन्यात्मता ॥ ३०५ ॥
साश्लेप वदनस्य चुम्बनमथ स्मेराननालोकन
सलापप्रतिहुङ्कृतिर्निलपन क्वाचित्कभीत्युद्रवात् ।
अव्यक्तालपन प्रियेण सविधे तल्लालन चापल
मुग्धे दुर्ललित शिशो सृजति नो मज्जात्मता तत्क्षणात् ॥ ३०६ ॥

पृथो पृथुकत्वे भवत काम्यैव हेतुरित्याह भगवान् ।

वचन निशम्य तस्या विहस्य किंचिद्विरिंचिजनकेन ॥
मातस्त्वत्कृतकाम्याधीनोस्म्यहमिति वचोमृत मुमुचे ॥ ३०७ ॥

बालत्वेन जातमात्रस्य रोदने हेतुमाह ।

बाल्दियेन न जीवन क्वचिदपि ध्वस्त शराव करे
धृत्वा पुल्कसयोपिकास्वपि वर भिक्षाटन प्राणिना ॥
इत्युक्त मुनिभिस्तदेतदुचित यत्ज्ञानरूपोपि सन्
बाल्दिश्येन नटन हि केवलमय सद्यो रुरोद स्वयम् ॥ ३०८ ॥

तदा व एव कश्चिदवरोधस्थो राजान निवेदयति स्मेत्याह ।

अर्जेनदन सनंदन इत्युक्तिर्भूभ्रूरादिहैयैन ॥
अधुना पुन महचरी तस्या पशाम्पद महाभाग ॥ ३०९ ॥

---

१ बाल्दिश्य शिशौ मूर्ख इति मेदिनी । २ अर्जनदन । सनंदन इत्यप
स्तुतम्

आदावुदादाय नरोवरोर्घनास्पदस्थितो यत्र सुधा मुधा भवेत् ॥
तदर्पयन्वृत्तमभूत्स तादृशो वदान्यराजं वसुधाधिपं प्रति ॥ ३१० ॥
तूर्याणामथ निनदो नभोंतराले पौरोप्याशिशुमंदिरांतराले ॥
आनंदः सकलनृणां हृदंतराले बाष्पौघोपि हि न ममौ दृगंतराले ॥३११॥
बाष्पौघैरजतनयोभिषिक्तकल्पोऽ प्याप्लुत्यांभासि सरितो गुरोर्निदेशात् ॥
शुद्धः सन्नृणमुदधूनयत्सरप्वा नैवैकं परमपि तत्क्षणात्पितॄणाम् ॥ ३१२ ॥

जातमात्रस्यास्य राजीवपत्राक्षतायां हेतुमाह ।

गर्भे किं गदितं करोति किमयं पश्यामि नास्याननं
पापस्येति हि जातमात्रपृथुको नोद्घाटयत्यक्षिणी ॥
साफल्यं जनुषोऽमुना व्यरचि तत्तद्दर्शनं क्षेमदं
तत्कर्तुं प्रथम प्रभुः स्वनयने विस्फारयामास किं ॥ ३१३ ॥
जातकृत्यं भगवतः केवलं न महोत्सवैः ॥
संपादयामास परं स्वात्मनोपि स पार्थिवः ॥ ३१४ ॥
निगृहीत एव नासीत्सुतजन्ममुदा विमोचनीयो यः ॥
स्वयमेव किंतु मुमुचे भवद्दबधात्तदा स पक्षिरय. ॥ ३१५ ॥
आदौ पक्षिरयः सभावपरमोदारस्ततो राघव-
प्रादुर्भावमहाप्रमोदरचितोत्साहोऽर्थिनां कामनाः ॥
यावत्पूरयितुं कृतासनविधिस्तावत्तु ते मेनिरे
संतानाप्तिरमुष्य केवलमसौ नास्माकमस्युच्चकैः ॥ ३१६ ॥
नादेयताप्रतीतिस्त्वेक सरयूर्वसुष्यभूतत्र ॥
एतत्पुरार्थिनां किल संप्रति सकलेषु नृपरसुष्वपि सा ॥ ३१७ ॥
यो दद्यान्मम कुड्मलं नवदलं किंवा फलं वा जलं
तेन प्रीततमः करोम्यहमयं त पूर्णवित्तान्वितं ॥
इत्येवं स्वयमूचुषा भगवता प्रत्यर्पितं सर्वथा
तस्मिन् जन्मनि तत्तदर्पकजनाः समाविनास्तादृशाः ॥ ३१८ ॥

तदानीं भुवोचन्द्रत्वे हेतुमाह ।

आगंतुः लक्ष्मदमातनोति साक्षात्कृतिः श्रीरमणस्य विष्णो. ॥
रमात्सरकल्पेण ततः प्रियानिम्न प्रदर्शयन्नित्यन्वा चन्द्रसीत् ॥ ३१९ ॥

मत्स्यैमन्त्रे हेतुमाह ।

१. मदः वदः । [illegible] । [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] ।

यन्मन्त्रराजमनिशं जपतो जलानि स्वच्छीभवंत्युदपतः कलशोद्भवस्य ॥
तस्यैव किं भगवतः कमलावरस्य जन्मन्यमूनि विमलान्यखिलानि न स्युः॥३२०॥

द्विधापि कार्या विमला जलाशयाः पंकाकुला नीचपथप्रसर्पिणः ॥
प्रभोर्वतारेण किमत्र तावत् स्थितेषु तेषु प्रथमं प्रचक्रिरे ॥ ३२१ ॥

त्रेताग्नीनामायतनाद्बहिः प्रज्वलने हेतुमाह ।

भूत्यावृता अप्यपहाय भूतीर्महानला माधवदर्शनार्थं ॥
निरीयुरेवेति निदर्शयतः प्रजज्वलुर्यज्ञतनूनपातः ॥ ३२२ ॥

वायोर्मंथरगतौ हेतुमाह ।

व्यक्तिगतेतरवैरोधन ईश्वरेऽह नूनं वहामि शनकैः शनकैः सुसूक्ष्मः ॥
प्रज्ञापयन्निति जनानजजन्मकाले किं मंदमंदमिव गंधवहः प्रपेदे ॥ ३२३ ॥

आकारेण न कर्मणा न च गुणैराढ्यायमुत्पादितः
पोतो मे हनुमानतीव चपलः कोन्वस्य कुर्यांघ्रिव ॥
एवं दुस्तरचिंतया चिरमभूद्व्यग्रो यदस्साप्रतं
जातं तच्चरणं कृपार्णवमिव स्वच्छो ववौ मयरं ॥ ३२४ ॥

आकाशनैर्मल्ये हेतुमाह ।

आपादिते सातिशयं विशेषे श्रीविष्णुधिष्ण्येन तदार्जितेन ॥
नभस्यगात्सीद्धि रजस्त्वभावस्तया समताद्वनपुष्पवृष्टिः ॥ ३२५ ॥

दिक्प्रसन्नतायां हेतुमाह ।

आशाप्रसादः प्रभवेत्प्रादुर्भावं गते हरौ ॥
दर्शयंत्य इतीवाशाः प्रसादं प्रतिभेजिरे ॥ ३२६ ॥

भरतस्य पुष्यनक्षत्रत्वे हेतुमाह ।

ज्येष्ठातिक्रमणप्रसंग उदयेन्मानुः सुदुश्चेष्टितैः
सोयं मन्मतिदार्ढ्यमीषदपि मा भेदीदिह स्वात्मनि ॥
ध्यायं ध्यायमुपायमायतमथ भूयो गभीराशयः
कैकेय्या गुरुभैकधिष्ण्यमिव किं शास्त्रोत्तमोऽधिष्ठितः ॥ ३२७ ॥

अन्यत् ।

लक्ष्मणशत्रुघ्नयोराश्लेषायां जन्मनि हेतुमाह ।

दासोऽगाद्भिषगे यदि रामजनस्याने विदायेतर-
पादद्वाय यदापि नोनि विभूषान्धिष्ण्ये सर्पापि महान् ॥

---

१ अंतर्वे अंतःकरणे च । २ [illegible] । [illegible] आकाशे [illegible] । ३ [illegible] । [illegible] । ४ पुष्प [illegible] । [illegible] ।

चक्री चात्यकलत्रतोंबुजलसन्नेत्रात्सुमित्राह्वया-
दायाज्जन्म स नित्ययोगवशतश्चक्रेण किं स्तिसमं ॥ ३२८ ॥
यस्मिन्योगिजनः सदैव रमते यः साधकानां श्रियं
दाता ज्ञानमयीं तथेतरनृणां यो दर्शनीयो दृशां ॥
इत्थं योगिमणिर्विमृश्य निपुणं श्रीमान्वसिष्ठो गुरुः
कौसल्यातनयस्य तस्य मुदितो रामेति नाम व्यधात् ॥ ३२९ ॥
आदेशेन नृपस्य दण्डकवनं यातेन रामेण यो
राज्यं प्राज्यहठात्समर्पि तमपि स्वीकृत्य विन्यासवत् ॥
कर्ता धारणमस्य पोषणमपीत्येवं स पश्यन्गुरुः
कैकेयीतनयस्य तस्य भरतेत्येवं व्यधादाह्वयं ॥ ३३० ॥
प्राणेभ्योप्यधिकः प्रियो रघुपतेर्नून भविष्यत्ययं
तेनैषोऽनुभविष्यति प्रणयिनो राज्यश्रियं सर्वशः ॥
पूर्णानंदमयः स केवलमयं राजभुवो राघवो
वीक्ष्यैवं किल लक्ष्मणेति कृतवान्नाम्ना सुमित्रासुतं ॥ ३३१ ॥
आदत्तो श्रीमदाज्ञामहमहमिकया यो जनः साधुवृत्तो
लब्ध्वैतत्प्रसादप्रसरमथ चरेत्कर्म यत्किंचिदेव ॥
पात्रं स्यात्तावतैवाप्यर्थसदधिकृतिः सन्महत्याः प्रसिद्धे-
रित्येवं दर्शयन्सोऽकृत लवणरिपुं किंतु शत्रुघ्ननाम्ना ॥ ३३२ ॥
सानंदाः सकुतूहलाः सुवसनालंकारसंकाशिता-
श्चंचत्कुंकुमपंकरागरचनोदंचत्कपोलश्रियाः ॥
श्रीमतः स्मितसुप्रसन्नवदनाम्भोजाः पुरंध्रीजनाः
श्रीरामं परिगृह्य लालसतया स्वांके निवेश्यादरात् ॥ ३३३ ॥
आकल्पान्प्रतिमुच्य रत्नरचितानाच्छाद्य कर्णीर्पि...
शीर्षेभ्योत्तममंगिकां च रुचिरामालिंग्य संचुम्ब्य च ॥
दोलायां प्रणिधाय नामपदबद्धोतानि सम्यक् ...-
स्तासां पर्वणमात्रिक्रिया हि परमार्थत्वेन लौकिक्यः ॥ ... ॥ ३३४ ॥
स्तोत्रिपोषि भूषणधारणे हेतुमाह ।

रहयो नखोपि मम सन्मणिनायकस्य स व्याघ्रपादनखमेवमल बभार ॥ ३३६ ॥

पिप्पलपर्णधारणे हेतुमाह ।

नूनं देहभृतो ललाटफलके कर्माणि जाग्रत्यदः ।
सामान्येन ममापि कार्ययुगलं भालेस्ति पूर्वासिना ॥
देय वैषयिक सुखं त्ववसितौ मुक्तार्थं कार्यमये-
त्येतद्रूपकभूतमेव विलसन्मुक्तं दधौ पिप्पलम् ॥ ३३७ ॥

कदाचिद्दोलानिविष्टस्य मंदहासे हेतुमाह।

बालिश्यं बहुदुखदायकमिति प्रोक्तं मुनींद्रैः परं
सेवतामिह देहिनः परवशा आदोलना यद्ग्रहात् ॥
एतासां विषयं करोति तदिदं मामप्यहो संप्रती-
त्येवं विस्मयतो जहास किमयं दोलानिविष्टः स्वयम् ॥ ३३८ ॥

संप्राप्य माता प्रतिमासमादृता कुमारकं मारसमं सवापनम् ॥
मव्यैरलंकृत्य च नव्यभूषणैर्वर्धापनं सा विदधे सवासनं ॥ ३३९ ॥
अथ महोचैयं तु यथा यथा ययुरमी समयेन कुमारकाः ॥
दशमुखप्रमुखा अतिदुर्मदा जलधिमध्यपुरेपि तथा तथा ॥ ३४० ॥

एकांगपरिवर्तने हेतुमाह ।

दुर्वृत्तक्षणदाचरव्रजमहाभारव्यथाविव्हला
त्वं पृथ्व्यग सुखीभविष्यसि तरामल्पीयसाऽनेहसा ॥
चिंतां मा रचयेति सात्वनकृते कुर्वन्निवायं रहः
संवादं परिवर्तते स्म भगवान्रामो झटित्येकतः ॥ ३४१ ॥

कालेन न्यग्भूतस्य प्रथममतिनिश्वासे हेतुमाह ।

धात्रीसंघकुतूहलप्रणयिता दीक्षागुरौ स्वीकृते
न्यग्भावे त्वनुभूतभारचिपिटीभूतोदरः श्रीधरः ॥
आसीद्भूरि विनिश्वसन् वसुमती क्रोडीकृतेयं मया
कोन्वेनां व्यपयेदितः परमिह क्रव्यादितीर्ष्यन्निव ॥ ३४२ ॥

उरसा सर्पणे हेतुमाह ।

ये केचिद्बहुधान्यनाशनिरता येऽमी निबध्दादरा
क्षोणीनिर्व्ययने निशाटनपरा ये साधुवासाश्रियाम् ॥
ये व्यर्थं बहुदूषका अहमसौ तान्मूषकान्भक्षिता
सर्पोऽस्मीति निदर्शयन्निव पुनः श्रीशः ससारोरसा ॥ ३४३ ॥

---

१ कर्मकर्म । २ मह उत्सवनेमसोत्सव भोदनो । उत्सव वृद्धिः अत्सव नाश ।

स्तनदानकालेंचलेनाच्छादने हेतुमाह ।

एकांतगापि जननीस्तनदानकाले राजीवलोचनमवस्त निजांचलेन ॥
भोक्तुं प्रवृत्तवति विश्वगुरौ मुरारौ सर्वांतरा जवनिकाकरणं हि युक्तं ॥ ३४४ ॥

एकं पिबतोन्यस्तनमुसलालने हेतुमाह ।

दाक्षिण्यान्नु तर्पये त्रिभुवनाध्यक्षं पयोभिस्त्वयं
पश्चादस्मि कथं कथं भगवते रोचेय तस्मात्त्वय ॥
प्रस्रोतव्यमदः क्षते द्रुतमिति व्यग्रं नु वामस्तन
मामेत्यास्य उपस्पृशन्निव करांगुल्याच्युतोऽन्यं पपौ ॥ ३४५ ॥

कचित्स्तनदर्शने हेतुमाह ।

अंके कृत्वाक्षमौलिं प्रमुदितमनसा पाययंत्यामुरोजं
निध्यायंत्यां समंतर्मनसि पुनरसौ लीलयैवददर्श ॥
साक्षादंकस्थितेऽस्मिन् यदि मनसि जनः संस्मरेत्तत्र [१]विभा-
न्कर्तेत्यावेदयन्किं स्वजनवरदतां यद्ध्रुवे दृष्टमेतत् ॥ ३४६ ॥
रससंख्ये ततो मासे समस्तोत्सवदायकं ॥
चकार श्रीरघूत्तंसः समं द्वेधा रसाशनं ॥ ३४७ ॥

तर्णकलांगूलग्रहणे हेतुमाह ।

पूजा गवीनां तरलायमानानितस्ततो धावत एव वत्सान् ॥
जग्राह लांगूललतासु रिंगन् स्ववत्सलत्वं स्फुटयन्निवेशः ॥ ३४८ ॥
यः श्रीमान्सनकादिकान्स्वशरणानादाय हस्ताबुजे
कारुण्यादशिशिक्षत क्रममसौ लोकत्रयीसद्गुरुः ॥
कौसल्यांगुलिमाकलय्य शनकैः प्रासादभूमीतले
श्रीरामः समशिक्षित क्रममहो मानुर्मनो मोदयन् ॥ ३४९ ॥
ब्रह्मिष्ठाः सनकादयोपि कवयो दृग्दोषभीत्यात्मनो
यत्पादाब्जरजःकणानसुलभानन्वेषयतेऽन्वहं ॥
धात्र्यस्तान्निटिलस्थल नयनवक्त्रोडादलोकद्रव-
त्कारुण्येन रजोभिरामितलगैरुध्दूलयांचक्रिरे ॥ ३५० ॥
नित्यं राघवकार्यतत्परतया यद्राममातुः पुना
राज्ञः पंक्तिरथस्य दास्य निपुणे कृत्ये न्यमूर्धंतरं ॥
तत्तस्य त्वतितुष्टये समभवत्सर्वार्हणं केवला

१ पक्षे स्वस्य जाता येन वरदाः नूतनदेवतास्तेषां भास्वताम् स्वजनवरदानुत्वं दर्शयन् सन् ददर्श ।

स्यादेवाच्युतपूजनादिति भुजोष्दारं वदंते बुधाः ॥ ३९१ ॥

भोक्तुं पित्राहूतोपि न ययावित्यत्र हेतुमाह ।

भुक्तये यदि समाह्वयेज्जनो भक्तितोपि तदतीव नैव मे ॥
रोचतेऽयामीति दर्शयन्पितर्याह्वयोपि न भोक्तुमाययौ ॥ ३९२ ॥

कौसल्याह्वानेन त्वाययावित्यत्र हेतुमाह ।

अमृतीरपदेन तु जनेन कर्हिचित् यदि भुक्तयेप्यहमसाविहार्थितः ॥
उपयाम्यवश्यमिति किनु दर्शयन् जननीप्रयत्नसफलत्वमातनोत् ॥३९३॥

स्यायाततु सकर्दमपाणिरित्यत्र हेतुमाह ।

नामैक्योद्धा कथं यादृतमपि भगवन्नैकधा लोकमात्रा
तत्तुष्टयै श्रीमतापि स्वकरकिसलये स्वीकृतं तत्कृतार्थं ॥
प्रायेणास्पृश्य काये मम किल जनके स्यात्प्रसादः कथंचि-
त्पद्मेनेत्यर्थितः किं करकृतचिकिलोभूत्स भुक्तिप्रसंगे ॥ ३९४ ॥

[1]कीचत्कवलं गृहीत्वा पलायने हेतुमाह ।

भक्तेनोपहृतोधसोपि[3] मनसो ग्रासोप्यलं तुष्टये
न द्रव्याणि भवंति संति विविधान्यन्येन दत्तान्यपि ॥
एतत्सूचयितुं रमापतिरसौ ग्रासं गृहीत्वा करे
प्रत्तं पंक्तिस्थेन तृप्तइव किं सृप्तः पुनः क्रीडने ॥ ३९५ ॥

रामचापल्यात्कौसल्याया गृहकृत्यत्यागे हेतुमाह ।

विष्णौ लौल्यं यदि समुदितं तत्पुनर्देहगेह-
व्यापारेषु स्मृतिमपहरेदेष शास्त्रस्य वादः ॥
आरूढो मेऽनुभवपदवीं रामचापल्यहेतो-
र्यत्कौसल्या शिथिलतरतां स्वात्मकृत्येष्वतानीत् ॥ ३९६ ॥

एकदा कौसल्या रामभुक्तिप्रार्थनानादरे हेतुमाह ।

आचार्यात्सुतपत्रिकाश्रवणतो माहात्म्यजिज्ञासया
सांद्रप्रेमभरेण घूर्णत्हृदया माता कदाचिद्धरेः ॥
स्वादन्नं मम भोजनाय विनरेत्येव वचो नाशृणोत्
जिज्ञासा समये हि कर्मविततेः को नाम भारो मनः ॥ ३९७ ॥

धन दध्यादिलेपेन भुक्तमित्यत्र हेतुमाह ।

क्रुद्धेनेव रघूत्तमेन परिवाघातेन भांडान्ययो
भंक्त्वा शिक्यगतैर्मनो दधिघृतक्षीरैरतर्पि स्वकः ॥

---

१ मोक्ष दुर्भर । २ दद्या पद्यं च । ३ ठोकमंडलकृन्दपो[illegible]

तद्बीजं किमिवोत्तरावतरणे नंदालये स्वेप्सितै-
तत्क्रीडावटपादपस्य महतो नाथः श्रियोऽवावपत् ॥ ३५८ ॥

एतद्युक्तमित्याह ।

भाविने गोरसलुंठनोविस्तारे बीजमेतदिति युक्तं ॥
बल्लवजन एवैतज्जननीं प्रति कथयितु प्रवृत्तोभूत् ॥ ३५९ ॥

सूदेनोक्तेपि माता न क्रुद्धेत्यत्र हेतुमाह ।

सूदेनोदितमेतदस्य चरितं श्रुत्वापि माता मनाक्
क्रोधं नैव बभार सा रघुवरे तुष्टैव वा प्रत्युत ॥
युक्तं युक्तमिदं यतो भगवतो भक्तस्य संतुष्टये
जायेतैव गुणानुवाद उदितो यः कोपि वा श्रीपतेः ॥ ३६० ॥

मातुः सूदवचःश्रवणाद्धास्ये हेतुमाहः ।

निरंतर स्वात्मनि राघवस्य यः प्रख्यापयन्सद्गुणतां स संप्रति ॥
दुर्वृत्ततां वक्तुमपि प्रवृत्तवानित्यद्भुतेनैव जहास सा सती ॥ ३६१ ॥

सूदः स नानाविधपाकभव्यद्रव्यापहारोत्पतित स्वपाकं ॥
प्रमार्ष्टुमेतद्रघुवीरचौर्यप्रकीर्तनेन स्वयमेव जज्ञे ॥ ३६२ ॥

स सूपकारस्तु मुदा यदा तच्छ्रीरामचौर्यं जननीं चचक्ष ॥
स्वतत्क्रियोत्थाघनिवृत्तिहेतोः स्वस्मिन्स एवेति जनेन मेने ॥ ३६३ ॥

ततः कृतकक्रोधाकुलमातृदर्शनेनैव पलायने हेतुमाह ।

पापस्तु कोपप्रतिमो नहितरो न स्थीयते तत्र सति क्षणं मया ॥
सबोधयन्नित्यमुदीक्ष्य मातरं क्रोधाकुलामाशु पलायते स्म सः ॥ ३६४ ।

किं रे दुर्लसितं चरस्यतितरां पश्य स्तभानाधुने-
त्येवं संगिरती करेण दधती वेत्रं प्रधावत्यथ ॥
भूयो निःश्वसती सती प्रतिपद भूमौ स्खलन्ती ययौ
श्रांतिं हंत रुषः फलं कलयतैत्कृत्रिमाया अपि ॥ ३६५ ॥

मत्प्राप्त्युत्कलिकां दृढां कलयतो यान्न परं तत्वतः
खेदं संदधतः श्रमं निवहतो मादेन मां वेदितुं ॥
स्तेनाशक्नुवतो जनस्य कृपया प्राप्स्याम्यहं स्वात्मने-
त्येवं द्योतयितुं बभूव करगो मातुर्विधातुः पिता ॥ ३६६ ॥

धृत्वा नोक्तवतीत्यत्र हेतुमाह ।

धृत्वा पाणिपुटे करेण सहसा दृष्ट्वा भयव्याकुलं
रामं कोसलकन्यका किमपि वा वक्तुं नचाशक्नुत ॥

युक्तं तत्करगोचरे रघुवरे जाते कृपातः श्रुते-
र्व्याकोपोन भविष्यतीह वचसो विलापनं चेद्भवेत् ॥ ३६७

स्वयमेव किंचिद्रुरोदेत्यत्र हेतुमाह ।

आदौ घोरतपो भवातरगतं भूतिः कुले निर्मले
संगः साधुषु पुण्यकर्मणि रतिर्मत्संनिधिर्नित्यदा ॥
एव सत्यपि विव्हला कियदहो क्रोधात्पुनः कृत्रिमा-
दीनाना तु कथं दशेति दयया मदं रुरोदेव स. ॥ ३६८ ॥

ततः सा सर्वानप्यालिलिंगेत्यत्र हेतुमाह ।

क्रोडीचकार जननी रघुनंदनस्य हार्देन राममपरानपि निर्विशेष ॥
काले श्रिय· करगते न हि तारतम्य स्वस्यायुकत्वमभितः प्रकटीकरोति ॥३६९॥

तृतीये वर्षे चूडाकरणे हेतुमाह ।

दग्धु पृथुलंकाननमाविर्भूतो मरुत्सखः सशिखा ॥
अद्दयुगातपरिचयादधार सा सर्वभूतये न कथ ॥ ३७० ॥
शाल्मलो भल्लतो वय लथवले सयोज्य गौलान्हली-
न्सालथ्येतु सुमल्लमल्लिकुमल क्लृत्वा चलामः पुर्ली ॥
काल्यः श्रीचलनैः प्रसाद इति भूभर्तुः कल भाषणं
· तन्मूर्द्धन्यविधूननात्सदशानप्राय सदासीन्मुदे ॥ ३७१ ॥

पंचमे वर्षे उपनयने हेतुमाह ।

कुमारता प्रादुरभूदमीषु शक्तिर्विशिष्टा परिदृश्यते स्म ।
कथ नु तत्राशुतरां समीयुर्दंडोपवीताजिनमेखलायाः ॥ ३७२ ॥

जातोपनयनमात्रस्य सर्वविद्यासपन्नत्वे हेतुमाह ।·

यो विद्यामपि भूयसीं न मनुते सर्वज्ञताहेतुका
यो वा निष्कल एष किलु भगवानीक्षित न. कर्हिचित् ॥
इत्येवं चिरमुत्सुकाः समभवंस्तातास्तु विद्याः कला-
स्ता यावत्स विभुः कृतोपनयनस्तावत्तदोपस्थिताः ॥ ३७३ ॥

सर्वास्वपि विद्यासु कोदडविद्यायामतिशये हेतुमाह।

सर्वाः सर्वस्य विद्या निजहितकृतये कांक्षितास्तत्र राज्ञा-
मावश्यत्यतीव प्रभवत उचिते चापविद्यार्थविद्ये ॥
तत्राप्याद्या प्रधान भवति तदितरात्तानुषगिक्यदः किं
मनाथो बाधयन्सोप्यसदिन सुतरामेष कोदडविद्यां ॥ ३७४ ॥

सद्दृशा गुणसंगमाशु जहत श्रुयतसंयोगतो
विद्धावाल्क्ष्यमुपासकात्तु विशिखानेकांततो जिम्हगान् ॥
श्रीराम समुपास्त सततमसौ ये मा भजते यथा
तानेतांस्तु तथा भजाम्यहमिति स्वोक्तं वचः सार्थयन् ॥ ३७५ ॥
स्नात्वा प्रातरसौ यथाविधि विधिं कृत्वाथ नत्वा गुरू--
न्गत्वा ससदि पश्यति स्म निपुणं पौराक्षमार्यं सम ॥
अश्रूयत तदंतरेपि कृतिनस्ते ते यथानद्धेर--
स्त्रैलोक्याक्षदशोल्पकार्यविषयं नो चित्रकृत्पाटवं ॥ ३७६ ॥
नरवरस्य वचोभिरजिह्मगो नगरकार्यमशेषमयं व्यधात् ॥
न च मनागपि कश्चिदगात्क्रमं नर इति प्रतिभात्यति सांप्रतं ॥३७७॥
श्रीरामचंद्रेजनि नीतिवैभवं ततश्च भूयोपि विनीतिवैभवं ॥
न तत्र सर्वेप्त्किमनीतिवैभवं किं दुर्घटं स्वामिनि मे रघूत्तमे ॥३७८॥

मृगयायां हेतुमाह ।

नागान्खड्गिगणान्हरींश्च परितो यो वाहिनीर्भोगिनी
र्धत्ते कंचुकिसंचयं च महिषीर्ये सेव्यते चामरै ॥
किं चाभाति सरामलक्ष्मणतया सोऽयं नु राज्ञे दवो
जज्ञे न प्रतिपक्ष इत्ययममूत्सिद्धोस्य किं शुद्धये ॥ ३७९ ॥

अश्वारोहणे हेतुमाह ।

विक्रांतैरपि दुर्दमो मृगगणाध्यक्षो वने केसरी ।
तत्सार्थं प्रथमप्रसंग उदये राज्ञो न आयुष्मतः ॥
तत्र स्यात्तु कथं कथं न निपुणं विद्म कवीनामिमा
माशाकामपहर्तुमिव किं सोश्व तदा न्यग्न्यधात् ॥ ३८० ॥

लक्ष्मणसाहाय्यके हेतुमाह ।

अस्यैकस्य तु साहाय्ये स्यादनंतसहायता ॥
इति मीमांसया जज्ञे रामः सौमित्रिसारथिः ॥ ३८१ ॥

रघूत्तमचक्रपाणप्रहारप्रभिन्नेभकुंभस्थलाभ्यंतरेभ्यः ॥
पतंति स्म मुक्ताः फलं साधुवृत्ता मदोन्मत्तसंसर्गजं दर्शयत्य ॥ ३८२ ॥
आस्ते पराङ्मुखतया हि हरौ जनोसौ नूनं कपोलतलभंगमुपैति लोके ॥
दानोदकार्द्रकरतापि हिताय नेति प्रख्यापयन्कारिकुलान्यभिनत्कपोले ॥ ३८३ ॥
भृशं ह्रसतो धुततुंगशृंगमभिद्रवतो वनसैरिभेंद्रा ॥
अधः पतति स्म कृपाणपातैर्हरिद्विपा ह्यूर्ध्वगतिः कुतस्त्या ॥ ३८४ ॥

आः पापिनो गोविषये भवति सुखानि योत्युत्कुटकौतुकानि ।'
तदद्य कामान्कलितान्करोमीत्यब्रवीभरद्वीपिमुखानि गोभिः ॥ ३८५ ॥
भूमडलेऽस्मिन्नहमेक एव सङ्गीति लोकाः प्रवदंति सर्वे ॥
तत्किंतु खड्गिव्यपदेशभाजो मृगाश्च कर्तायममृष्यमाणः ॥ ३८६ ॥
साक्षादय शबरशत्रुरत्रेत्येव तु य हत वदति सतः ॥
तस्मिश्चमत्कुर्वति हेतिमेति स्थितिं वाथ शबराडिभदभः ॥ ३८७ ॥
विस्फारयत धनुरार्यपुत्र ज्यादारिता गर्ववशेन कोलाः ॥
चिराभियुक्ता अपि नो कृतार्था कथ हि त पक्वभृतो भजेयुः ॥ ३८८ ॥

दुर्वृत्तोपमतः पुरा किल मया मूर्द्धावशेषीकृत-
स्तावानन्यहह त्रयीमयजन चैन कलानायक ॥
दिव्येकोपि पुनः पुनर्व्यथयतेऽसौ सिंहिकानदन-
स्ते साग्रा इह भूरिशः पुनरिमे कुर्युर्न किम्बित्यहन् ॥ ३८९ ॥
हरिः सन् यस्तु पचास्यो बाणस्तध्दृदयगमः ॥
प्रादुर्भूता न तत्राभूत्सा विरूपाक्षता कुतः ॥ ३९० ॥

अत्र हिंसायामपि अहिंसेत्यत्र हेतुमाह ।

अपि स्वसत्वेऽस्वसहायताप्यथो वनस्थतायामपि चावनस्थता ॥
आखेटके सत्ववधोपि भूभुजा कथ नु न स्यादवधः सतु स्फुट ॥ ३९१ ॥

मृतास्ते सद्गतिभाज इत्यत्र हेतुमाह ।

धृतः करे श्रीरघुनायकेन यो ज्योतिर्मयः कोशविनिर्गतोऽभवत् ॥
तेनानुविद्धा यदुरुत्तमस्थितिं ते वन्यजीवा इति नात्र विस्मयः ॥ ३९२ ॥
विशिखा जीवा मुक्तास्तत्सकर्मणादहो विरक्तत्व ॥
सद्यः प्रतिपद्य न के विदेहभाव भजेयुरिति वदत ॥ ३९३ ॥
ददौ जनाना बहुसत्ववृहितस्तापप्रदोऽभूत्तमसौ रघूत्तमः ॥
निःसत्वभावं प्रतिपाद्य पादयोर्निवेदयामास पितुः सहानुजः ॥ ३९४ ॥
यदाखेटेक यद्बहुचित्रकारि तन्नाम साकेतनिकेतलोकान् ॥
न सर्वथा चित्रसमुद्रपूरे न्यमज्जयित्थमित्क इति मवीत ॥ ३९५ ॥

सर्वानंदे हेतुमाह ।

मलीमसे त्वासुरसपदोघैर्जने निजानंदभरः सुदूरं ॥

---

१ राहु २ सिंहिकासुत बाणाश्च ३ जीवा मुक्ता ४ सप्रमात् ५ से अटति ते खेटा देशा तानभिव्याप्य आखेटक देवपर्वत पदार्थैकारि तत्साकेतलोकाश्चर्यकारीति नार्थ्य । श्लोकेऽर्के सुगमः ।

पद्मा यथाऽवर्धत देवसंपत्तया तथा स स्वयमाविरासीत् ॥
स्वाभाविको लुप्त इव प्रकामं स्वामोद आसीदिह हैमवेधात् ॥
प्रभुस्वरे स स्वयमाविरासीत्पयोदैये शूरखरप्रतापे ॥ ३९६ ॥
पूर्णानिर्मलरसे हि मानसे जन्मिनां जगति रामनामकः ॥
राजहंस इह संनिविश्य स व्यातनोत्कुवलये सुविभ्रमं ॥ ३९७ ॥
जनस्य कस्यापि न कोपि दोषो यो वाचिको मानसिकोपि वाभूत् ॥
श्रीराघवेऽनंतगुणे परंतु दग्दोषसंभावनमात्रमासीत् ॥ ३९८ ॥

श्रीरामेण कृतमपि सर्वमकृतमेवेत्यत्र हेतुमाह ।

प्रकृत्यौं भातु नामेह विकारो वरवस्तुनः ॥
न दूषणोपेस्थितये विचारे सति जाग्रति ॥ ३९९ ॥

कल्पेपि यच्छ्रेयपदं प्रकृत्या तस्मिन्विकारेऽपि विभासमाने ॥
हानिस्तु न प्रत्युत कार्यसिद्धिः प्रतीक्षतेपि प्रतिपक्षमेनत् ॥ ४०० ॥
रामे मम स्वामिनि तु प्रकृत्या योगाद्विकारेऽपि विभासमाने ॥
स्वतत्वहानिर्न मनागपीति न शास्ति किं नामसहस्रकोकिः ॥ ४०१ ॥

समीहितं प्रार्थयते ।

वियुक्तश्चेत्स्वामिन्त्वयि सतु विकारीति नियतं ॥
वियोगस्तन्माभूत्कथमपि विभो विठ्ठलकवेः ॥
प्रपन्नोसौ त्वां तद्वितर परमार्कि करुणया ॥
महाराष्ट्रेप्येप प्रभवतु परेशो ज्वलतरः ॥ ४०२ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजरघुनंदनसुंदरपदद्वंद्वारविंदमकरंदामिलिंदायमानमानसेन शांडिल्यकुलतिलकायमानेन श्रीकरहाटकनिवासिना पंतमहादेवतनुजेन वाराणसीगर्भसमुद्भवेन महाण्यजनाग्रगण्यकुलवरेण्यपुण्यशीलकारुण्यनिधिप्रतिनिधिवेंकटश्रीनिवासरायकृष्णोपजीविकेन पंतविठ्ठलेन विरचिते हेतुरामायणे प्रथमसर्गकः ॥ श्रीरामः प्रीयतां ॥

---

१ आमोदो गंधहर्षयोरित्यमरः । २ हैमवेध एव हैमवेध इत्यपि भवतु । सुवर्णविधको यो वेधःप्रकार । यद्वेद्विमधर्त्विवधाः । ३ पद्मा लक्ष्मी । ८८ च । ४ दूर दूर्वः-ऽपि दूषणो रामचंद्रः । ५ सौविदल्ल च । ६ तदोपरि अंतरकरणे च । ७ भाल्या ॥ ८ एकोऽयं. इत्यादि. [illegible] विकारदोषेण विवर्त भवति विवर्त इति दूषण च । दूषणेन । चे. [illegible] दूषणं न भवति । [illegible] च । [illegible] च । [illegible] भवति ।

भगवतः कौशिकस्य स्वमखारिष्टनिरसने श्रीरामनिध्याने हेतुमाह ।

सर्वारिष्टनिरासकर्तुरपि मेऽरिष्टस्य विध्वंसकः ॥
श्रीलक्ष्मीपतिरेव नेतर इति प्रेक्ष्यैव दिव्य हरिं ॥
दिव्य. कौशिक आजगाम शरणं सोह पुनः पार्थिव-
स्तत्त पार्थिवमेव यानि इति निध्यायन्नभूत्कौशिकः ॥ १ ॥

हेत्वंतरमाह ।

स्वामिश्चिरादिरचितात्तपसो हि वर्णव्यत्यासमात्रमहह व्यरचि द्विधापि ॥
नैवाचर किमपि हत हरेः प्रियार्थं तत्राधुनापि यतितव्यमिति व्यवास्यत् ॥२॥

दुष्टैः सृष्टैररिष्टैर्हतसकलमखैर्भूरिदुःखैः स लेखै
क्षीराब्धौ प्रार्थ्यमानो दशरथसदने देवदेवोऽवतीर्णः ॥
तत्मारिस्तोमखामत्र श्रवणपथमगात्सोऽधुनाऽरिष्टपक्षान्
घत्ते हीत्येव यातस्तदुकतरतयेत्यस्य मीमांसयेव ॥ ३ ॥

भस्मोद्भासित्रिपुंड्रविशकटजटाजूटो द्विजेंद्रांचितो ॥
यो गंगाचलघट्टसद्रसवर्ती रुद्राक्षभूषाधरः ॥
यन्नामानिशपाठलोलरसनस्तत्छ्रीमुखालोकना-
त्साफल्य स्वदृशोर्भृशं रचयितु साक्षाच्छिवोगादिव ॥ ४ ॥

राज्ञो विश्वामित्रं प्रत्युद्गमने हेतुमाह ।

य स्तिकौशिकमाहुरत्र धरणाविव द्विजाग्रचोप्यस-
न्माद्धः सुदृढ द्विजाग्रयपदवीं घोरैस्तपोराशिभिः ।
श्रेयान्सत्पथगामिना स विनतानंदप्रदस्तत्क्षम ॥
तस्याभ्यागममात्रतः मतिययौ यद्राजहंसाग्रणीः ॥ ५ ॥

द्विजोत्तमाग्र्यो मनुजोत्तमोसौ रत्नोत्तमौवानुपदा निधाय ॥
आशु स तामुन्नतिमुत्तमां तां निजोत्तमाग नमयांबभूव ॥ ६ ॥
गाधेरगाधनपसस्तनयस्य तस्य पादारविंदयुगलम्ररजोभिषेकः ॥
स्थाने पुपोष पुरुपार्थिवमानमस्य सत्वं च यत्पुनरहो तदतीव चित्रं ॥ ७

राजसदने तदानयने हेतुमाह ।

प्रासादं नीतश्चेत्स्वार्थत्राणोचितं प्रसादं सः ॥
नीतः स्यादेवेति स तमेव नरनायको निन्ये ॥ ८ ॥
रात्रां प्रकाशमानेन चित्रं गुरुतमो मुनि. ॥
भास्वत्कुलोज्ज्वल्लार्यमानिन्ये निजमंदिरं ॥ ९ ॥
अनर्घ्यतपसस्तस्य तदार्घ्यादिभिरादृतः ॥

चकारापचितिं विन चेतु स्वोपचितिं चिर ॥
उभयेन स्वकायेन दक्षिणस्त प्रदक्षिणं ॥
विधाय वंदन चक्रे शिरसा वचसापि च ॥ ११
स्तुतिप्रपंचे हेतुमाह ।
सैंधित्रावसथे प्रपाद्य किमयं मह्य दुहर्ती पयो
गामेका भृशमेकवर्णसुमगां दत्वा कृतार्थायते ॥
काचिन्नायमसूयतीति स पुनश्चानेकवर्णांचिता
वल्लीर्गो व्यसृजत्प्रमोदजनिका सद्यः सुधामोचिका ॥ १२ ॥
श्रीमदागमनेनाह सकलकल्याणभाजनमित्यत्र हेतुमाह दशरथः ।
श्रीस्वामिपादा इह सर्वदागमा समागमन् यत्स्वयमेव मे गृहान् ॥
अत सुरांगा हि मयीत्यवैम्यहं कल्याणसपत्तु तु नाधुनोक्तय ॥ १३ ॥
पदपद्मसमागमादमुष्माद्भवतोर्या मम सिद्धिमीयिवास ॥
इति किमिव पुरो मुधा बुधानां विविधालापशतैर्वदामि विद्वन् ॥ १४ ॥
शतोत्सवाढ्यं विबुधोपलाल्यं कुलं पवित्र मम सर्वथाऽद्य ॥
यत्तीर्थराजोयमगात्प्रयागो वृद्धश्रवस्त्वे स्म तु कानु शंका ॥ १५ ॥
त्रिशकुभर्ता नवसर्गकर्ता योय भवान्विप्रवर समागात् ॥
स एष साक्षाज्जगदीश एव तद्भूतिराहूतिमपेक्षते किं ॥ १६ ॥
न केवलमहमेक एव मुदित किंतु सर्वं राष्ट्रमपीत्यत्र हेतुमाह ।
मर्मी न मय्येव नृपुंडरीके आमोद एक भुवनोदरेऽस्मिन् ॥
विकाशपूर्वं सकलेपि चक्रे सूर्यागमस्यैतदतीव युक्तं ॥ १७ ॥
स्वामिन्निशातमधिगच्छति तु द्विजेंद्रे स्वामोदराशिभरितं त्वरित प्रकाशि ॥
जायेत यत्कुवलय सकल तदत्र नैको मुदे ककलिल किमु राजहस ॥ १८ ॥
अत शांतफलै श्रीमत्सूर्यपादै कचित्कृतात् ॥
सतापादितरै काचन ताम्यति तपोवन ॥ १९ ॥
तापाभावे हेतुमुपन्यस्यति मुनि ।
क्षत्राधिपे राजनि राजति त्वयि क्षमातलेस्मिन्नतिशीतले करे[१] ॥
या नाम सतापकयाऽत्र तादृशे नक्षत्रनाथेपि न या कचिल्लता ॥ २० ॥
एतस्मिञ्जगति भवनि कटकास्ते स मार्गं सहजतयैव दूषयते ॥
मार्गं स्वाश्रमपदमत्र लोकयात्रां क्रिर्येकि दशरथमागरक्ततायां ॥ २१ ॥
अथ दशरथ ।

---

१ भुवनं मोदनेकपोरित काश । २ १६२ने राजमारग९ । ३ रघमागरकतायां हत्या ।

श्रीरामप्रमुखान्कुमारतिलकान्कामाभिरामाल्लस-
त्तूर्णाखेटकृपाणकार्मुकशरान्लोलेक्षिखेडांकुरान् ॥
आनाय्यांघ्रियुगे निवेद्य भगवन्श्रीपादशिष्या इमेऽ
नुग्राह्या इति निर्मितांजलिपुटं राज्ञा स विज्ञापितः ॥ २२ ॥
नत्वा त सहशिष्यवर्गमुचितैः श्रेष्ठः वसिष्ठः तथा
राजान द्विजपादपद्मरजसाम्भुषूल्य भालस्थले ॥
अंतं भूपपतः कृतांजलिपुटान्पीत्वाक्षिपात्रैरगुरुं
र्नो मित्रं स्वममेव तत्र सकलाश्चिप्राप्यभूर्वाञ्छरः ॥ २३ ॥
श्रीरामचंद्रमुखचंद्रमनेक्षमाणः सद्यः समुच्छलितहार्दरसमुद्रपूरः ॥
आर्द्रो न केवलमभूत्सहजे स्वकीये नेत्रद्वये परिहितेऽपि स तापसाग्र्यः ॥ २४ ॥
श्रीमद्रामप्रियार्थानर्चयितुमनतोभ्यागतस्यास्य सूरेः
कार्यैर्थो नैव वाच्यः क्वचिदपि सुधियेत्यासतीनिवृत्तस्य ॥
॥ अभ्यासिन्वंदमानेऽतिरणरणिकपाशीःसहस्रं प्रयोक्तु
प्रक्रांतस्याप्यकीर्ण्य व्यतनुत न गलः प्रेमबाष्पोपरुद्धः ॥ २५ ॥
दशरथः—
एतस्यां ब्रह्मसृष्टौ किमपि भगवतस्तापस्याप्रभावा-
न्नालभ्यं वस्त्वदृष्टश्रुतमभिनवमप्यस्त्यकार्यं न चातः ॥
आदेश्यस्त्वेष शिष्यः किमपि भगवतेत्युक्तिमुक्तित्रपार्तं
स्वामिन्मा हैत संतं मुखरयति हठाच्छ्रीमदङ्घ्र्यब्जभक्तिः ॥ २६ ॥
समस्तमस्ति यद्वस्तुजातं श्रीमत्प्रसादतः ॥
अतः किमपि नादेयमद्य श्रीचरणाग्रतः ॥ २७ ॥
मुनिः—
स्वकरै रुचिरैः स्वयं नभोगो बहुधान्योपपुजे वसूनि चिन्वन् ॥
भगवान् रविरस्य ते प्रयुक्तं कुलजस्योक्तमतीव युक्तमेतत् ॥ २८ ॥
तपोवनेनः सर्वनाशिनः स नोदागत्य मोः पुण्यजनाः सहस्रशः ॥
अर्वाण्यजस्राण्यभिवर्ष्य वीक्षिते दीक्षाप्रवेशो प्रतिपति सम्प्रति ॥२९ ॥
मदकर्बुरकुंजरोत्करान् वनसंचारपरान्विशृंखलान् ॥
विनिहत्य मृगेंद्रशावको यथा एव प्रतनोति विक्रमोज्ज्वलं ॥ ३० ॥
रघूत्तमं लक्ष्मणमात्रसाधं प्रदेहि मे राक्षसलक्ष्यघाती ॥
इत्युक्तिरासीदिह कौशिकात्सा भूभृत्सभायामशनिप्रपातः ॥ ३१ ॥

१ धाम-भाजि र. धामेन्धनगिरिवाम । २ निरंतर । ३ राक्षसाः पुण्यजनाः । ४ रक्तानि अमूनि च ।

श्रुत्वा तत्कालकूटावरजमुनिवचः संगतास्तत्र पौराः
प्रोचुः सर्वे तदानीं मुनिरयमखिलामित्रमित्येव सत्यं ॥
मित्रे चर्षावितीमे स्फुटमभिदधते गौरवांयास्य सूत्रं
पाणिन्याद्यास्तु,भीतास्त्रिभुवनविदितांद्दारुणादस्य रोषात् ॥ ३२ ॥
कौशिक एष,न तापसनाशः,किं तर्हि-नूनमपशकुनः ॥
आनन्दनिवसतेर्नः समुपस्थित इति ध्वनैर्जना निगदुः ॥ ३३ ॥

दशरथो दीनः ॥

पृथुकेन विनानेन वर्षीयानेष राघवः ॥
जीविष्यति कथं नाम स्वामिन्नद्य प्रसीद मे ॥ ३४ ॥

मुनिः—

नादेयमस्ति सकलमित्युक्तं यद्वचः पुरा ॥
तं पदभ्रष्टतां कश्चित्तत्सद्यः प्रतिपद्यते ॥ ३५ ॥

यदि प्रभो सदशान वदन तदार्थैः,सपत्नया वितथया तव जिह्वया यत् ॥
ना स्पर्शिना व्ययमिदं जठरत्नभाजो वक्त्रादुदेति कथमद्य विचित्रमेतत् ॥ ३६ ॥
पूर्वापरे वचसि तेऽस्ति सदानता या वृत्तिः समैव ननु विग्रहभेदमात्रं ॥
मन्ये तवाद्य नृपते बहुलोपकारिभावे भविष्यति कथं न तथाविधत्वं ॥ ३७ ॥

इदं विलक्षणशालिता नृपाणां महितान्या रणशालितापि राजन् ॥
विमृश स्वयमेव तत्र पुत्रा कतरा स्याद्भुवनत्रयीविजित्यै ॥ ३८ ॥

राजन् राजगलप्रभुः कुलपतिश्चाशाधिरोहद्यशाः
श्चोदारोयेतितापदो पिबत चेत्कुर्यान्नकार मुखे ॥
हीनरे समवाप्नुयादिति महाश्चर्याय नो भाषते
परस्यास्पृश्यतयैव दश्यत इत्यवेहासगोऽपीदृशः ॥ ३९ ॥

रामो रामो राम एवं वदंते नित्य यस्मिंस्तत्र रामोऽस्ति सत्यं ॥
यत्र त्वाहुर्नैव रामो न रामो रामः स्पष्टं तत्र नास्तीति मन्ये ॥ ४० ॥

दशरथः—

धापुष्मता रामेण पत्ररक्षणेण किं ॥

---

१ मकारस्तोत्रस्थे म्लुप्तमात्रं द्रष्टा । २ दानरव भावे, सत्ता स्वत्ता । एवं सदा सत्य भाव सत्ता सत्ता । ३ स्वाकलनशालीन: । ४ बरवरी श्रोवार्ति य । ५ नकननोस्क । मकारमुखेन नेष्टु अमकलकावितः । एवं सर्वत्र मकारदोषमत्ता । ६ वामव ईरोति मकारमुखाचेन वामव मुकनमदकारेणागादव, भवति । ७ रा रामे । यत्र रामे मत्र रामेमिति । यत्रेरो नभ्रमो नह । यत्र रामाभावस्तत्र रामो नास्ति ।

अवलंब्य भवत्पक्षं राक्षसान्हन्मि कौशिक ॥ ४१ ॥

मुनिः—

अर्थिप्रत्यर्थिविषये दानेनोभयथाप्यासि ॥
शूरः परमकांडेय कुतः कोदंडतांडवं ॥ ४२ ॥

अंतं नेतुं मन्युमेकं समर्थः साकं युद्धा राक्षसैर्न त्वमेव ॥
स्यात्कोप्यस्मिन्नप्ययुद्धा तमंतं नेतुं त्वीष्टे सर्वथैवैष रामः ॥ ४३ ॥
विश्वस्य मित्रे मयि याचति त्वमरातिभावं प्रकटीकरोषि ॥
अतस्त्वनिष्टं भवितैव तस्मात्कुलेशितुस्ते सवितुर्न तोषः ॥ ४४ ॥

तदा दशरथः कुंतशताघातसमव्यथः ॥
शल्यार्दिताश्च कौशल्याप्रमुखा राजयोषितः ॥ ४५ ॥

विहातुं रघुं सर्वथा नोत्सहेऽहं सहस्रापराधोस्मि सर्वं मदीयं ॥
क्षमस्व क्षमस्व प्रसीद प्रसीदेत्यभिव्याहरन्पादमूले पपात ॥ ४६ ॥

नीत्वैकांतमथावददशरथं श्रेष्ठो वसिष्ठो गुरू
रामोयं मनुजो न किंतु भगवान्साक्षाद्धरिः सोऽमरैः ॥
भूभारोध्दृतयेर्थितस्तवगृहे जातो भवान्कश्यपः ॥
कौसल्याऽदितिरप्यभूत्किल पुरा युष्मद्वरं साधकः ॥४७॥

राजन् रमास्य परमा रमणी विदेहराजस्य गेहममलं समलंकरोति ॥
रामेण तां सकलयौवनरत्नभूता सीता य एष सह योजयितु समागात् ॥४८॥

संदार्कारस्य रामस्य राजन्संश्रीकता पुनः ।
सुलभा कौशिकस्यास्य प्रसादेनैव नान्यथा ॥४९॥
अजगमरहितेयं याते शोकाय जायते सुमते ॥
निपुणं विचार्यमाणेऽनंतक्षेमाय जायते नैव ॥५०॥
सद्यस्तपस्योपदेशेन राजाभूद्गतसंशयः ॥
न किं समाधिः साधीयान्संमे मे न सुमेधसः ॥५१॥

स्वस्थोऽभवद्दशरथो निजकल्पनोत्थमस्तोकमपहाय तदात्व एव ॥
शोकस्तु तावदिह रामवियोगजन्यो यावन्न सांद्रितपयास्य गुरूपदेशः ॥५२॥

संभावितप्रत्याख्यानां कौसल्यां समाधातुं प्रवृत्ते पार्थिवः । अय प्रिये ।

राज्ञां याति निजात्मजानिव भुजा शाली द्विजाद्याः प्रजा ॥

---

१ दाने खंडने च । २ मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधीत्यमरः । ३ अहमपि कश्चिदस्ति वा । ४ शत्रुभावं दानाभावं च । ५ शापदानेन वाधाभावश्च । ६ गुरुपाकरस्य । भरतीति सांद्रितमान आकारो यस्य भाराम इत्यर्थः ।

एतद्वकुमलं व्यनक्ति जनकेत्याख्यैव यस्य स्फुट ॥
वृत्त गायति यस्य च श्रुतिशिर श्रीयाज्ञवल्क्योप्रिय
छात्रो ब्रह्मविदामुदारचरितो राजर्षिरास्ते श्रुत ॥९३॥

धन्यस्य विन्यासमिवास्य कन्यारत्न प्रियेदाद्वसुधा प्रसादात् ॥
या रत्नगर्भामवदन्वदति बुधा वदिष्यति यदीययोगात् ॥९४॥
लावण्यरूपकुलशीलगुणप्रकर्षानस्या निशम्य नरनायकतोकलोक ॥
तत्कामतक्षमनसा तरसा तपोभिर्गौरीं वराणि वरिवस्यति मगलाख्या ॥९५॥

औरसी तादृशी तस्य कला चान्द्रमसी यथा ॥
अन्या कन्यास्त्यपे धन्या या दधात्युर्मिलाभिधा ॥९६॥
विवाहयिषुणा तेन कन्यायुगमिद प्रिये ॥
राजर्षिणैष राजर्षिरिति विज्ञापितोऽभवत् ॥९७॥
भो स्वामि प्रातिसृष्टविष्टपविवाहार्हौ वरौ सुदरौ ॥
राजर्षी अधिगम्य सम्यगुदयौ दुर्दम्यरम्याश्रियौ ॥
स्तेभ्योऽलभ्यवरप्रदस्य भवत कारुण्यपुण्य विना
कन्योद्वाहमहोत्सवं कथमहो द्रक्ष्यत्ययं मैथिल ॥ ९८ ॥
सावित्रचर्यपुरश्चर्यालब्धब्रह्मत्वसपद ॥
नित्यप्रशासे वशेऽस्मिन्पक्षपातोस्य लक्ष्यते ॥९९॥
कन्यया राजसयोगो नास्य तोषाय जायते ॥
अयं तु सौरैसबंधोऽशेषतोषप्रपोषक ॥१००॥
तत्साम्ब्येव तपोधनस्तव सुते भूभृत्सभासमते ॥
सद्यस्कात्स्वसमागमात्स्व श्रावितामाधाय राजर्षितां ॥
तामत्र प्रकटय्य भूमिसुतयोद्वाहं मया सभ्रम ॥
निर्वर्त्यास्य रघूद्वहस्य सवितुस्तोषाय कास्पिष्यते ॥१०१॥
अप्यतिवात्सल्या सा कौसल्या नृपतिचाटुवचनेन ॥
तनयोद्वाहकुतूहलसुधां निपापान्वमस्त तदशेषं ॥१०२॥

कौसल्यां समाधायागच्छत तमवलोकयन्नेव मुनिर्मुमुदेत्यत्र हेतुमाह ।

यो जज्ञे नृपपुङ्गव कृतसदारामास्थितिर्लोपस
व्याकोपात्सुपरिच्छदस्य विरहाद्दुस्तप्रशस्तप्रभ ॥

---

१ सामान्यराजा चेद्ब्रह्म । कन्यागते सवितरि जाते सति भाद्रपदमासप्राप्ति । २ तत्र ब्राह्मणानां संतोष प्रसिद्ध । ३ राजवर्मेऽपी सहाक । पक्षे नृपश्रेष्ठो दशरथ । ४ याज्ञ रविश्वामित्रश्च ।

एकातेऽथ वसंतमन्वपगुरु संगम्य रम्यं पुन-
र्लब्धाभूदरितत्वमीत्तसुमनोभावान्महामोददः ॥६३॥
गृहीत्वा कराणा नराणां स राजा पराभूतमारौ कुमारौ निवेद्य ॥
मुने. पादपद्मेऽवदत्प्राञ्जलिः सन् यदिष्टं तदाभ्यामुभाभ्यां विधेय ॥ ६४ ॥

मुनिः ।

धन्यो वसिष्ठो भगवान्भवद्गुरुर्धन्यो भवांश्चार्यमवंशसंभवः ॥
एतत्तवाभ्यस्य तु नीरजस्थल साक्षाद्रमा सा परमानुरागिणी ॥ ६५ ॥

अथ दशरथो भोजनोत्सवमारभत तत्र हेतुमाह ।

सद्वृत्तोहि निशातगो द्विजवरो नून महाभोजनो
जातश्चेजगति प्रकाशनकृते कल्पिष्यते न. पुनः ॥
चेत्सोय बत कालिकापचितिशन्यास्यादिहाभोजनो
दूराद्दूरतरं प्रकाशनमुत भाति तु गाढं तमः ॥६६॥

अभ्यर्थित स्यादमृतापगानमत्र पुनर्यस्य वनीपकानाम् ॥
तेनादरादर्पितमेतदेभ्यः कीदृग् बभूवेति न वक्तुमीशा ॥६७॥

भुञ्जानः कौशिकः स्वादु स्वादन्न तदुपस्कृत ॥
मेने नदस्य कदलीपर्णभुक्तिमहोत्सव ॥६८॥
स्वेष्ट साधयितु हि रामशरणापन्नो यदि स्यादय
सद्यः सिध्यत एव तस्य निपत ते भुक्तिमुक्ती स्वतः ॥
स्वादून्यान्युपभुज्य लोलुपतया काम ह्लयद्रसना
सगास्ते लुलुठुर्हि राघवगुणान्गायत एकातगा ॥६९॥

तदनु मनुजनाथ. सभा कृतवान् ।

विद्वद्वृद्धपुरोहितैर्हितरतैर्धीरैरपौरैर्वरैः
शूरैर्जानपदैर्विचित्रनिनदैरानादिभिर्वादिभि ॥
नृत्यद्वारविलासिनीभिरभितः प्राप्तागमैर्नैगमै ॥
रम्ये हर्म्यतले वितानविमले धूपोर्मिकिर्मीरिते ॥७०॥

आनीयोत्तमसद्मभृर्मुनिमयाभ्युत्थाय पादानार्ति ॥
कृत्वा पीठवरेऽधिरोप्य रुचिरे दिव्याम्बरैर्भूषणैः ॥
मुक्तारत्नमयैरपूजयदसौ काश्मीरकस्तूरिको-
दचन्दनगन्धकुसुमस्रग्धूपदीपादिभिः ॥७१॥
चित्तप्रसादोजानि तत्र विश्वामित्रस्य सर्वेषु समर्चितेषु ॥

सुधैव मैत्री करुणेति सूत्रं पतंजलिः किं रचयांचकार ॥७२॥
गृहीत्वा कराभ्यां नराणां स राजा पराभूतमारौ-कुमारौ निवेद्य ॥
मुने पादपद्मेऽवदत्प्राञ्जलिः-सन् प्रविष्टस्तदाभ्यामुभाभ्यां विधेयः ॥ ७३ ॥

श्रीरामलक्ष्मणौ प्रेम्णा समालिंग्य निजाङ्कयोः ॥
निधायास्फालन्पृष्ठं वाचमूचे मुनीश्वरः ॥७४॥
वत्स श्री रघुनाथ यास्यसि सहास्माभिः (रामः) यदादिश्यते ॥
तच्छ्लाघ्य शिरसा (विश्वामित्रः) विहाय भवनं यातव्यमस्मद्वनं ॥
(रामः) स्वामिन्कोनुभवद्वनं वनमिति ब्रूयादिदं तद्वच ॥
सत्कर्तुं मुनिनाथ लोमनिवहः सद्यः समुच्चारितवान् ॥७५॥
व्यादी यच्च भयं नु नाम भवनं कोस्मिन्विदध्यात्पदं ॥
किं प्रस्तौमि तपोवनं कुशलता जागर्ति यत्रानिशं ॥
भोः स्वामिन्नतएव भोगवितति दूरे विसृज्याविशं-
न्पूर्वेरण्यगतिं प्रभूतफलदामिक्ष्वाकुपादादयः ॥७६॥

श्रीमत्पादयुगं प्रणम्य वदति स्तोकं पुनर्लक्ष्मण ॥
श्रेयान्च्छत्रमृतौ भुवः समवर्तौ न क्षत्रियाणां रणे ॥
श्रेयस्यत्र जयाप्तिरस्ति सुलभा सारण्य एव ध्रुवं ॥
यत्स्वामिन्नरण्यपादविमुखो हा हंत सांभूत्कचित् ॥७७॥
वाक्चातुर्यकलाकलापकुशले श्रीगाधिसूनोर्गले ॥
व्यभ्राजिष्ट पुनर्निरर्गलतया विद्वत्सभामंडले ॥
सोयं राघवलक्ष्मणोक्तिवचसो वैदग्ध्यमत्यद्भुतं ॥
दृष्ट्वा किं समजायतेव सहसा सद्यो निरुद्धं स्वयं ॥ ७८॥

मुनि —

किमहं बहुधा वक्ष्ये पक्तिस्यंदननंदनौ ॥
तवैनौ पंचभिः प्राणैर्नीराज्याविति भाति मे ॥७९॥

तदानीं ।

सद्यो वाद्यधुरंधरान्ध्वजधरान्तांस्तान्पुनः सैनिकान्
याष्टीकान्स्तुतिपाठकान्मुनिवरप्रस्थानमाज्ञापय ॥
इत्येवं गदिते सति क्षितिभुजामात्यतमात्यंतिकं ॥
नामृष्यन्मुनिरब्दमात्ममनि मनाक् तं मौनिनामग्रणीः ॥८०॥

---

१ मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसादनं । श्रीमत्सु मैत्री दीनेषु करुणेत्यादि ।

तदात्व एव ।

राघवौ विवृतरौरवत्वचौ चापसायकनिषंगसंगिनौ ॥
संगतौ ललितजूटिताळकौ गाढबद्धकरवालखेटकौ ॥८१॥

तदातिद्रवध्दृदयो नरपतिराह मुनिं ॥

महाफलार्थं सुमनोभिवृद्धिपरायणाः श्रीचरणायतं ते ॥
तत्किं सदारामरिरक्षयाद्याः संतीत्यहो वाक्यशतैर्वदामि ॥८२॥

तदनु मुनिः किंचिद्विहस्य कौसल्यादिमातृः प्रणमयितुमंतःपुरं गतः ।

स्वस्त्यस्तु वत्सावपि गत्यनुष्णशतोर्मिलेशौ पुनरेतमाशु ॥
इत्याशिषं मातृजनप्रयुक्तामुपश्रुतिलेन मुनिः स मेने ॥८३॥

आपुरभिवृद्ध्यर्थं सुतयोस्तयोर्मूर्धानमाजिघ्रन्नरपतिरित्यत्र हेतुमाह ।

चिराय मे राघव एष जीवता स्थिरस्य वाजिघ्रदिति क्षितीश्वरः ।
यतो नसोरन्वयतोभिनोः स्थितिर्न जागरूकोत्र किमायुरागमः ॥८४॥
कौशिकः स किल रामलक्ष्मणोद्दामशोभ्युभयपार्श्व आबभौ ॥
ब्रह्मविद्विरतिवैभवोज्वलो योगभागवतधर्मभागिव ॥८५॥
सदास्तयोश्चलितयोरथ राजलक्ष्म्या समेदमागतवती सममार्यलक्ष्मीः ॥
तत्कांतिपूरजठरे ललनेक्षणानि पारिप्लवान्यपि ममज्जुरतीव चित्रं ॥८६॥

पतापताववगच्छेत सहस्रशः सुमनसो महामोदाः ॥
न्यपतान्दिवोमहविषे द्रुतमीदृक्प्रभवितेति कथयंत्य ॥ ८७ ॥
असंत्यजतो मुनिपद्धतिं ते विभूषयंतः पुरराजमार्गं ॥
विनिर्ययुर्गेरामहोत्सवेन भावस्य तत्साप्रतिकस्य युक्तं ॥ ८८ ॥

राजा—

वत्सौ न दुःखाकुरुत मुनींद्रमेतद्वचो नः स्मृतयो भवंति ॥
(मुनिं प्रति) असौ कनीयानातिचापलोतो वात्सल्यतो बाल्यदशैव पाल्यः ॥८९॥

पणवकाहलमर्दलझर्झरैरभिनदत्सु महाध्वनिसंगतं ॥
अजनि विष्णुपदं स्वयमेव तद्विबुधसूचनकृत्समपद्यत ॥ ९० ॥
तूर्णं पूर्णमभूच्चतुर्विधमहावादित्रनादैस्तदा-
काशं तस्य निदर्शनं स्वयमभूद्यद्गृहमात्रे स्थितः ॥
वैगुण्यं व्यपसृत्य पूर्णगुणता सा सांप्रतं भाविनी-
त्येव श्री रघुनायकेऽखिलगुणे निन्यस्तपर्यंतिके ॥ ९१ ॥
पुरं प्रयागतो जनो रामविरहार्दितस्त्वमेव व्यापन्नभूदिदमाह ।
रामो वनाय यातोऽत्र नायेति किम नागरिकाः ॥
ग्रामानि रूपं गता अपि वने गता सम्पर्गाश्रिगे चित्रं ॥ ९२ ॥

क्रोशमात्रे स्थितौ हेतुमाह ।

माराभ सुकुमारविग्रहमिद राज्ञ कुमारद्वय
स्फार सप्रति काकपक्षधरमप्यत्यादरादात्मन ॥
आलोक्यानुचर तु कौशिकमुनेरग्रेस्थित सद्वैव
किं त्वल्पमिव न्यविक्षत यतोनुक्रोशमेवास्थित ॥ ९३ ॥

शरपूतके वसतौ हेतुमाह ।

प्रथमा प्रभवति यस्य प्राय शिवैशैलवाहिनीवसति ॥
कामाश्रयोप्यदूरे तस्येत्यवसत्स सारवे तीरे ॥ ९४ ॥

बलातिबलाविद्यादानमेतद्वीर्यवृद्धयेऽत्यत्र हेतुमाह ।

एह्येहि राघवलक्ष्मणेत्यमु मुनि समाहूय धिया प्रसन्नया ॥
वीर्यस्य वृद्धये पयसा महोज्वला । ददौ बेला चातिबला किलानयो ॥ ९५ ॥

प्रात स्नातुमादिशन्नतर्गत सूचयति मुनि ।
भविष्यति महीमोद आयुष्म कमलाकर ।
स्नातव्य शीघ्रमेवात सस्मित स तमब्रवीत् ॥ ९६ ॥

स्नात्वैव कामाश्रमो गतव्येत्यत्र हेतुमाह ।

कामाश्रम कामसमान राम स्नात्वैव याम प्रशमाभिरामा ॥
द्विजोत्तमा यत्र समा वसत सत स्वमात्मानमुदारंपाते ॥ ९७ ॥

अंगदेशोय यत्र कामाश्रम स भवता सत्कार्येत्यत्र हेतुमाह ।

जीवो द्विजेंद्रनिवह करणानि सति सस्था मनोहरतरेत्यपरैव लक्ष्मी ॥
अस्यांगकस्य सुभगस्य पर तवास्य योग प्रतीक्षत इव पुरुषोत्तमस्य ॥ ९८ ॥

अत्र कामाश्रमे बहुमुनिनिवासे हेतुमाह ।

दुरासद कामरिपुर्नराणा पुरा पुरारातिनपो विनिभन् ॥
स भस्मसादत्र बभूव यस्मात्तपस्विनोऽस्मिन्बहुशो वसति ॥ ९९ ॥

गगासरय्वोरगदेशस्योभयस्थितौ हेतुमाह ।

सन्धस्य तपस्यतो भगवतो भर्गस्य भालानल
ज्वालाजालझलक्कया मनसिज जाज्वल्यमानागक ॥
किं निर्भापयितु नु जन्हुतनयास्नेहार्दिता मानसा
त्सभूता शरयूर्वैतेनमभित प्राप्ते स्वसारावित्र ॥ १०० ॥

---

१ स्थारजनमन पक्षे द्वैभाव २ अनुक्रोश द५। पक्षे क्रोशमनु क्रोशमात्र । ३ कै कामवाहिनी पक्षे कल्याणसमूहवाहिनी । ४ औषधी विद्या च । ५ प्रात काले कमण्ड सम० मामोदो भविष्यति । ६ समावता त । ७ गृहस्था अमत्यास्तुद्धारस्व संपादयति । ८ दनसमूह ।

कामाश्रमवासिनोपि मुनयो रामनिष्ठया कृतार्था इत्यत्र हेतुमाह ।

सुखं नाम कामाश्रमस्था अपि स्युः सदा रामनिष्ठां मुदा चेतसचंते ॥
भजंते क्रमेणामृतं ते द्विजेंद्रा न किं तारकाधीशता तत्र युक्ता ॥ १०१ ॥

रामस्य फलसमर्पणे हेतुमाह ।

सगम्य साक्षादमृतं रघूत्तमं मनोरमं कामनिकायनिष्ठिताः ॥
तत्पादमूलं त्ववलम्ब्य केवल फल समूलं सकल समत्यजन् ॥ १०२ ॥

तत्र प्रातःस्नानमादिशन्गार्हस्थ्यमभिनदन्नाह मुनिः ।

कामाश्रमोतिरुचिरो रमणीयतल्पं रम्याः कथा इति निशाद्य सुखं व्यतीता ॥
एवं निशम्य वचनं स्वमय स्मितास्यं स्नातव्यमाश्वित इति स्म स आह रामं ॥ १०३॥

रामादीन्नदीं तारयतो मुनयः कृतार्था इत्यत्र हेतुमाह ।

तरणिमुपास्थितवंतः प्रातर्ये कालपर्ययाच्चाकिताः ॥
त्रय्याः प्रसादपात्रं न बभूवुस्ते कथकारं ॥ १०४ ॥

रामस्तपस्विनिकरान्भवसागरान्तानुत्तार्य ताच सरयू स्वयमुत्ततार ॥
आसाद्य दक्षिणतटं वचनं जगाद किं न्वेतदस्ति गहनं किल कालरूपं ॥ १०५ ॥

मुनिः—

अयि वत्स रघूत्तंस जगदानंदवर्धन ॥
आयुष्मता त्वयोक्तं यत्तथैव न सशयः ॥ १०६ ॥

अस्यारण्यस्यातिकष्टत्वे हेतुमाह ।

सुत्रामा वृत्रहत्या कलुषकलुषितः सोभिषिक्तो मुनींद्रै-
र्ब्रह्मिष्ठैर्ब्रह्मपूताम्बुभिरखिलमलं निर्मुमोचातिगात्रात् ॥
तावेतौ सुप्रतीतौ किल मलदकरूषाभिधौ नीवृतौ य-
त्तत्र न्युप्तं तु कृष्णं परिणमत इवारण्यरूपेण घोरं ॥ १०७ ॥

अत्र ताटका नाम राक्षसी वसतीत्याह ।

विवासितौ जनपदौ कृत्वैतावपि राक्षसी ॥
दुरतकाननं स्वस्य निवासाय व्यरोपयत् ॥ १०८ ॥

तद्वृत्तमाह ।

यक्षः सुकेतुर्द्रुहिणप्रसादादामजीजनत् ॥
रूपलावण्यसपन्नां नागायुतबलोद्धतां ॥ १०९ ॥
कुंभनदनसुंदस्य तस्याश्चोपयमोऽभवत् ॥

---

१ कामाश्रम प्रसिद्ध. । २ सता नक्षत्राणामारामः विहारस्थान नभ. सत्त्राराम. । ३ सूर्यं नौकां च । ४ तयोरुपयमो विवाहो जात. स तयोः सर्मीरे यम एव जात. कुसंग्या मरणहेतुत्वात् ।

न्यादौ तु प्राणिजातस्य सर्वस्य समजायत ॥ ११० ॥
सुतं मारीचनामानं सुषुवे सुंदसुंदरी ।
मायैवायमिति स्वार्थं यदाख्यैव न्यचिख्यपत् ॥ १११ ॥
सुंदे मृते सा ससुतान्विता मुनिं कुंभोद्भवं धर्षयितुं समुद्यता ॥
सद्योगता राक्षसता समीहितं हितं कुतः पूज्यतमव्यतिक्रमात् ॥ ११२ ॥
भवतैव सा हंतव्येत्यत्र हेतुमाह ।
असुरी सा सदा सत्त्वप्राणसंकटकारिणी ॥
आयुष्मता सत्वभृता भवता हन्यतामिय ॥ ११३ ॥
स्त्रीवधमनंगीकुर्वाणं प्रवर्तयितुमाह ।
हंतुं प्रवृत्तवति मय्यबलां किलायं
किंलो वदिष्यति जनोपि बतैतदास्तां ॥
श्रीमद्वसिष्ठचरणास्तु कथं सहेरन्
(मुनिः) तत्सत्यमेव यदि सा त्वबलैव सौम्य ॥ ११४ ॥
यूकायते हि कलमा यत्कचारण्यचारिणः ॥
आयुष्मन्नवीराष्टांगप्रमाणं मातुमर्हसि ॥ ११५ ॥
रामः—
बाणस्य मे किमपि दुष्करमत्र नास्ति दोषोत्थितिस्तु भगवन्भवितैव मह्य ॥
मुनिः—
यत्र क्व वा भवतु नाम परंतु रामभास्वत्कुलैकतिलके त्वयि सा कथं स्यात्॥११६॥
एवं वचनवैचित्र्योक्त्या सदाचारेणापि द्रढयति ।
अनुरूपकर्मविमुखी हंतव्यैवाबलापि पुरुषेण ॥
लोकस्य शोकदात्री विद्युज्जिव्हा हता हि शक्रेण ॥ ११७ ॥
किंच ।
लोकं बता कौशिकमेनमृच्छती भार्या भृगोरासुरपक्षपातिनी ॥
जघ्ने महासत्वभृतापि शार्ङ्गिणेत्याख्यायिका न श्रुतिमार्गमागता ॥ ११८ ॥
रामो विरुद्धधर्माक्रांततामसहमानः पर्यनुयुंक्ते ।
नारीणां नाशः खलु नत्वरिनाशो मतः सुधियां ॥
किंतु बलेऽपाघातो (मुनिः) नह्यबलाघात ईदृशो भवति ॥ ११९ ॥

---

१ इदं नागायुतबलत्वादबला नास्ति ।

२ नारीणां नाश इति पदे सुधियां अरिनाशाभावइति मत. । अन्यच्च स्त्रीहननेन बल-नाशश्च भवति । अबलाघातेन त्वदुक्तो बलाघातो न भवतीति मुन्यभिप्रायः ।

रामः —

यर्युच्छेदकरः कुधं कृपमह स्वामिन्विदध्यामिमं
नार्युच्छेदमपे भवतु भवते भद्राणि भद्रायुत ॥
असुगुच्छेदकरो गुरोर्वचनतः स्वुच्छेदकृद्भार्गवः
किन्नाभूत्सबला सुहृत्किमबलासूनाहरद्रासवः ॥ १२० ॥

किंच ।

यः क्षोणीभरवारणे धृतमहादीक्षः प्रवीराग्रणी-
स्तस्य स्त्रविध एव तत्क्रतुविधौ श्रीविप्रराजार्चनं ॥
यद्रामो जननीं जघान भगवान्कृष्णोपि ता पूतना
हतेति त्वमपीदृशः कथमिमं दुस्तर्कमुत्थापये ॥ १२१ ॥
सभूतिस्तु भवादृशा रघुपते सत्पालनार्थं खलु
त्वत्पक्षो मम नार्यनाश उचितस्त्वेवविध' सोप्यसौ ॥
नूनं युक्ततरो यदि त्वय पुनः स्यादार्यनाशोऽद्य वै
(राम) कर्तव्यस्तदनार्यनाश (मुनी) इति चेत्तर्हीष्टसिद्धिर्हि न ॥१२२॥
रामायमगनोच्छेदस्त्वा धर्मपथवर्तिन ॥
न निषेध समाचष्टे प्रवृत्तिं प्रत्युत स्वय ॥ १२३ ॥

अत्रांतरे लक्ष्मण. ।

प्राणस्पदविधूयमानरजसा सकीर्णमत्युत्कट-
श्वास नित्यतमोनिवाससदनं दूररयसत्वस्थिति ॥
तन्मन्ये खलचित्तवद्वनमिद तन्निर्गुण श्रीमता
निर्मुक्त विशिख विनेह कतम ससाधयेत्कथ्यताम् ॥ १२४ ॥

राम —

कार्याकार्यव्यवस्थाया शास्त्रमेव परा गति. ॥
तत्तु श्रीमदादेशान्न किंचिदतिरिच्यते ॥ १२५ ॥
देदह्यमानेव भवत्क्रोधज्वलनहेतिभि ।
तत्रैकस्तु शरक्षेप शिष्येस्मिन्नवशिष्यते ॥ १२६ ॥
भुक्तोच्छिष्टनरास्थिपजरमनागाश्लिष्टमांसाशन-
भ्राम्यद्गृध्रशृगालकंककरटप्राग्भारकोलाहल ॥
झिल्लीझंकृतिनादित खुकुलालंकारहीरो महा-

१ दुष्टनाश आनार्यनाशशब्देन नाश फलति । २ पदच्छेदेन प्रयास । उच्छेदो न भवति । ३ बाण सन्यासिन च ।

धीरो वीरवरो विवेश विपिनं तत्ताटकाधिष्ठितं ॥ १२७ ॥
यत्र पुरस्कृतकंटककुजन्मना प्रायशस्तु संबाधः ॥
यत्र च मित्रस्यापि प्रसरो न परस्य का कथा तत्र ॥ १२८ ॥
अथैष सज्जीकृतभीमकार्मुकः प्रावर्तयट्टंकरणं सुदारुण ॥
येनास्फुटं तदद्भुतं दृष्टसमं न तद्विचित्रं विदुषां व्यरीरचत् ॥१२९॥
तदालएवाद्भुतमाः किमेतदित्युच्चमाभाष्य पिशाचिका सा ॥
अभ्यद्रवद्घोरकठोरघोषाः भूभृद्वरेण्यं नवकालिकेव ॥ १३० ॥
रामास्तामवलोक्य वाचमवदत्सज्यं स्वकं कार्मुकं
कृत्वा संप्रतिसावधानमनसा भ्रातः स्थिरं स्थीयतां ॥
सा विष्वग्विसरच्छिरोरुहभराभिन्नाञ्जनाद्रिप्रभा
तप्तभ्राष्ट्रसगर्भ्यवृत्तनयना दंष्ट्राकरालानना ॥ १३१ ॥
आध्मातश्वसनानिलोर्मिविवृतप्रोच्छूननासापुटा
लोलंत्याततसृक्कणी रसनया लेलिह्यमाना मुहुः ॥
कर्णन्यस्तकरींद्रकुंडलयुगा कंकालमालाकुला
व्यावलगद्धरणीधराधिपसमुस्थूलप्रलंबस्तना ॥ १३२ ॥
क्रोधावेशवशेन बाहुयुगलीमुन्नर्तयंती भृशं
नाभीगह्वरनि.सरच्छशमृगाकुभोदराडंबरा ॥
मातंगात्रवराटनद्धविपुलश्रोणीस्थलीगोणिका
क्षोणीमानमयंत्यतिस्पदपदप्रोद्यत्प्रहारैः खरैः ॥ १३३ ॥
ह्रींकारध्वनिमूर्छिताट्टहसितैरुद्गीर्णकर्णज्वरा
नृत्यंती गगने पतंत्यविरत प्रस्फोटयंती करौ ॥
वक्त्रन्यस्तनृवर्ष्मचर्वणगलल्लोलात्तरक्तद्रवा-
लक्तव्यक्तरसाभिषिक्तवपुषा नक्तचरी दृश्यते ॥ १३४ ॥
(कालापक)
नरवरस्य परस्य तु ताटका हृदुदभेद्य चिरेण शरेण यत् ॥
अमितया तु ततेर्गतिहेतवे तदुदघाटि कपाटममुष्य किं ॥ १३५
अंजनाचलतटस्य तटाकः शक्रवज्रपतनादिव सद्यः ॥
अस्फुटत्तदिह शोणितनद्यः काननेष्वभित उद्गुरवद्याः ॥ १३६ ॥
यदैव ताटकानाम्नी निपपात निशाचरी ॥
तदावनीस्याः प्रायेण भग्ना एव कुजन्मिन. ॥ १३७ ॥

१ पे.तभेद राजशेट च । २ चंडिका मेघपंक्तिश्च ।

कांतारसीम्नि युगपन्नपतत्त्वपीयं सा कुम्भसम्भवमुनेः किल शापसृष्टिः ॥
सा नाकिनां च नभसः कुसुमाभिवृष्टिः सा कौशिकस्य च मुनेः परितुष्टदृष्टिः॥१३८।

ताटकायाः स्वरूपावगमे हेतुमाह ।

श्रीरामेण करे कृतस्य सुमहावंशोद्भवस्य श्रुति-
सृष्टो बाणवरो महाफलधरो लग्नो न किन्नामदत् ।
भिद्यात्तत्र विरक्तता तु सहजा तस्योपरिष्टादथो
पातोपीशदृशो विदेहफलेकः किन्न स्वरूपागमः ॥ १३९ ॥

सा उत्तमलोकं गतेत्यत्र हेतुमाह ।

सद्रूपिणी यक्षसुता समस्ताऽलंकारयुक्तात्र परानुरक्ता ॥
रम्यं परिक्रम्य बहु प्रणम्य रामं समामंत्र्य जगाम धाम ॥ १४० ॥

अथ विश्वामित्रेणेंद्रनिदेशेन श्रीरामाय विद्यादाने हेतुमाह ।

आसुर्यास्तु परिक्षये परिचिता स्वद्यानवद्या पुन-
र्विद्या वृद्धिमुपेयुषी द्रुततरं रामे विशुद्धेऽर्प्यताम् ॥
तर्ह्येवास्ति कृतार्थतास्य विबुधा अप्येवमाहुस्तदे-
तस्मिन्गौरवमेव तन्मुनिवरो विद्यां स तत्रार्पयत् ॥ १४१ ॥

उपदेशमात्रादेव सर्वाण्यस्त्राणि रामं प्रति साक्षादुपस्थितानीत्यत्र हेतुमाह ।

सांगानि यानि सविधं समर्पितानि प्रसादतोस्त्राणि ॥
तानि ब्रह्मादीनि स्थितानि साक्षादुपेत्य तद्युक्त ॥ १४२ ॥

श्रीरामेण तानि स्वहृदयस्थानि कृतानीत्यत्र हेतुमाह ।

तान्यस्त्राणि विपक्षदंभदमनास्ते जृम्भकाद्याः पुर-
स्तस्थुः प्रांजलयः प्रसन्नमनसः स्वस्पर्शनाकांक्षिणः ॥
ते सर्वे हृदयंगमाः समभवन् हंहो मम स्वामिनो
रामादत्र जगत्त्रये वद परं कोन्यः कृपासागरः ॥ १४३ ॥

रामः—

स्वामिन्नेष पुरः स्फुरत्यनुपमः कस्याश्रमः कथ्यतां
(मुनिः) अस्माकं वसतिस्थल रघुपते नाम्नैव सिद्धाश्रम ।
एतस्मिन्बलियज्ञविघ्नविषये सिद्धिं गतो वामनः
(रामः) तत्संपर्कवशेन किन्नु भवतामन्येप हंति क्रतून् ॥ १४४ ॥

---

१ इषुवरः पेक्ष स्तह । २ देहाभावो मुक्तिरित्यर्थ. । ३ आसुरसंपद्‌ताटकायाश्च ।
४ अन्तर्हितानि विधिवद्दित यथातथा । ५ सूक्ष्मत्वेपो देवविशेषा । ६ पुरा भवे
हृदयंगमा विद्या इत्यर्थ कृपासागरत्वात्तस्ये हृदयेगमा. ।

सदाश्रमोत्र भगवन् इत राघव तत्तगा ॥
परमस्याप्यलंकारकर्ता त्वं कुलनंदन ॥ १४१ ॥
येषामागमतो गृहेषु गृहिणः कप परं भेजिरे
सद्यस्ते किल कौशिकद्विजजना नित्यं गुहावासिनः ॥
हित्वाऽर्ध्यं परमां दशं समभजन्सप्राप्तमात्रे पदं
श्रीरामे दिनकृत्कुलैकतिलके चित्रं तदासीत्परं ॥ १४६ ॥
शारदस्तास्त्वयोप्येते विस्फारितशरासनाः ॥
दधुर्महामन्युदीक्षां हंतुं सपदमासुरीं ॥ १४७ ॥
प्रवृत्तेस्य शुचौ मन्यौ जगत्प्राणसहायतः ॥
भल्लांडानि तृणं यत्र कैवास्यासुरसंपदा ॥ १४८ ॥
षष्ठेऽहनि मारीचादीनामागमे हेतुमाह ।
श्वाः सूत्रैकठा अपि इत भूरिशः स्तोत्राणि शास्त्राणि च संप्रयुंजते ॥
इतीव रोषात्सहसा विहायसा निःसाध्वसाः पेतुरनेकराक्षसाः ॥ १४९ ॥
विश्वामित्रशिष्यः—
गर्जंतः पर्जन्यवैदस्त्रविसर्जनकरा कारालास्याः ॥
मारीचसुबाहुमुखा मखांतराया रयात्प्रपात्येते ॥ १५० ॥
अस्त्रवृष्टिकरा घोराः कर्बुरा वत्स राघव ॥
दृश्यते (रामः) तादृश. स्वामिन्विघ्नास्ते पश्य तत्क्षणात् ॥ १५१ ॥
श्रीरामस्य बाणे मानवास्त्रप्रयोगे तदभिमन्त्रितशरेण च मारीचमस्पृष्ट्वैव सागरक्षेपे च हेतुमाह ।
श्रीरामेण नरोत्तमेन विशिख सम्प्रेषितो मानवो
धर्मं दर्शयितापि नैनमशुचिं मारीचनीचं स्पृशन् ॥
दूराद्बाणपतत्रपातपवनैरेवोच्चकैर्भामय-
न्नीचैर्नीरनिधौ निवापविधये निन्ये निमेषार्द्धतः ॥ १५२ ।
सुबाहुवधे पावकास्त्रप्रयोगे हेतुमाह ।
दूरोऽक्षिप्ते सहज रे सहसा सुबाहुः क्रोधात्पतंग इव संगर उद्दीपे ॥
श्रीराघवोपि भवतादृश एव पापेत्यालोचयन्समदधादिव पावकास्त्र ॥ १५
अथ वायव्यास्त्रप्रयोगे सर्वे तदनुचराः परास्ता इत्यत्र हेतुमाह ।

---

१ उत्तमाश्रमः सर्वदाश्रमश्च । २ अलंकरणकर्ता श्रमसमाप्तिकर्ता च । ३ बाणश्च । ४ दर्भासनं धनुश्च । ५ मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधीत्यमर । ६ दुर्बला ब्राम्हः ७ मेघ । ८ असमभूमि शोभितेत्यमर । ९ कर्बुर पापरक्षसोरिति मेदिनी । मनुदेवताक ११ मातृमरणेन

वायव्यास्त्रं रघूत्तंसे प्रयुक्तवति तत्क्षणात् ॥
खचक्रचारिणोऽभूवन् रक्षःपुत्रकरेण वः ॥ १५४ ॥
धनुषि ज्यां नीरे मारीचं पावकास्त्रेण सुबाहुं
वायव्येनेतरान्गगने प्रयुक्तवानित्यत्र हेतुमाह ।
प्राग्भावेनासदृशमेव हि वृत्तमस्मै तत्सत्यमेव समजायत संजिहीर्षोः ॥
अस्याप्यहो यदभिसंधिरनुक्रमेण ज्यानीरपावकसमीरणपुष्कराणाम् ॥ १५५ ॥
तदा मुनयो रामं सत्कृतवंत इत्यत्र हेतुमाह ।
दर्भावस्थिताः पक्षहीना द्विजेंद्राः शरासारतो यस्य सद्यः प्रशांताः ॥
कृतार्थाः पुनः सत्क्रियां नाम कां कां जगज्जीवनस्यास्य रामस्य चक्रुः ॥ १५६ ॥
नेत्रैश्चिरेण निपपुर्वदन चुचुंबुर्जघ्नुः शिरस्यप परे दृढमालिलिंगुः ॥
संतुष्टुवुर्ननृतुराजहसुश्च तूष्णीं तस्थुः परेश्च मुमुचुर्ददुराशिषोऽन्ये ॥ १५७ ॥
रामस्याग्रपूजायां हेतुमाह ।
यज्ञो दर्शयितापि योत्र निर्धनं सोयं पुनश्चामृत-
प्रायोभूद्यदपाश्रयेण न चिरात्तत्रत्यसभ्यार्चने ॥
अप्येतस्य रघूत्तमस्य पुरुषोत्तमस्य शंसानिधे-
स्तद्वाचा मनसापि यामयजने को नान्वमोदज्जनः ॥ १५८ ॥
विश्वामित्रस्य प्रियच्छात्रः ।
कुशासनं वन्यजनान्यदमाच्छमलाल्लसात् ॥
तद्वै रघोः परमहोपचितिं समसूचयत् ॥ १५९ ॥
द्विजवरे मखमंडपचत्वरेऽमृतकरे त्वेवने जनसादरे ॥
महदतिक्रमभीरुतया तदा समकुचद्रघुनायपदांबुजं ॥ १६० ॥
तदा मुनिः—
अर्घ्यः स्याद्भवतां नृपः परमयं नानापदक्षालना-
दायुष्मंस्त्वदृतेत्वसौ विधिरिति ब्रूमो भवच्छासनाः ॥ १६१ ॥
एतद्वैभवमीदृगेव जनकेनाप्यर्हणीय यदि-
त्याह स्म द्विजशेखरो दरदरस्मेराननो राघवं ॥ १६२ ॥
अमी अंगुरुगंधास्त इत्येव विनिवेदयन् ॥
चातुर्योचर्चयांचक्रे लोकाचारानुसारतः ॥ १६३ ॥

---

१ वासना. २ जगत्संहार कर्तुमिच्छो. परमात्मन: रामस्य । ३ दर्भो बनवन्हौ चेति मेदिनी । ४ बाणो जलं च । ५ भेवस्य पक्षे रवम । ६ मृत्यु । ७ दर्भासनं पृथ्वी शासने च । ८ वरदृष्टेन समर्द्धि । पक्षे रवह मह उत्सवतेजसोरिति मेदिनी । ९ पादक्षालनतरो । १० गुरुगंधा आणि अगुरुगंधा हा श्लेषाचार. । पक्षे अगुरुगंधा. ।

एताश्च वन्यसुमनोमालास्ते हृदयगमा ॥
भवन्त्विति वदन्प्रेम्णा कण्ठदेशे न्यवेशयत् ॥ १६४ ॥
सद्वीसश्चिय एतस्य रामस्य स्वस्य चात्मन ॥
तत्याज्ञ द्वे त्वचविका तारवीं रौरवीं परा ॥ १६५ ॥
विनिवेद्य धूपदीपौ यानीह फलानि मधुरमधुराणि ॥
स्वाभिमतानि व्यसृजत्स तानि रघुनन्दनस्य पदमूले ॥ १६६
सुखी भव सुपूर्णायु सुकलत्रोथ सुप्रजा ॥
सुशील सुयशा सौम्य सुवृत्त सुगुण सुधी ॥ १६७ ॥
सुप्रसन्नेन मनसा सुवर्णमयमुत्तम ॥
आशी सहस्रमेतस्मै दक्षिणा प्रत्यपादयत् ॥ १६८ ॥
अथ मुनि —
पूर्णायुर्भव नीरुजो भव सदाचारप्रतिष्ठो भव
कोदण्डश्रुतिपारगो भव तथैवान्वीक्षिकीज्ञो भव ॥
लोकत्राणपरायणो भव रिपुप्राणापहारी भव
श्रीरत्नाको भव सुप्रजा भव सदा सन्तुष्टचेता भव ॥ १६९ ॥
अर्थ्यभ्यर्थितकामदो भव मृदुस्वादुप्रसक्ता भव
भूभृन्मौलिकिरीटरत्नमणिगणाद्धृष्टाङ्घ्रिपीठो भव ॥
लोकश्लाघ्यमहायशा भव पुनर्योगी विरागी भव
श्रुत्यन्तार्थरहस्यविद्भव परं भो ब्रह्मनिष्ठो भव ॥ १७० ॥
गर्भेषौवसिनो यो द्विजराजस्यास्य करशिरःप्रसर ॥
विष्णुपदे समजायत स सूचक पूर्णिमागमने ॥ १७१ ॥
विष्णुपदे घनरागश्रेणिजन्मसृष्टिस्तदा लोके ॥
गंगा पुनरस्य न किं बभूव सद्धान्यभवनिताप्राय ॥ १७२ ॥
तदश्रुधारासपातस्त्र गंगामर्घीकृपत् ॥
सिदामकरामकरणो जलाशो गर्वितो नु किं ॥ १७३ ॥
प्रत्यस्तत्र तपस्विनामुभयतोऽभिनाव पादामना
तत्पदीरसपुद्दरगास्ति यश पर्युन्नो ॥
दशमास्य निर्धावनेनिशयदी सन्ततोति त्रि
रुष्टि स्वादिति फलाधर डा कि मन्यमृद्धि गल्भो ॥ १७४ ॥

---

१ बगण निगमथ । २ पुत्र ३ रम पदथ । ४ अन्दरस्य ।

अवभृये मुनेः करसंपृक्तजलार्थिनो बभूवुरित्यत्र हेतुमाह ।

नीरं परमहंसस्य समृद्धिकरमुत्तमं ॥
स्पृहणीयं न कस्यासीत्कौशिकस्य करार्पितं ॥ १७५ ॥
प्राणिनः प्रीणयामास तत्र साद्गुण्यसिद्धये ॥
अन्नान्यमृतकल्पानि सोनल्पान्युपकल्पयन् ॥ १७६ ॥
महार्घवस्त्राभरणैर्दक्षिणाभिश्च तोषयन् ॥
प्रेक्षकान्प्रेषयामास प्रेमवादपुरःसरं ॥ १७७ ॥

तत्क्रतुन्यायेन विवाहपत्रागमने हेतुमाह ।

श्रीरामविवाहमहं द्रक्ष्यामि कदेति चिंतयंत्यायात् ॥
सामरवेंसुधोल्लासं मुद्रितमय कुंकुमारुणं पत्रं ॥ १७८ ॥
स्वस्ति श्रीमुनिवृंदवंदितभवत्पादारविंदेष्वहं
वैदेहः प्रणतीः शतं विरचयन्बद्धांजलिः प्रार्थये ॥
सीताया दुहितुः स्वयंवरमहं कर्तास्मि तन्मंडपा-
लंकारं विरचय्य कार्यमखिलं दासस्य संपाद्यतां ॥ १७९ ॥

पत्रागमसामग्र्यभावेपि पत्रागमने हेतुमाह ।

विलक्षणं सर्वमनोज्ञमंते वसंतमासेद्रुपि निष्पलाशे ॥
वन्येत्रे पत्रागम एष तत्र निमज्जयामास न चित्रपूरे ॥ १८० ॥
भाविस्वयंवरनिमित्तकमात्रमेवं बाह्येष्वदर्शयदसौ नरवाह्यपत्र ॥
अंतर्मनस्यय पुनर्नृवरस्य तत्र प्रास्थानिकीव शिविकेयमिति व्यवास्यत् ॥ १८१ ॥

दूतस्य तस्य श्रीराघव एवायमस्मद्राजदुहितुर्योग्यो वर इत्यतराशयं सूचयतस्त-
त्सत्कारे तेने सह संलापहेतुमाह ।

नूनं पत्रैवहस्य तत्रभवतो यानस्य तत्राश्रमे
रम्ये माधवयोगजातसुमनोभावस्य तस्याभवत् ॥
दिव्यामोदपरंपराभृशतराः संतन्वतः सर्वतः
साफल्यं द्विजराजपर्षदुपलाल्यत्वं पुनस्त्वार्थिकं ॥ १८२ ॥

---

१ अमराणां वसुधायाश्च हर्षजनक पक्षे सामवेदघोषसुधोल्लास । २ पत्र गच्छे पक्षे स्पष्ट मुद्रांकित वैष्णवत्वात् पक्षे स्पष्ट । ३ रलयो. साम्यांद्रुक्षाक्षर । गिन्य राम । पक्षे वसत । ४ पत्रशून्ये मारितराक्षसेच । ५ विश्वामित्रे वृक्षे च । ६ नरेण वाह्य पत्र । पक्षे नरैर्वाह्य पत्र नरवाहन । ७ पत्राणि वहतीति पत्रवहः वसंत । पक्षे शेषवाह. तस्य । ८ गध' हर्षश्च । ९ पक्षिण. । ब्राह्मणाश्च ।

स वासनोपबधेपि परमानंदबुदिलः ॥
मुक्त सचरति स्मेति चित्रमाविरभूत्पर ॥ १

राम.—

गुरुराज भवत्कार्यं न किंचिदवशिष्यते ॥
अत· पितृगृह गतुमनुग्राह्योस्मि साप्रत ॥ १८४

विश्वामित्रः—

विवाहोत्सवमननुभूय तव गमन न संभवतीत्याह ।

वत्स राम महाबाहो भूभर्तुः श्रीमतस्तव ॥
महाविवाहमुत्सृज्य गत कथमिवोचित ॥ १८५ ॥

रामः—गुरुपादैः समादिष्टः केवलं यागसिद्धये ॥
विश्वामित्र.—तद्धनुर्याग एवाय न किं सिद्धिमपेक्षते ॥ १८६ ॥
राम—स्फार स्फार प्रतीक्षेत जनको मारसान्वित. ॥
विश्वामित्र.—उपगम्याशु त ह्यस्य तोषो ननु विधीयतां ॥ १८७ ॥
राम —सर्वथा गुरुकार्यंतु नावशिष्ट कथचन ॥
विश्वामित्रः—कुशाग्रबुद्धे किं वाच्यमवशिष्यत एव तत ॥ १८८ ॥
रामः—तत्किं । (विश्वामित्र.)—जनककृत्य यत्॥
रामः—स्वामिस्तदपि किं पुनः ।
विश्वामित्रः—बत राम न जानीषे यदेवैनत्तदेव तत ॥ १८९ ॥
किंच ।

अत्रौपयाः केवलमेकल मख नैतावता तद्गुरु कार्यमुच्यते ॥
त्वयीक्ष्यते चेत्सकलत्रता तदा भवेत्पुनस्तद्व्यपदेशसभवः ॥ १९० ॥

रामविवाहाय द्विजा इव खगा अपि निर्ययुरित्यत्र हेतुमाह ।

विवाहकार्यसिध्यर्थं श्रीरामस्यातिसभ्रमात् ॥
द्विजानां निकुरबाणि सकुटुबानि निर्ययुः ॥ १९१ ॥
विवाहोपस्थितौ खेटैरपक्षानलविभि· ॥
कथ स्थेयमिहास्माभिरिति किं नु प्रतस्थिरे ॥ १९२ ॥

द्विजाः स्वकांतानिकटे स्वकामानाविश्चक्रुः ।

यास्यामो मिथिलापुर यपमय श्रीरामभद्रः पुनः
कर्ता भगमनगद्दाहिभनुषोरगोगणे सगनः ॥

---

१ वासमोपबधेपि वसनस्याप वासनभ्यासमुपबधश्च । २ भागमवतो । ३ सकलत्रता स्वपत इति तस्य भाव । पक्षे भार्यासहितता ।

कन्यामगन्लमालिका परिमिलद्भृगामनगाकृता
यामुच्यागकुरगपुगवदशि स्वागानि शृगारयेत् ॥ १९३ ॥
पश्याम करपीडनोत्सवमल स्नास्याम उष्णोदके
पास्याम पय उज्वल सहासित स्थास्याम उच्चासने ॥
पास्यामोमृतकल्पमन्नममल स्वप्स्याम आस्तारके
प्राप्स्यामोंबरभूपणानि विपुला लप्स्यामहे दक्षिणा ॥ १९४ ॥
इत्येव निश्चय चक्रु केवलामत्रणादपि ॥
तत्स्याने शकुना सर्वे पत्प्रस्थाने पुरोभवन् ॥ १९५ ॥
तपोवनरक्षण श्रीरामविवाहोत्सवीक्षण च कर्तव्यमिति मुनिराह ।
अनेकप्रतिपर्ग्यैर्होस्तास्तास्तु वनदेवता ॥
द्विधोप्यामत्रयामास विश्वामित्रो मुनीश्वर ॥ १९६ ॥
मुने परिच्छदशकटनिर्गमने हेतुमाह ।
महाश्रय सर्वपरिच्छदोद्रूटा जटाधराणा शकटा विनिर्ययु ॥
त्रैलोक्यनाथस्य वरस्य तस्य ते युक्त सहाया ननु चक्रवर्तिन ॥ १९७ ॥
सर्वमहाजनानिर्गमे हेतुमाह ।
सन्मण्यादिपरिष्कृतदेहा आनदभृद्वरसहाया ॥
सन्माणिसुवर्णमुक्ता आनदस्यास्य सहचरा युक्ता ॥ १९८ ॥
यस्या धत्ते चद्रमौलिर्विहार त कौबेर दिक्प्रदेश विशत ॥
ते वैदेहा मत्रितास्त्यक्तगेहा नि सदेहा स्वार्यासध्ये बभूवु ॥ १९९ ॥
जनाद्गच्छतामपि तेषा शोणनदकूले एव वसतौ हेतुमाह ।
वैदेहस्य यदा यमडलमणे प्राप्स्य महादक्षिण
कन्योद्वाहमहोत्सव नगनगोत्साह समुद्यज्जव ॥
धावतोपि सुवर्णबाहुमविकोदार निराक्ष्यातरा
तत्रैव न्यवस स्वभावचरित दुर्वारसुर्वीतले ॥ २०० ॥
श्रीरामेण कोय देश इति पृष्टे तद्वृत्तमाचिख्यासु ॥ स्ववशाख्यायिकामवतारयन्मधू विपये पुसापि प्रयतितव्यमिति रामबुध्यारोहार्थे कुशकन्याख्यानं प्रगजयति ।
कुशोशपजनगेर्ह्रे राजर्षि कुशिकस्तत ॥
कुशनाभो घृताच्यां स कन्याशतमजीजनत् ॥ २०१ ॥

---

१ शकुना । पक्षे पक्षिण । २ अनर्घ्याभरणानि वसूनि च । ३ आश्रमरक्षण । स्वयाह गमन च । ४ राजान । शाखाश्च । ५ आदिशब्देन सुवर्णमुक्तानां ग्रहण । ६ समागत शब्द । पक्षे सुवर्णद्रवत । अल्पजलोदार । अत्यनजलोदार च ।

अगल्भाणायापि तस्मै याचमानाय वायवे ॥
नैव ताः स्पृहयामासुः कांचिद्दाक्षिण्यशालिने ॥ २०२ ॥
वातप्रकोपात्कुटिलांगयष्टिकाः पित्रार्पिताः स्नेहपरिप्लुतास्ततः ॥
ता ब्रह्मदत्तस्य शुचेरुदर्चिषः स्पर्शेन सद्यः कुटिलत्वमत्यजन् ॥ २०३ ॥
राजर्षिवर्यः स पवित्रवर्योऽप्रमत्ततातपादान्गलितप्रमादान् ॥
अगाधधाम्नः किल गाधिनाम्नः प्रभूतभूम्नो जनयांबभूव ॥ २०४ ॥

गगावृत्तं परिपृच्छते श्रीरामाय विवाहविषये उत्साहार्थं कुमारकथां प्रसञ्जयति ।

अथोपसि महानृपिः स विनिवर्त्य नित्यक्रियां
जगादभिनवाहजन्समम[illegible]पदेवापगां ॥
स्वशक्तिहृततारको ननु कुमार एव ध्रुवं
स यागरदिवौकसामपि विशेषतोदमदः ॥ २०५ ॥

पूर्वजयत्नानुसारेण गंगाविषयएव भवतापि यतितव्यमित्यत्र हेतुमाह ।

स्वर्गिण्युद्धारिणी स्फीता शीता गुरुतरंगिणी ॥
रघूणां यतमानानां प्रसिद्धिर्मूर्तिमत्यसौ ॥ २०६ ॥

श्रीरामेण विशालायाः पुर्याः वृत्तान्ते पृष्टे तदाख्यायिकामवतारयन्पुरुष-
वरिष्ठोऽपि सर्वोत्तमापत्यमर्भाप्नानीति बोधयितुं दितितपस्याख्यानं प्रसंजयति ।

पुरा दितिरभिचिन्तये निदेशात्पयुर्वरांचित्तप आचरती ॥
सर्वोत्तमापत्यपरायणा तां प्रतारयामास दिवि महेन्द्रः ॥ २०७ ॥
अत्रैव चित्र रघुवीर दितागृ[illegible]ननस्य गंगेऽपि नपमगे ॥
अत्युग्रशासनानुगामादी फलं [illegible] बिभरांबभूव ॥ २०८ ॥

तेन विशालेयं पुरी विनिर्मितेत्याहिका ।

विशाल्या भवे पुरे विशालानि कर्यांनदोः ॥
[illegible] गंधेषामुधाभूत्मन्महाद्भुत ॥ २०९ ॥
(रामः) [illegible] (विश्वामित्रः) [illegible] ॥
(रामः) हा कृतपार्हि [illegible] हा [illegible] ॥ २१० ॥

निकले हेतुं दर्शयति मुनिः ।

[illegible]

वसिष्ठे नानुशिष्टोपि बत वेत्सि न राघव ॥
नि:सत्व एव नियतं केवलार्थपरायण: ॥ २११ ॥

एवं वचोवैचिच्या राममनोविनोदं निरचय्य वास्तववृत्तं व्यवृणोत् ।

अध्यात्मानं प्रार्थयानं विरिंचिस्तं राजानं निर्जराणां निरस्य ॥
लावण्याब्धिं पुण्यशीलामगण्यां कन्यां वन्यायाप्यदाद्गौतमाय ॥ २१२ ॥

तत्र हेतुमाह ।

य: स्वस्थोपि निकामकामवशतो स्वस्यो भवन्याचते
तं संत्यज्य न भोगमंडनमिमं को नैव दद्यात्सुतां ॥
स्वास्थ्येनार्थविचारतत्परधिये न्यक्कुर्वते भोगिनो
भूमानं ननु नित्यनिश्चितनवं द्रव्याय भव्यात्मने ॥ २१३ ॥
तदादि पांसलयितुं गौतमस्य मुनेर्गृहान् ॥
अनिशं कामयांचक्रे स पांडुरकरेणुराट् ॥ २१४ ॥

शचीरंभादिस्वीयसामान्यवनिता: संत्यज्यास्यामेव कुतो लंपट इत्यत्र हेतुमाह ।

हावान्सर्वान्मुग्धमध्यादिभावानालम्बानान्द्विप्रकारान्स्वदारान् ॥
हित्वाहल्यैवास्य कामाय जज्ञे संभोगेस्या यच्छतानंदलाभ: ॥ २१५ ॥

तथा ।

वारांगना वापि वरांगनापि वा न रोचतेऽमुष्य यथा परांगना ॥
स्वापे यथा ब्रह्मपदावलंब्रवस्तो लैभ्यलाभ: पुरुपार्थतां वहेत् ॥ २१६ ॥

इंद्र: स्वगतं । उपागतं मां न कदाचिन्नित्याख्यास्यतीत्यत्र हेतुमाह ।

वृद्धेऽस्मिन्द्विजैराज्यकिंचनज्यजनोत्तंसे तप:कर्कशे
मृदंगी तरुणी कथंचिदपि वा रज्येत सा पद्मिनी ॥
आदित्यं किल कामयेत नियतं कामाभिरामाकृतिं
श्रीमंतं बत निर्जरोत्तममिमं मामीक्षमाणेव सा ॥ २१७ ॥
कदाचिच्छिष्यवर्गे तु समाहर्तुं समित्कुशान् ॥
निर्गते स्वाश्रमात्स्नातुं गौतमोपि जगाम स: ॥ २१८ ॥

अत्रांतरे इंद्रप्रवेशो युक्त इत्यत्र हेतुमाह ।

द्विजराजे परिवारैर्निर्गच्छति वनांतिकम् ॥
आदित्यस्य निशानेस्य प्रवेष्टुं काल एव स: ॥ २१९ ॥

---

१ सत्वगुणशून्य: २ अर्थपरायण: रजोगुणयुक्त: । न्यायशास्त्रस्य केवलार्थपरायणत्व प्रसिद्ध । ३ लभ्यलाभ: पुरुषार्थता नावहति किंत्वलभ्यलाभ: । परांगनाया अलभ्यलाभत्वात् । ४ चंद्रे ब्राम्हणश्रेष्ठे गौतमे च ।

ब्राम्हणस्य गौतमस्य च वेषकरणे हेतुमाह ।

ब्रम्हकन्याविलासस्य पात्रं नाहं सुराधिपः ॥
इति वेषं द्विजेंद्रस्य कृतवान्गौतमोपमं ॥ २२० ॥
कृष्णाजिनाच्छन्नदुकूलकक्षः कुशाग्रमुष्टि तिलनारिकेल ॥
कुर्वन्कराब्जे कैरक विवेश वृषोटजं गौतमवेषधारी ॥ २२१ ॥

स्नातु गतस्य झटिति पुनः प्रत्यागमने हेतुं पृच्छति अहल्या ।

भो. स्वामिन्किमु विस्मृतं झटिति यत्प्रत्यागत सांप्रतं
(इंद्रः) प्राणप्रेयसि विस्मृत चिरमभूदद्यैव सद्यः स्मृत ॥
(अहल्या) तत्किनाथ (इंद्रः) रतोत्सवेषु रजनी न प्रीयते पद्मिनी-
त्येव मन्मथतत्रवाक्यमयि तत्प्रत्यागतस्त्वत्प्रियात् ॥ २२२ ॥
एवं समाभाष्य हित मित स्मितं विधाय पचायुधविद्धमानसः ॥
निधाय त स्नानपरिच्छदं क्षितौ रंतु समारब्ध स चोरतापसः ॥ २२३ ॥
आश्लिष्य स्तनमाकलय्य चिकुरानाकृष्य गल्लस्थल
संचुम्व्याधरपल्लवामृतरस प्राश्नन्नखैरालिखन् ॥
नाभिं चाभिमृशन्निपीड्य निभृतं स्थूल नितंबस्थल
कांचीं विश्लथयन्नुदरय वसन रेमे स तां प्रीणयन् ॥ २२४ ॥
विन्यासो न विशेषभूषणकृतो नो पत्रवल्लीकथा
नैव स्रक्चदनं न सूक्ष्मवसन नैवानुरागोदयः ॥
नो वा मंजुलगीजितं न भणितं नो चाटुकारो न वा
सीत्कारो मृदुलं न चैव शयन स्त्रीव रेमे पर ॥ २२५ ॥
दृष्ट्वा मन्मथकेलिकौतुकमसावविच्छिन्नपूर्वक्रम
सद्यः शंकितमानसापि बहुशः सा धर्मपत्नी मुनेः ॥
प्रत्याख्यातुमपारि शक्तुमपरा क्रोशं विधातुं मनाक्
नाशक्नोन्निजभारभैरवशाङ्कभे विशेषान्तर ॥ २२६ ॥
नूनं प्रच्छन्नरूपाण्यादित्यस्यापि सगमः ॥
मोदयेन्न कथं नाम सरोगामपि पद्मिनी ॥ २२७ ॥

तदा आपि व्यभिचाराङ्कुरोदये हेतुमाह ।

नायं निर्भरता निरीक्ष्य सुरताभिर्भावमप्यप्रिय
भार्याऽसम्बन्ध वृद्धगौतममुनेः सा नार्तकार्यक्रम ॥

---

१ पुष्प इति पदानाम । २ कर्माणि इति च ।

नित्यं हि व्यभिचारतत्परनृणां संसर्गगंधद्विपे
भीरोरात्मसुशीलशैलशिखरात्पातो न भारः परः ॥ २२८ ॥

गौतमोपस्थितौ शक्रस्यातीवानिस्तेजस्त्वे हेतुमाह ।

कस्त्वं मामकवेषभृत्कथय रे नीचेति वाच्यं मुखा-
न्मुंचंतं द्विजराजमप्यतिरुषादित्याभमानद्युतिं ॥
पश्यन्नेव जघन्यकर्मवशतः संजातपूर्वा द्विधा-
सौ तेजश्च्युतिमन्वभूत्पुनरपि व्याजाद्विजाधीश्वरः ॥ २२९ ॥

इंद्रः स्वापराधक्षमापने हेतुमाह ।

स्वामिन्गौतम भोः क्षमाधिनमते जानीहि देवर्षभं
मामेनं शतमन्युरस्मि यदसौ कामस्य दासोऽधुना ॥
कन्या सौभगदापि पूजनविधेः शच्यास्तु देव्या भव-
त्कारुण्येन निशाल्भालतिलको जैवातृको जायतां ॥ २३० ॥

तदानीं गौतमस्याधरस्फुरणानिर्णये हेतुमाह ।

हित्वा यस्त्वां[3] स्वर्गसर्गकरणाचारं पर रागतां-
श्चक्रे हंत सकद्विजोऽ[4]पि गमनं सोप्युत्तरः का मम ॥
स्यादस्मिन्कुपिते दशेति चकितः स्वेपने तत्र मे
कैंचास्येति विशेषभीत इव किं स्फार चकपेऽधरः ॥ २३१ ॥

तथा नयनारुणिमनि हेतुमाह ।

अस्माकं श्रुतिपारगालकनया सर्वोपरिष्टात्स्थितौ
सत्यामप्यमुना जडेन रचिता क्षेत्रे निजेधस्थितिः ॥
सोढं तत्त्वधुना परत्र यतते कर्तुं बलात्सा स्थितिं
निर्मर्यादतयेति कोपत इवारक्ते मुनेरक्षिणी ॥ २३२ ॥

मम प्राणान् रक्षिनैव भगवानित्यत्र हेतुमुत्पादयति बृहस्पतिच्छात्रः ।

न्यायेन वर्तमानत्वाद्भवान्न्वातेशैभिवः ॥
भगवन्ननु मां रक्षेदेव नास्त्यत्र संशयः ॥ २३३ ॥
अहं तु सर्वथान्यायी भवान्न्यायविशारदः ॥
अतोऽधुना प्रसन्नस्य कापि शिक्षा विधीयताम् ॥ २३४ ॥

गौतमस्य शरीरमात्रविकारस्वप्नावदानमतौ हेतुमाह ।

जीवो यस्य गुरुः स्थिरस्तमसरांश तु यन्दो यथा
निर्जीव विदधामि तादृशमहापापोऽपि नास्मि ध्रुवं ॥

---

१ गेवां समर्गन्तमनहृशिरमि प्रासे गोन । २ आयुष्मान् । ३ मोक्ष. पक्षे पवर्गभार । ४ ब्राह्मणी स्नाभ । ५ इंशवारित्वात् ।

एष प्रस्तुत तादृगेत्यय कुशाक्रोधो मुनिर्गौतमः
शम्भुं तच्चरितोचितं प्रववृते शिक्षाकृते केवलं ॥ २३५ ॥
महद्भग यत्परमेश्वरेण प्रत्तं न तुभ्यं तदलं ततः किं ॥
गवेषयस्यन्यभगानि हंत गात्रे सहस्राणि भगानि संतु ॥ २३६ ॥
आः प्रवर्तयसे मत्तः प्रभवन्देवपुंगव: ॥
गवोद्वैवमेवातः पातये वृषणौ तव ॥ २३७ ॥

देवाधिपतेस्तादृशभवने हेतुमाह ।
रागाकुलः सन्विबुधेश्वरोपि वराङ्गनाशः सुचिरं बभूव ॥
भृंगालिवत्तक्रतुनीतितोभूद्वरांगसत्योपि वरांगनाशः ॥ २३८ ॥

ततः शक्रो मुदैव दिवमगादित्यत्र हेतुमाह ।
अहं वृषोच्छेदकरीमरीरचं क्रियां भवेत्तेन स एव सर्वथा ॥
वपुर्विकाशे वृषणोपपातनं शिवं विजानन्स दिवं मुदा ययौ ॥ २३९ ॥

गौतमः—
आस्रस्तधम्मिल्लभरामधोमुखीमामृष्टभालस्थविशेषकां मुहुः ॥
तां वेपमानां स्वसतीं कृताञ्जलिं बाष्पेक्षणामंतरवैक्षत स्त्रियं ॥ २४० ॥
एतस्याः सुरतोत्साहस्पर्शो स भृशमेपयुः ॥
पैशून्यं रचयामास क्रुद्धगौतमसन्निधौ ॥ २४१ ॥
दृश्यसे पांसुला दुष्टे प्रत्यक्षं नानुमानतः ॥
सम्यगुन्नरिता कश्चिच्चतुरास्यचतुर्मुखी ॥ २४२ ॥

किं मया जडया कार्यं वंचितास्मीति भाषिणीं शिलारूपशापदाने हेतुमाह ।
स्त्रीलाञ्जनैवेति मम क्षमं परं त्वपूर्वदेहेंद्रियसंगमादपि ॥
न ज्ञानमासीदिति वेद्मि दुर्भगे शिलासि तस्माद्भव सैव साक्षात् ॥ २४३ ॥

अहल्या—
अपरौधस्थिता नूनं भाव्यनुग्राह्यमेव तत् ॥
चरणारन्नानुमर्हंति क्षमैकनिलया इमे ॥ २४४ ॥
आकर्ण्य स्पदेव चेदपयशो मह्यं न दुःखप्रदं
मत्संबंधशापरं भगवतो दुःखाकरिष्यत्यलं ॥
कर्तुं पापमयीमिमामपि पुनः पुण्याग्रगण्याममी
श्रीपादा न च शक्नुवंति किमहो ईशोपि येषां वशः ॥ २४५ ॥

---

१ अमराधीशः । २ देवश्रेष्ठः पक्षे पुंगव सोंड इति प्रसिद्ध. । ३ गवि पृथिव्यामुपदस्थ पक्षे गवामुपदस्थ । ४ वरांगना स्त्रियस्तासु आशा यस्य । ५ वरांग मुकुन्दमयोरिति कोशः पक्षे उत्कृष्टांगनाशः । ६ धर्मं. वृषभ । ७ आग. पक्षे अपराधस्थिता ।

गौतमकोपशांतौ हेतुमाह ।

चतुरास्यसुतासूक्तसुधामास्वाद्य गौतमः ॥
तदात्व एव संजातः शांतः क्रोधधनंजयः ॥ २४६ ॥

श्रीरामस्यैव त्वत्तारकत्वं नान्यस्येति शापमोचनमाह ।

युगे कुत्रचिच्छेषपर्यंकशायी रघुत्तारकः संभविष्यत्यमायी ॥
पदस्पर्शतस्त्वां स लोकत्रयेशः प्रिये तारयेदित्ययं प्रत्ययेऽहं ॥ २४७ ॥

किंच ।

ललाटपट्टलिप्यां यदशुद्धं समुपस्थितं ॥
शुध्येत तत्कथंकारं विनैव हरितारकात् ॥ २४८ ॥

आशिषमाह ।

मेघश्यामः कोटिकामाभिरामो विश्वाधारः कौस्तुभोदारहारः ॥
राशिर्भासां पीतकौशेयवासा आस्तां चित्ते गोचरीतश्चरस्ते ॥ २४९ ॥
स्फुरन्मौक्तिकोत्तंसकोटीरधारी लसत्कुंडलो योगिचेतोविहारी ॥
गदारी दधद्भक्तचित्तानुसारी स पायादपायात्प्रिये त्वां मुरारिः ॥ २५० ॥
धन्ये विरिंचिकन्ये मन्ये हरिचरणपांसुला भवती ॥
पापा यथा ननु तथा ह्यगण्यपुण्याग्रगण्यतां याता ॥ २५१ ॥

ततः ।

निमज्याप्सु सद्यः समाचम्य वारि परिक्रम्य पत्युः पदाब्जे प्रणम्य ॥
दुकूलांचलं निश्चलं संनिवेश्य स्थिता शासने चासने प्राङ्मुखी सा ॥२५२॥
दृढा बद्धपद्मासनस्थांगयष्टिर्नियम्यानिलं दत्तनासाग्रदृष्टिः ॥
प्रशस्तौ स्व उत्संग आधाय हस्तौ समाकृष्य गां द्वेषरागावुदस्य ॥ २५३ ॥
समाधाय चित्तं हृदंभोजसंस्थं स्फुरंतं सती श्रीहरिं संस्मरंती ॥
सतः पश्यतस्तस्य सा प्राणतुल्याऽप्यहल्या शिलारूपिणी संबभूव ॥२५४॥

एतच्छिलारूपत्वं युक्तमित्यत्र हेतुमाह ।

सा चारुशीलैव परतु कामयोगादहो लेखकनायकोऽस्याः ॥
शीले लघुत्वं रचयेत्तदा सा कथंतरा चारुशिलैव न स्यात् ॥ २५५ ॥

गौतमः—तदास्यं समालोच्य बाष्पं विमुच्य समामंत्र्य तां देवता आश्रमस्थाः ॥
समुत्सार्यसत्वा निहिला वनं तत्तपस्तप्तुकामो हिमाद्रिं समागात् ॥ २५६ ॥

प्राणिसमुत्सारणे हेतुमाह ।

विक्षेपादपि विक्षेपोऽपक्वचित्तस्य दृश्यते ॥
तत्सत्वरहितो भूयादिदमादिममाश्रमः ॥ २५७ ॥

---

१. पक्षिचालनात् । २ अथारभ्य ।

हिमाद्रौ गमने हेतुमाह ।

स्वशास्त्रसिद्धांतितमेकमाद्यमन्यत्तपोनाशकशापजन्यं ॥

इतीं द्विधा जाड्यवतो मतोस्य हिमालयः प्रीय ममाश्रयाय ॥ २५८ ॥

इंद्रपितृप्रसादाद्विकीर्तिपरिहाने हेतुमाह ।

पितृप्रसादाद्वृषणोपपन्नः सहस्रनेत्रश्च स वृत्रहाभूत् ॥

त्यजतु गुर्वापादि सर्वलोकाः परं किमेनं पितरस्त्यजंति ॥ २५९ ॥

जघन्यकर्मणोपि साधुफलपरिणामेन जघन्यत्वामित्यभिमन्यते कविः ।

मालब्धात्प्रबलादसावुपनतो भोगो न कर्म स्वक

दुःखोदर्कमयापि यत्फलमहो पुण्यक्रियाया अपि ॥

दुःसाध तदनौर्यकार्यमिति ये जल्पंति तेभ्यो नम-

स्तत्त्वं त्वद्व्यभिचारकर्म तदिति ब्रूमो वयं निश्चयं ॥ २६० ॥

मुनिः श्रीरामस्याश्रमांतर्गमने हेतुमाह ।

चिरं स्मरत्येव विरिंचिकन्या धन्या वदान्याद्गुवनः स्वदातुः ॥

पदाब्जपांसूनभिकांक्षमाणास्त्वयं रघूत्तंस कृतार्थयैनां ॥ २६१ ॥

द्विजधर्मपत्नीं प्रति पदस्पर्शकरणे बिभ्यद्रामः पर्यनुयुंक्ते ।

पांसुला गौतमस्त्रीयं ममाधमपदास्पदैः ॥

रजोभिः किमु पूयेत पांसुलायेत वाधिकं ॥ २६२ ॥

मुनिः—रजोभिरेवेयं शुध्यतीत्यत्र हेतुमाह ।

अशुद्धस्यापि रजसो दर्शनं स्त्रीविशोधनं ॥

पवित्राणां शिरोरत्नं तव त्वंघ्रिगतं रजः ॥ २६३ ॥

सुरेशानकृशानूत्पनाशा निधिवशादियं ॥

पर्वनाशापदस्पर्शात्पुनीहि मम शासनात ॥ २६४ ॥

रामः—स्पष्टं ।

अस्याः पदांभोजरजोभिषेचनात्स्वसंपदो क्षत्रियबांधवा वयं ॥

भवेम पात्रं बत तां पदाऽस्पृशन्नामो व्यतिक्रामतु नाम हा कथं ॥ २६५ ॥

नायं पदस्पर्शो व्यतिक्रमायेति मुनिः ।

यस्मिन्नाम समुल्लसंति बहुशो निःश्रेयसश्रेणयः

---

१ सर्वे जड अपूर्वदेहेंद्रियसयोगेन तत्र चैतन्यादिगुणोत्पत्तिरिति सिद्धांत. । २ मायो मरणानशने मृत्यौ बाहुल्यतुल्ययोरिति मेदिनी । ३ सत्. नायां अरायै पुनस्तत्रायां व्यभिचारसक्तमिति तु प्रब्रूमहे । ४ अवीन्यवर्तानभिचारयतीति अयभिचारो इदन्तस्य कर्म पक्षे स्पष्ट । ५ इंद्रविषयरोषानलदग्धा । ६ पतिवीरणे आशा यस्या । पक्षे वायुभक्षिणी ।

संमिश्रो रजसाल्पशस्तव पदस्पर्शोप्यनैतादृशः॥
सत्रे सत्ववधो यथा द्विजनुषां चाखेटके भूभुजां
यत्स्वातम्यनिषेधविधिरनुमतिस्तत्रास्त्यये भूयसी ॥ २६६ ॥
करे गृहीत्वाथ रमाविनायं द्रुतं समागम्य तदाश्रमांतः।
क्षमां तपोभिर्मुनिवर्यरामां तां स्पर्शयामास पदा मुदा सः ॥ २६७ ॥

श्रीरामभद्रपदस्पर्शमात्रेण सर्वथा कृतार्थेत्याह ।

स्वपदाब्जरजःस्पर्शात्सच्चिदानंदरूपिणीं ॥
ननाम रामः स्वं नाम श्रावयंस्तां महामनाः ॥ २६८ ॥
तं शापमश्मसारं क्रोधाक्रांतस्य गौतमस्य मुनेः ॥
चक्रे सुवर्णसारं भूभृद्वरपादसंभवः स्पर्शः ॥ २६९ ॥

तां प्रति रामेण नमने हेतुमाह ।

दूरे सर्वं सत्वरं न्यस्य पत्युः प्रैषं[2] तोषाद्धारयंतीं विशुद्धां ॥
वृद्धां युक्तं योगपट्टाधिरूढामेनां नेमे विश्ववंद्योपि रामः ॥ २७० ॥
जलदश्यामलकोमलविग्रहं कुटिलकुंतलकुंडलनाग्रहं ॥
विहितकुंकुमपंकविशेषकं मकरकुंडलकांतकपोलकं ॥ २७१ ॥
विकचपंकजशंकिविलोचनं विशदशारदचंद्रसमाननं ॥
अरुणबिंबनिभाधरपल्लवं मधुरमंदतरस्मितवैभवं ॥ २७२ ॥
रुचिरकंबुवरोपमकंधरं पृथुलचारुविशालभुजांतरं ॥
भुजगभोगचतुर्भुजशालिनं दरगदारिसरोरुहमालिनं ॥ २७३ ॥
कटकतोडरहारविभूषितं घुसृणचंदनकर्दमरूपितं ॥
उभयपार्श्वलुठत्पृथुशाटकं प्रपदचुंबकचंपकमालिकं ॥ २७४ ॥
त्रिवलिसंगविभंगुरितोदरं कनकभंगपिशंगवरांबरं ॥
कटितटार्पितमंजुलशृंखलं रविमरीचिलसद्वसनांचलं ॥ २७५ ॥
विधृतकांचननूपुरतोडरं नखमणिद्युतिधूतसुधाकरं ॥
ध्वजसरोरुहवज्रलसत्पदं नियुतमन्मथरूपमदच्छिदं ॥ २७६ ॥
सुकृतराशिवशाप्रियदर्शनं भवमहार्णववैभवकर्शनं ॥
रघुपतिं भगवंतमवेक्ष्य तं पतिवचःस्मरणात्प्रणनाम सा ॥ २७७ ॥
तमासेचनकं प्रीत्या पश्यंती हरिणेक्षणा ॥
दृशौ विस्फार्याचर्क्षेनर्निधातुमनाइव ॥ २७८ ॥
पापीयस्या मम स्पर्श एतयोरतिपूतयोः ॥
अभूदिति श्रुभैर्वार्भिः स्नपयामास किं सती ॥ २७९ ॥

---

१. राजा रामः पर्वतश्च । २ आज्ञां । ३ शेला इति प्राकृतभाषायां ।

श्रीदेव्याप्युपलात्मकस्य चरणं प्रक्षाल्यंती भले-
स्तल्लावण्यविमोहिता करतलेनास्फाल्य चाघाय तं
चुंबंती च मुहुर्मुहुर्मम कृते क्लेशोस्य हाहा विभो
एवं गव्हरिताश्रुपूर्णनयना प्रोच्छंत्यभूत्सा चिरं ॥ २८० ॥
गाढं गाढं सा समालिंग्य साध्वी तावास्वाद्य स्वांकयोस्तन्मुखांतः ॥
स्वादु स्वादून्यर्पयंती फलानि मदं मंदं सुंदरं संबभाषे । २८१॥
कौशल्या जननी सखे दशरथो नाथ स नः स्वातिमा-
नास्ते कच्चिदये (रामः) शुभावपि शुभौ (अहल्या) त्वां राम पृच्छाम्यहं॥
सा साध्वी तु तवेदृशस्य गुणिनः खेदे वियोगं कथं-
कारं नाप परं (लक्ष्मणः) ब्रवीमि किमहो मातर्भवत्याः कृते ॥ २८२ ॥

अहल्या–

सत्यं नु किमये स तु पश्यता त्वन्मुखं चिरं ॥
इत्यालिंग्य दृढं साश्रुः स्नपयामास सा सती ॥ २८३ ॥
सर्वं भद्रमभूदये परमहं त्वामेकमभ्यर्थये
स्वस्योद्वाहमहोत्सवाय नियतं त्वं मामिमामाव्हय ॥
को नामास्य गुणाकरस्य रुचिराकारस्य पक्षं वरं
नानंदप्रचुरं भजेत मतिमान्विदेहपक्षादपि ॥ २८४ ॥
दंपत्योर्युवयोः परस्परपटग्रंथेर्विमोक्षे मियो
नामादानकुतूहलेन हसति स्त्रीणां कदंबे हि नः ॥
तत्तत्कालिकमंदहासमधुरश्रीमेदुरे यो मुखे
संवीक्ष्य त्वनयोर्वय नमनयोः साफल्यमाशास्महे ॥ २८५ ॥
तस्यास्तदानीं सौहार्दसुधासागरपूरगः ॥
चिरं प्रावहति स्मायं मुनिर्गुरुरपि स्वयं ॥ २८६ ॥
शुद्धसत्वमये रामे संगते तत्र सत्वरं ॥
सर्वसमूहोर्यादासतादेव सर्वतः ॥ २८७ ॥

मुनिः–

रोमांचकंचुकविशेषलसच्छरीरां बद्धांजलिं नयननिर्गलदश्रुधारां ॥
ऊचे मुनिः स भगवाश्रिरविभिलब्धा त्वं साध्वि तावदधुना भव तादृगेव ॥२८८

अहल्या हिमालयं जिगमिषुः ।

नमस्ते परब्रह्मणे तारकाय नमः साधुसंपत्तिवितारकाय ॥
नमः शत्रुसंघातसंहारकाय नमो बाणतूणीधनुर्धारकाय ॥ २८९ ॥

१. नियुगा । पक्षे त्रिभिण लब्धा ।

तं कौसल्यानंदनं वीतशल्या नत्वाहल्या स्वात्मनो जन्मवल्याः ॥
साफल्यार्थं पूर्णपीयुषकुल्यातुल्यां वाचंताममूल्यां व्यतानीत् ॥ २९० ॥
मनसि जलदशामं कोटिकामाभिरामं करधृतशरचापं रूपमेतत्तवास्तां ॥
वचसि च मम नित्यं राम ते नाम सत्यं किमपि न परमन्यत्स्वार्थकृत्प्रार्थयेहं ॥ २९१ ॥

जडसंयोगवियोगरूपायाः मुक्तेः सत्वकार्यत्वात् कथंतरां तद्रजसोभूदित्यत्र हेतुमुत्प्रेक्षते ।

सत्वं सत्वविमुक्तये ह्यधिकृतं नाथ त्वया सांप्रतं
योगोयं तु कदापि मेस्त्विति रजः पादांबुजं शिश्रिये ॥
पादांभोजदृढाश्रितार्थितमहाकल्पद्रुमो मामकः
स्वामी तां द्विजडामनेन दयया किं मोचयामास सः २९२ ॥

रामायं गौतमाश्रम इत्येतावदुक्त्वा सरलं गंतव्ये सति कौशिकस्यैतावत्प्रवृत्तौ हेतुमाह ।

अस्योद्वाहकृतेय ते खलु परं जायाल्पयेगारकः
सोयं दारवियोगमस्य जनयेदेवेति नैवान्यथा ॥
तत्तन्निष्कृतिरस्य शास्त्रविहितैवापेक्षितेति ध्रुवं
विप्रेंद्रस्य सदारयोगमधुना किं कारयामास तं ॥ २९३ ॥

इत्यल्योद्धारः ।

स रामं मुनिं नावमारोढुकामं समालोक्य हंहो [1]स्तभानस्तभान ॥
इति प्रभुवाणोद्धगंभीरवर्णं स तूर्णं रुरोधार्णसः कर्णधारः ॥ २९४ ॥

मुनिमुपेत्य ।

लोके [2]शापस्थितं वस्तु मानुषीकुरुते तु कः ॥
अनुगृण्हीष्व मां देव स दूरादेव वर्ततां ॥ २९५ ॥

मुनिना सोयमिति दर्शिते रामं प्रति ।

वराकैर्पोतिका वन्यकुटुंबपरिपोषका ॥
चिरादायुष्मती भूयात्तुभ्यं राम नमो नमः ॥ २९६ ॥

रे रे जाल्माशेषमान्यो वदान्यो धन्यो राजा मन्यतां नान्यथायं ॥
नद्याः पारं तारयैनां विचारं मा त्वं कार्षीः कारय स्वात्मकार्यं ॥ २९७ ॥
भूपानस्मात्स्याल्स्वलाभो यथा त्वं धाम्न्येव रे रंस्यसे पूर्णकामः ॥
अन्यः स्पर्शस्ते जलस्यैव कष्टः किं ते [3]पोतैः [4]पोतिकाभिश्च किंवा ॥ २९८ ॥

[5]कर्णधारः——

नैव जानामि राजानं बालमेनं मुनीश्वर ॥
स्वलाभे प्रतिभूश्चेत्स्यास्तारयाम महानदीं ॥ २९९ ॥

---

१. पसे लोकेशो विष्णुस्तस्य पादजल तत्र स्थित । २ पसे मेढा प्रतापुषी । ३ पुत्रैः । ४ पुत्रिकाभिश्च । ५ नाभीम इति प्राकृतभाषायां ।

सहचरैः समं रागतं ।

अस्यानर्थकरं रजः पुनरतः प्रक्षाल्य सम्यक्तरा-
मुच्चास्यैव सहानुजेन सहमैवाभ्यंतरे स्थाप्यतां ॥
तत्रादौ तरणौ सितांशुकमिदं कृत्वाशुचिं शुद्धिं
न्यस्यैनं बहुसत्वरं भवनदीपारं परं गम्यतां ॥ ३०० ॥

तदनु

पीठाग्रे विनिवेश्य विष्टरवरे कोष्णैः सुगंधोदकैः
लक्ष्मीः क्षालयितुं स्वयं ममभयं धत्ते स्वचित्ते ह्नियं ॥
तं पादं स पटच्चरेऽश्मनि मृदः कुंभोदकैर्धावयां-
चक्रे पश्यत नन्वकिंचन वशीभावोद्भवं वैभवं ॥ ३०१ ॥

तीर्णायां नद्यां तरपण्यविषये ब्रुवाणं राममाह ।

जडतारकौ तरणिकुलनाथौ वनचारिणावरण्यायावां ॥
सदृशाविति भवनोहं रघुवर नार्हामि किमपि तरपण्यं ॥ ३०२ ॥

इति ।

मुनिवाटप्रवेशमात्रेणैव गतश्रमा इत्यत्र हेतुमाह ।

निबिडतरतरुच्छाये मुनिवाटांतःप्रविष्टमात्रास्ते ॥

कांतारे श्रांता अपि रविरहिततया भवनसमं शांताः ॥ ३०७ ॥

आगतानां तेषां तत्रत्यगृहमेधिभिरातिथेयीकरणे हेतुमाह ।

दृष्ट्वैव निलयवासी यो हि महातापसत्वमतिथीनां ॥

नोपचरति हिममधुरैः रेफदृशस्तत्र साधवो नूनं ॥ ३०८ ॥

कौशिकागमनेन जनकानंदे हेतुमाह ।

कौशिकीगमनं नूनं नेह तोषाय जायते ॥

ननंद जनकस्त्वेनं मत्वा सुदिनदर्शनं ॥ ३०९ ॥

तं कौशिकं शिष्ययुतं समागतं नृपः समाकर्ण्य समागमद् द्रुतं ॥

तदा विदेहोपि पदा चरच्छतानंदेन मूर्तेन सहैतदद्भुतं ॥ ३१० ॥

मुनये आसनदाने हेतुमाह ।

परिक्रम्य प्रणम्याय समाश्लिष्य पुनः पुनः ॥

अददात्सत्प्रधानायात्रासनं नरशासनः ॥ ३११ ॥

पाद्यदाने हेतुमाह ।

आशु स्वश्रेयसं गंतुं विदेहनरनायकः ॥

जग्राह किमयं मीत्या धावनार्थं मुनेः पदं ॥ ३१२ ॥

महापूजायां हेतुमाह ।

अलंचकार प्रवरं द्विजेश्वरं गंधैः शुभैश्चंदनकुंकुमांचितैः ॥

हारैरुदारैरुचिरांबरैस्तया कल्पैरनल्पैः स विदेहभूषणः ॥ ३१३ ॥

स्वकृतार्थतायां हेतुमाह ।

एष भोः कौशिक स्वामिन्नुदाराशयसन्मणे ॥

लब्धार्थो जनकस्त्वद्य भवत्पादप्रमादतः ॥ ३१४ ॥

मुनिर्जनकधन्यतायां हेतुमुपन्यस्यति ।

कुशलं वसु जात ते त्वय्यव्ययमन्मथः ॥

विदेहाधिपते कच्चित् (जनकः) प्रसादेन भवादृशां ॥ ३१५ ॥

महतां पदपद्मपांसुपूरान्परिचिन्वन्पुरुधन्यतां प्रयातः ॥

स कुशलैर्वसुतोप्यथा कथं त्वं प्रथित व्योर्मिलयान्वितोसि राजन् ॥ ३१६ ॥

---

१ रवि सूर्यः पक्षे रेफशून्यतया आतपाशात् रेफनिष्कासेन शाना भवति । २ गृहाश्रमी महातापसत्वमत्यततापस्थितिं हिममधुरपदार्थैः । रेफदृशः कुत्सितदृष्टय पक्षे महातापसतां रेफन्शः निरर्थयासीति । ३ उलूकः । पक्षे विश्वामित्रः । ४ दिनदर्शनवत पक्षे शोभनदिनदर्शनं । ५ कुशलवमुनी यस्यास्तया सीतया सहितः । पक्षे कुशलवसुतासहितः । ६ पदूर्मिलय पक्षे ऊर्मिला ।

मौनींद्रोभयपार्श्वत स्थितिकृतौ लोल्लच्छिखडाढ्यौ ,
तूणीखेटकृपाणकार्मुकभृताविणेयचर्मावृतौ ॥
तन्वानौ कमनीयतामतितरा राजर्षिताशालिनौ
दिष्ट्या दाशरथी धृतादरतयाऽद्राक्षीद्विदेहाधिप ॥ ३१७ ॥
मत्स्वामिनो रघुपतेर्महिमा महीयान्य पश्यतो हि जनकस्य दृशावगण्य ॥
पुण्यैर्महद्भिरनिमेषतुलां प्रपन्ने सद्यस्तरामगमतामनिमेषभाव ॥ ३१८ ॥
श्रीरामदर्शन जनक सहजब्रह्मासिकाया व्यचालयदित्यत्र हेतुमाह ।
जनकस्यानुभवतोप्येष स्वानदमाधुरीं ॥
श्रीराम सांप्रत जज्ञे विशेषानददायक ॥ ३१९ ॥
मनसि रघुकुमार एष तस्मै बहुलतर जनकाय रोचते स्म ॥
समदृश इति नात्र चित्रकृत्तद्विपमदृशोपि यदेष रोचनाय ॥ ३२० ॥
बृहदा भजतोषमुत्तम जनक सोनुभवन्नपि स्वय ॥
रघुनदनमाधुरीभव कुतुक तत्किमपि व्यगाहत ॥ ३२१ ॥
जनक —
कस्यैतौ मुनिशार्दूल कुमारौ सुमनोहरौ ॥
गुणैरसुलभै सर्वैरराविति मतिर्मम ॥ ३२२ ॥
जनकवचो वैचित्रीमवधार्य हूँ हूँ इत्युक्त्वा मुनि –
शूर सन्वसुमास्वयीमयतनु सद्वृत्तभाग्वाडव
स्तुत्य सर्वनमस्कृतोपि च सदाचार प्रतापोद्धुर ॥
तद्वशे स्यमितप्रथो दशरथो येन स्वय निर्भय
निर्जित्यासुरमडलानि मघवा देवाधिप स्थापित ॥ ३२३ ॥
तस्य प्रभूतविनयौ तनयौ सुमहोदयौ सदयहृदयौ ॥
सुरसवरक्षणकरणे मया हृतौ वीरसमतावेतौ ॥ ३२४ ॥
राममुद्दिश्य ।
कोनेन शक्त भवदासि प्रसगाय द्विजाधिप ॥
यत्र शास्त्रादिविद्यायामस्ति कस्यापि गौरव ॥ ३२५ ॥
यद्बुद्धे सौष्ठवज्ञो न भवति भगवान्ब्रह्मनिष्ठो वसिष्ठो
बल पीठ विशाख्या पविरिव परुष पौरुष यस्य वेत्ति ॥
पावित्र्य गौतमस्य प्रथयति च शिलारूपिणी धर्मपत्नी
सौभाग्ये त्वस्य राजन्पृथु इह वय साक्षिण सर्व एते ॥ ३२६ ॥
अस्मासु मौनिषु तपस्विषु याजकेषु भक्तेषु योगिषु ययो प्रथित स्वनाम्न् ॥

१ ब्राह्मण अभिन्न ।

तद्ब्रह्मर्षिस्त्वपि भव सुतयो प्रतीतमेतद्वरत्नमिति सप्रति भद्रभद्र ॥ ३२७ ॥
जनकस्य प्रेमाश्रुविसर्गमुत्प्रेक्षते ।
मौनि प्रात्र पवित्र जनकनरपतेर्म मयापीच्यगात्र
पात्र मत्वा सुद्दग्भ्या सपदि सुविधिनाऽकारि सीताप्रदान ॥
कौशल्य त्वेतदेव स्फुरति हि सुदृशां यद्भुत स्वामकार्यं
सपाद्य चातएवाविधिरपि सुधियो दूरमुत्सारितोभूत् ॥ ३२८ ॥
जनक सीतावृत्त श्रावयति ।
यज्ञार्थं परिशुद्धये मम महासीरै पुन कांचनै
भूमिं कर्षयतो सतो वसुमतीगर्भस्य सार पर ॥
कन्यारत्नमिद नरेंद्रतनयै सप्रार्थनीय विवा
हार्थ सपाति (**विश्वामित्रः**) हे विदेह परमैव स्या पुनस्तद्वसी ॥ ३२९ ॥
पणकरणे हेतु दर्शयति ।
पण विना किं कृपणस्य कन्या श्रीमतमत्यतमयेत कांत ॥
अतो मयाय बहुधा गुणाढ्य एव विमृश्यैव वितर्कितोभूत् ॥ ३३० ॥
विश्वामित्रः—मम रामभद्रस्याय तव पणजय ईषत्कर इत्यत्र हेतुमाह ।
शाल महासुरहिरण्यमनेकराजरत्नानि पत्नीविरहाद्वलिसपद च ॥
शक्तो विजेतुमपि यो रघुनंदनोसौ राज प्रजेष्यति पण जनकस्य किंस्वित ॥३३१॥
धनुषि ज्यामधिगते सातावासिर्मद्दीभृतां ॥
इतीव हेतो किं राजन् पणमेनमचीक्लृप ॥ ३३२ ॥
देवै प्रत्तमनर्घकार्मुकमहारत्न पुरा भिक्षवे
ततस्त्वधिनियोजने ह्यकुशल प्राज्ञे पणाय न्यधात् ॥
अस्यैतत्पणनामिलतु शतशा वृत्तान्यहो मौक्तिका
न्येतेभ्यो भवितैव भावयशतो भूयान्सलाभस्त्विति ॥ ३३३ ॥
अथ लौकिकीं दृष्टिमवष्टभ्यैव रामभद्र सीतापरिणयार्होऽतीव सुकुमार कथ महेश
महेष्वासमारोपण पण साधयिष्यतीति चिंतयतो महाभूतश्चितामपनेतुकाम शता
नद कौशिकप्रभाव प्रकटयन्श्रीरघुनदनमभिलक्षयति स्मेत्यत्र हेतुमाह ।
मातुर्मुत्प्रतिदानाय रघुनायातितुष्टये ॥
गुरुप्रभावस्तवन पुरोधास्तमभिव्यधात् ॥ ३३४ ॥
श्राकौशिकांप्रप इमे सहचित्रसेनानानाविधैश्च विबुधैरुपशोभमाना ॥
नियामृतार्जितशर्मा विलसत्सुधर्मा रामाधिक दिवमिमापि भुव शशासु ॥३३५॥

१ सीताप्रदानमिति प्रात तमत्याविधिनामनन सीताप्रदानमेवोर्धरित भर्ता पदे सुविधिना अविधिनत्वादेव ।

अरन्ययनसंभवजाडिमहानये जातुचि-
न्मनः सवनविभ्रमं रचयितुं सुमेधा व्यधात् ॥
विदस्य दवदूनितः प्रशमनाय नाथो नृणा
व्यगाहत तपावनं भगवतो वसिष्टस्य सः ॥ ३३६ ॥

आतिथ्यं सबलस्यास्य नाबला कर्तुमर्हति ॥
इतीव शबलाद्वारा यथाकाममतर्पयत् ॥ ३३७ ॥

शबलाख्यधेनुद्वारा ससैन्यस्य तस्य राजन्यस्य कथं यथाकामं संतर्पणमिति शंकाप-नोदकं हेतुमाह ।

वसिष्ठानां हि सुमनःश्रेष्ठानां सुरभिः सखे ॥
भोः सदारामनिष्ठानां न संतर्पयितुं क्षमा ॥ ३३८ ॥
तादृशस्य वसिष्ठस्यातिभुक्तस्य स पार्थिवः ॥
सुरभिं चकमे भूभृत्पुत्रकाय बतात्मने ॥ ३३९ ॥

मंत्रादिभिः प्रार्थ्यमानस्यापि वसिष्टस्य धेनोरपरित्यागे हेतुमाह ।

भो ब्रह्मणो मे शबला स्थितिश्चोक्तित्याग्निहोत्रं कृतवश्च ते ते ॥
सुरार्चनं मासनरातिदेर्या यादिमृतीः कथमन्यया सा ॥ ३४० ॥
मुनिना सान्त्ववादेन बोधितोपि मुहुर्मुहुः ॥
बलावलेपाच्छबलां जहार स महानलः ॥ ३४१ ॥
निबध्यमाना विकटैर्वराटैर्निहन्यमाना लगुडैर्दृढैः सा ॥
हुंकारवानुसृजती वसिष्ठं तं नीयमाना समुवाच वाचं ॥ ३४२ ॥
स्वामिन्किमु मयापराद्धमधुना पत्नीयमाना परै-
रप्येतैश्चरणौर्मुक्तकरुणैरेषा नवोपेक्ष्यते ॥
(वसिष्टः) यदि चेदवल भवत्य बलं पादर्शायिष्यं स्वकं
त्वं साधनावला यथेच्छासि तथा कर्यामरक्षोधिं ॥ ३४३ ॥

ततोऽतितप्तस्य महानरस्य हेतिर्व्रजोनेकविधोप्यशाम्यत् ॥
प्रभंजनाविष्कृतभूतिनास्य घैनेन दंडेन करस्थितेन ॥ ३४६ ॥
अथ तस्य वाडवमहामहसः स्वरमात्मनः परमहीनमहः ॥
लघु भासते स्म तत आमनि तत्परम महो रचयितुं चकमे ॥ ३४७ ॥
अथ तपस्तप्तुमारभतेत्यत्र हेतुमाह ।
ब्रह्मात्मभावो हि समाधिमूलकः स च क्रियायोगपुरोगमो मत' ॥
तपस्तु तस्मिन्प्रथमं पतञ्जलिर्जगावतस्तीव्रतपश्चचार सः ॥ ३४८ ॥
ब्रम्हभावाय तपस्यतो राजर्षित्वं ब्रम्हदत्तमनुशोचति स्मेत्यत्र हेतुमाह ।
तपतः सुवर्णपतितोद्देशाद्य राजतापमत्वमभून् ॥
विधिवशतो बत तस्माद्विधेर्बलीयस्त्वयागवितथैव ॥ ३४९ ॥
तदानीं त्रिशंकोर्नाम रविवंशसंभूतेर्नरपतेरनेनैव वपुषा दिवं गंतव्यमिति मनीषाऽभवदित्यत्र हेतुमाह ।
त्रिधार्जितं यत्किल पौर्थिवत्वं स्वर्गेपि तन्नश्यतु न क्वचिन्मे ॥
इति त्रिशंकुश्चकमे स्वभावादिवं प्रयातु वपुषामुनैव ॥ ३५० ॥
तदनु तदर्थं वसिष्ठ गुरुमुपससाद स चैनं प्रत्याचख्यौ ।
स ब्रम्हनिष्ठस्तपतां वरिष्ठो वसिष्ठ एतेन कदर्थितः सन् ॥
जगाद राजन्नविचार्य कार्यमकार्यमार्यैरवधार्यतां नः ॥ ३५१ ॥
वसिष्ठेनेत्थं प्रत्याख्यातस्तत्पुत्रानुपसृत्य स्वेष्टसिद्धयेत्याग्रहं चकारांततः पौरोहित्यं न प्रवर्तयिष्याभीत्युक्ते कुपितैस्तैः शापश्चांडालतामापेत्यत्र हेतुमाह ।
पौरोहित्यविनाशोक्त्या वसिष्ठानां कृतक्रुधां ॥
व्याकोपेन पुमानर्थो न गच्छेत्कोन् दुर्गतिं ॥ ३५२ ॥
करालवक्त्रोजनकारणारभून्नीलांबरोऽश्लीलवचोविलासभाक् ॥
भूपोचयैर्लोहमयैः स शाश्वतीं शशास चांडालदशां विशांपतिः ॥ ३५३ ॥
कवि. ।
अत्याग्रहीवष्टतया त्रिशंकुवन्न वर्तितव्यं महतामुपांतिके ॥
यस्त्वेष्टसिद्धिस्तु सुदूरवर्तिनी तत्कालसूत्र लुपकठसंगतं ॥ ३५४ ॥
अथानेन प्रार्थितो विश्वामित्रस्तदभीष्टसिद्धये तमनुजग्राहेत्यत्र हेतुमाह ।

---

१ हेति स्यादायुधज्वालासूर्यतेजस्सु योषिति इति मेदिनी । २ वायु नाशश्च । ३ दंडेन पक्षे मेघेन । ४ उत्कृष्ट रसाधिपत्यरूपतेज. । ५ समाधि' । ६ ब्राह्मणश्रेष्ठस्योद्देशात्पक्षे सुवर्णाधीशत्योद्देशाद्राजत्वमिरय पक्षे रजतशन्यत्व । ७ पृथुरुतत्वात्पृथ्वीपतित्वात्पृथ्वीशत्वात् । ८ आर्यं विचार कृत्वा अकार्यं न कार्यं । ९ अतिशयेन यशुमतो वरिष्ठा. । १० चांडालता दारिद्र्य च । ११ नीलवर्णसूत्र यमपाशश्च ।

सशेस्य स्थापयत महेन्द्र दिव्यालोक कौशिक त त्रिक ॥
स्वार्थ्य कर्तुं दुर्गतस्येश्वरस्य को नामास्मि ब्रूहि कल्पेत लोक ॥ ३५५ ॥

ततस्त्रिशङ्कु पार्थिवेन वपुषा दिवमारोपयितु कश्चित्क्रतुमारभत कौशिकस्तत्र मिलि
तेष्वनेकब्रह्मनिष्ठेषु वसिष्ठ आहूता अपि नागता इत्यत्र हेतुमाह ।

गुरालयात्स्वैर महोगयमहोत्सवे ॥
चांडालस्यास्य नागच्छन्वसिष्ठ वैद्मगोत्रजा ॥ ३५६ ॥

अनागतास्ते विश्वामित्रशापेन यत्रातो गता इत्यत्र हेतुमाह ।

पुरा प्रकुपितो विश्वामित्रात्ता वसिष्ठपुत्रास्ते ॥
अर्भ्यापुता हताभा दुर्गतिमभजत हत धृतिमत ॥ ३५७ ॥

यत्रोदचन्मदर्लेत्या सदाराविबुधादय ॥
विव्यत्र स्थापयत्तस्य दौर्मनस्यमवभिवत् ॥ ३६४ ॥

अथ विश्वामित्रस्त्रिशंकुतोषाय तपःप्रभावान्नव सर्गं निर्मातुमारभतेत्यत्र हेतुमाह ।

सुकृती हि सम्प्रति भयायुक्तमना नृपमनोविनोदाय ॥
श्रितसाहित्यसमुद्रो व्यदधान्नवसर्गबन्धविधिं ॥ ३६५ ॥

अथ देवता भीता इत्यत्र हेतुमाह ।

प्रक्रांतोऽभिनवो नवोत्तरलितो य सर्गबन्धोऽधुना
नून स्याद्बहुधा सदानवमहामोदप्रधानोद्धुर ॥
सोनर्थावह एव न सुमनसामेव नु ता देवता
भीता एत्य तपोधन सुमतयस्त सान्त्वयांचक्रिरे ॥ ३६६ ॥

भो कौशिक ब्रह्मणाप्यनुल्लंघनीया पुराणस्थितिरिति नाय व्यवसाय आर्यसमन इत्युपग हर्तव्यमित्युक्तेन मे प्रतिज्ञान्यथा भवितव्या निर्मित च नक्षत्रादिकमाकल्पमास्तिष्ठति युक्ते तथैव कुर्म इत्याह ।

भास्वन्नक्षत्रमालोल्लासिततनुरय राजकुस्त्रिशंकु
रितिष्ठेद्व्योम्नि एव दीप्यन्नसुलभसुरतोल्लासशाली चिराय ॥
तस्मादस्मात्कवीशो विरमतु बत नत्तोपदात्सर्गबन्धा
द्धयो नैवार्दयिष्यत्यद्भुतरमपि योऽनाङ्मुख स्थापितोऽस्ति ॥ ३६७ ॥
कवीविनुस्ते नृप कामसपत्नसमर्पनो यो नवसर्गबन्ध ॥
एन निषिद्ध विबुधा वदति कृत नदेतेन विजृम्भितेन ॥ ३६८ ॥
स्मर्य कदाचिदपि नो मनसाप्यकार्यं
यद्यप्यदो विधिकृताद्बलवत्सहायात् ॥
सिद्धिं कथंचिदपि याति तथापि तस्मा
त्लाभ पर चिरमवाङ्मुखतैव लोके ॥ ३६९ ॥

देवताप्रभावयशोनोपरत कौशिक पश्चात्तप इत्याह ।

चिरार्जितानां तपसां वृथाऽद्य मे व्ययोऽनयात्र किल त्वभिलाषया ॥
नर्यामयस्यापि महातपश्च्युतिं यद्ब्रह्मणोस्यां वसत समादधते ॥ ३७० ॥
तपोव्ययकर्शितमिना दक्षिणाशामथ स्वय ।
विहायातितरां पश्चात्तपति स्म तपोधन ॥ ३७१ ॥
अगाधदरयो गाधिनन्दनोऽयाधिदारा ॥
तप उज्जृम्भयामास तीव्र त्रैलोक्यतापन ॥ ३७२ ॥

---

१ मरुतो यानमौ इत्यमर । २ सदोषा । ३ रविवाथ । अर्जति । ...।
१ देवता । २ अधोमुख । पदे अग्नि धार मुख यस्य स ।

तदानीं ।

यन्नैबरीषनृपतेर्दुद्राव नृपश्चर्भयात् ॥
यं नाकं हंत नेतापि प्रतिभूभूय पावकः ॥ ३७३ ॥

नष्टपशुस्थाने ऋचीकनाम्ना केनचिन्मुनिना गोशतेन विक्रीतः शुनःशेफनामा मध्यमपुत्र एन जगाम शरणमित्याह ।

अथोपजन्यप्रवरः परं महामेध्योपि पित्रा शतकेन यो गवां ॥
त्यक्तः शुनःशेफ इमं भयातुरो महाभिमानं शरणं समागमत् ॥ ३७४ ॥

अथ विश्वामित्रेण तत्त्राणाय एतत्प्रत्याम्नायेन केनचिद्भवितव्यमिति स्वपुत्रा आदिष्टा अपि नांगीकुर्वंतो यवनत्वमगमन्नित्याह ।

स्वनिदेशमत्यञ्चमुखनिजतनयशतं वसिष्ठतनयदशां ॥
सद्योनयत पराहितकरणे स्वाहितमपि स्वय सविधं ॥ ३७५ ॥

अथास्मै गाथाद्वयमुपदिदेशेत्याह ।

द्वे अस्य गाथे शतमन्युविष्णुप्रसादिके केचिदसौ दिदेश ॥
यतोंबरीषः परिपूर्णमन्युर्निजाश्रितश्चापि भवेद्विमुक्तः ॥ ३७६ ॥

अथास्य तपउज्जृम्भणेन देवता आगत्य तस्माद्यज्ञं दत्वा गता इत्यत्र हेतुमाह ।

विततांचिते[१] रसातल उज्जृंभितवति तपस्युपागमन ॥
विपुलानां हि सुमनसामुदयोपि च तापसैलस्य ॥ ३७७ ॥

तदनु तं प्रलोभयितुं मेनका जगामेत्यत्र हेतुमाह ।

अधुना मेनकामाप्तिरिति तीव्रतपोमदात् ॥
स्मरतस्तत्क्रतुन्यायः प्रादुरासीदिव द्रुतं ॥ ३७८ ॥

ततस्तां परिगृह्य रमते स्मेत्यत्र हेतुमाह ।

कामानुकूला सा ब्रह्मभूतिरित्येव किं मुदा ॥
परिगृह्य तया रेमे दशार्णप्युपीधरः ॥ ३७९ ॥

तपोभंगे हेतुमाह ।

अनया रममाणस्याप्यतितेजस्विनो मुनेः ॥
तेजश्च्युतिरतीवासीदत्राभूत्कस्य संशयः ॥ ३८० ॥

पश्चात्तापमपीत्यत्र हेतुमाह ।

हंतैनामपरां धिक् धिगहो यां गंतुमिच्छतः ॥
त्र्यामयब्रह्मणोपि तेजश्च्युतिरधोगतिः ॥ ३८१ ॥

कविः

---

१ मध्यम इत्यर्थं. । २ गततया रसाले आये माघमासे उज्जृंभितवति सति । ३ माघे तपसि च । ४ पुष्पाणां देवानां च । ५ तापसशैलतापसतापाश्चोदय. । ६ स्तेनमालाश्च ।

पुष्करेप्यास्थितस्यास्य सुतरां तपतो मुनेः ॥
तपसः परिपाकोयमनुरूपतयाभवत् ॥ ३८२ ॥

अथोदीचीं दिशं तपसे ददर्शेत्यत्र हेतुमाह ।

अथ परमहिमानं चेतुकामो मुनीशो
दिशमगमदुदीचीं शासितामीश्वरेण ॥
व्यवसितमिदमेतज्ज्ञायते तन्मया य-
त्परमहिमसमृद्धिर्यत्र जागर्ति नित्यं ॥ ३८३ ॥

तत्र तपसा तोषितेन ब्रह्मणा महर्षित्वं प्रत्तमप्यस्याः सतोपाय जायतेस्मेत्यत्र हेतुमाह ।

महातपस्थिते तस्मिन्कौशिके देशिकेश्वरे ॥
विधियोगाद्भुत महातापसत्वमजायत ॥ ३८४ ॥

तत्र तं प्रलोभयितुं देवेंद्रप्रेषिता त न चालयितु शशाक प्रत्युत शापेन शिलाभू-
दित्यत्र हेतुमाह ।

न ब्रम्हदण्डविभयात्कटहृदे प्रखरकैरभाय ॥
अतिकोमलापि रंभा रुरुचे प्रयुत शिलीभूता ॥ ३८५ ॥
महातपस्थितेर्वृद्धिं विश्वामित्रस्य मित्रवत् ॥
कुर्वाणाप्युत्तराशास्य नातीव प्रीतिमादधौ ॥ ३८६ ॥

तदनुपूर्वां दिशमधिष्ठाय ब्रह्मभावमावहातेस्मेत्यत्र हेतुमाह ।

मुख्यायां दिश्यप प्राच्यां मुनेस्तीव्रतर तपः ॥
तपतो ब्रम्हसदेशाद्ब्रम्हर्षित्वमजायत ॥ ३८७ ॥
एतैः श्रीचरणांभोजैः स्वामिपार्यप्रसाधकैः ॥
जनको शनकैस्तात मन्ये धन्यतमः कृतः ॥ ३८८ ॥

एवं प्रस्तुत्य शतानन्दे तूष्णीं स्थितवति जनको मुनि प्रति ।

सन्मार्गवर्ती सुमनोरथो मे चिराय काल हरिवेंद्र आस्ते ॥
श्वो मत्प्रसुता भवदग्रयोमी समेत्य त तु प्रतिपारयंतु ॥ ३८९ ॥

मुनी रामं ।

आयुष्मञ्जनको ब्रवीति किमिदं तद्वत्स विज्ञाप्यते
(रामः) स्वामिन्कि शिशवो विदति महतां वाचो गभीराशयाः ।
(मुनिः) कोदण्डं तु विभंजयस्यपि स्वे (रामः) भक्ता प्रसादो गुरोः
(लक्ष्मणः) स्वामिन्निष्ठति लक्ष्मणे परिजने नाथ श्रमायार्हति ॥ ३९० ॥

---

१ वसिष्ठ ४८ । पदे उदयराशी अंशपरिमेव । २ प्रस्तर ४८ मुधंनगाणजे भा-न्याप नमि पदे राम उद् । ३ विन्दुरम्भाय । ४ मया स्वगृहगता पदे स्थापिन ।

जनकः—

स्वदृशाश्रुभरं परं चिरं स समाधिं च मुमोच लोचयन् ॥
पपुषो वचसश्च चेतसस्त्वनयोः कामपि रम्यमाधुरीं ॥ ३९१ ॥

मुनिं प्रति ।

आदेशं भगवन्नयं परिजनो गन्तुं गृहं वांछति ।
(मुनिः) राजन्हंत वरं (जनकः) करोमि शतशः पादारविंदानतीः ॥
(मुनिः) सद्यः संतु मनोरथाः सुफलिताः (जनकः) स्नानं पुनः मत्वर ।
प्रातः कश्चिन् (मुनिः) अयेत्र तत्रभवतोप्यस्त्येव शंकोदयः ॥ ३९२ ॥

करमर्दनमगादितकौशिकपद उदितपद्विजानंदः ॥
जोगिनैचक्रो जनकः पुरं जगामास्तमस्तकं च रविः ॥ ३९३ ॥

गृहमेत्य रत्नकांतां सुमेधसं नाम ।

धन्यः पंक्तिरथः प्रभूतसुकृतो भूपालमौलिस्थितः
कन्या कोसलनायकस्य च सती मान्यातिधन्या पुनः ॥
कामापूरयितुं समस्तजगतां श्रीरामनाम्ना परं
चिंतारत्नमयं यतः समभवल्लोकत्रयीमण्डनं ॥ ३९४ ॥

अथ जनकः स्वामिन्याः इव एतस्याः पतिदेवताशिरोमणेरभिप्राये तीव्रगानिनम्य-
प्रभाग गेहनीष्टमिति तां प्रेरयति स्म ।

अमश्रीकुशिकात्मजस्य चरणांभोजद्वयी वंदना-
दामानं दयिते कृतार्थय गतां मदर्शनं कामधुक् ॥
पुत्री पंक्तिरथस्य तत्रभवत स्त्वाशी चरित्रोल्लसी
[illegible] च ननुषः [illegible] ॥ ३९५ ॥

उपचारविशारदाय राज्ञी परिचारानुपवाह्य सत्वराऽसौ ॥
उपहारपरंपरा अपारा निरगच्छ मुनिनाथदर्शनार्थं ॥ ४०० ॥

नत्वा मुनींद्रचरणौ दत्त्वोपायनमग्रत ॥
कृत्वा पाणिपुट राज्ञी मदमदमुवाच सा ॥ ४०१ ॥

द्विजेंद्रमडना एते ह्यागता श्रीमदग्रय ॥
मन्यामहेय कन्याया विवाहो भविता वरै ॥ ४०२ ॥

रामलक्ष्मणौ सादर वारवार पश्यती तद्वृत्त जिज्ञासमाना प्रति मुनिं ।

एतौ पक्तिरथस्य तन्वि तनयौ चडाशुवंशोदया
दस्मत सरहस्यमस्त्रनिगम सप्राप्तवंतौ पथि ॥
धीरो वारतरौ कुशाग्रधिषणौ सुदागनासूदना
वरमसक्रनुरक्षकौ भवदुपाध्यायीमसुद्धारकौ ॥ ४०३ ॥

जामातरौ सुदरी कच्चिदार्ये

(सुमेधाः) आस्तामेतस्याभिमानो गुरूणा ॥
(मुनिः) स्यादेतत्तु स्वामसवेदनीय सकल्पो वा किंनु मिथ्यापि सत्या ॥ ४०४॥

सुमेधा प्राह्य ।

इद राजाज्ञया नीत भोज्यजातमनेकधा ॥
भगवभोजनस्यास्य सद्य काम प्रसिध्यतो ॥ ४०५ ॥

मुनिनागाकिते ।

विन्यस्य पीठानि मनोहराणि विरच्य नानाविधरंगवल्ली ॥
आमाद्य पात्राणि हिरण्मयानि प्रसाय दीपा सुरभींश्च धूपान् ॥ ४०६ ॥
पूरिकाघारिकापर्पिकाफेनिका मोदकान्खडकाँ पिडकौमडकान् ॥
शाकुली कुडली पायस सद्रस तसुरास्वानक सर्जस पौनिक ॥ ४०७ ॥
रम्या रसाला पनस रसाल नृभीणि रभा स्कुचीर्मृनानि ॥
द्राक्षा प्रियालानि दधीनि दुग्ध हैय्यगवान मथित सगार ॥ ४०८ ॥
अर्जारकोरंगिनि तथैभवानूर मा शाकायनकानि च रामताडैन ॥
स्वय सती सपरिवेषण्यया महादरा भोजयति स्म तान्मुनीन् ॥ ४०९ ॥

पुन्नागारगंधनागपुष्पहारैमनोहरै ॥
पटानशानैरतुलैराशं सम्यमपूजयत् ॥ ४१० ॥

प्रणावर्तनसमये सुमेधा —

---

१ गन्डगामीय । २ उत्कृष्ट । ३ वर्ष । ४ ऐ । ५ मांजा । ६ गर्ज । ७ मोबद
८ गरे । ९ निवृत्त । १० अमनग । ११ परोत्था । १२ बर्शात । १३ हट्टगव
विन । १४ मोरथा ।

नत्वा श्रीमत्पदांभोजे भगवन्नेकमर्थये ॥
चापारोपविधावस्य जय श्चश्रूयतां मया ॥ ४११ ॥

मुनि –

तत्तथैव महामान्या भवन्त्या यदुदीरित ॥
सत्यालाप कथं नाम मिथ्याभवितुमर्हति ॥ ४१२ ॥
गृहं प्रत्यागता सुमेधा पत्या पृष्टाऽब्रवीत्तदत ॥
याज्ञवल्क्यप्रसादात्तद्ब्रह्मसाम्राज्यवैभव ॥
फलित श्रीमतस्त्वद्य यत्प्राप्तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४१३ ॥
कौसल्यातनयस्य नाथ सहज तेजप्रभाव पर
योगींद्रस्य महाप्रसादमजर तस्योपरिष्टात्स्थिर ॥
पश्यत्याश्च नवप्रवालवदमुष्यायुष्मत श्रीकर
चापारोपविधौ मम प्रभवति प्रेखायमान मन ॥ ४१४ ॥

तस्मात् ।

श्रीमच्चापगुणाधिरोपणपण सत्यज्यतां यन्नृणा ॥
वैतथ्य श्रुतिसिद्धमेन न पर बाधाय (जनक) कस्मादिद ॥
(सुमेधाः) सादिग्धोस्य जय (जनक) कुत तदमुना
(सुमेधा) साभ्यादहो श्रीधर ॥
मुग्धे मुह्यसि किं मुधैव न जयोस्याग्रेसर सर्पति ॥ ४१५ ॥

सर्वराजकुमारागमने हेतुमाह ।

शौर्योष्मणा ये तु भृश ज्वलत सीताभिलाषात्स्वयमाव्रजत.
तत्रास्य पत्र जनकस्य राज सर्वे किमायतनराजपुत्रा ॥ ४१६ ॥
काशीमिमात्सर्वता जनैकनुता सामगलैसगा ॥
सर्मेहासेनासुमहावहा मैहानदिन क्षितिभृर्दाशा ॥ ४१७ ॥

आगतानां मधुरमधुरभोजनप्राप्तौ हेतुमाह ।

आहूता आदरतो जनकेन श्रीमता प्रेकेन ॥
पृथुकामा रविभास्ते मधुरमधुरभोजिन कथ न स्यु ॥ ४१८ ॥

राज्ञां जानकीध्याने हेतुमाह ।

मदनज्वलनज्वालाजर्जरा राजकुंजरा ॥
अध्यधिताय शिबिराण्दाग सीतार्पितांतरा ॥ ४१९ ॥

---

१ जय पण्ट । पक्षे विजयश्च २ हिम गीता च । ३ पुरी । ४ जना एजनता । ५ भगलानि पावतो च । ६ उन्मोत्सवमाहर । पक्षे वेज सेना पन्नगमनश्च । ७ आनदो नदीप । ८ राजाम शिरश्च ।

अथ मंडपवर्णनं । तस्य सुवर्णरत्नादिमयत्वे हेतुमाह ।

बभौ सुवर्णप्रचुरः स मंडपः सद्रत्नकीर्णः सुमनःस्रगुज्ज्वलः ॥
मुक्तान्वितो ब्रह्मविदा विनिर्मितो यतो हि रामाद्भुतविक्रमाश्रयः ॥ ४२० ॥

तस्योच्चतरत्वे हेतुमाह ।

उच्चैस्तरां स्थितिं बिभ्रदमंडत स मंडपः ॥
सुमनःसेविनो युक्तं तदिदं सुवितानिनः ॥ ४२१ ॥

तत्र स्तंभदर्शनेन जडीभावे हेतुमाह ।

सत्पथचारी भास्वान् हैमस्तंभोंचितश्च सन्मणिभिः ॥
प्रेक्षकजनस्य यस्मिन्सृजति स्म स्वात्मभावमचिरस्य ॥ ४२२ ॥
तरलतरैः स्मितमधुरैर्निजभावव्यंजिकेव नयनांतैः ॥
यच्छालभंजिकास्मिन्प्रेक्षकजनधैर्यभंजिका रेजे ॥ ४२३ ॥

वितानमुत्प्रेक्षते ।

पाणिग्रहणकठिणतरपणकुतुकानिरीक्षणाय निजदुहितुः ॥
अवतीर्ण इव क्षीरार्णव उल्लोचो व्यरोचताभिनवः ॥ ४२४ ॥

पुष्पमालामुत्प्रेक्षते ।

सामोदाः सालिकों रामपराक्रमदिदृक्षवः ॥
दिव्यत्वात्सुमनोमाला अंतरेवावतस्थिरे ॥ ४२५ ॥

मणिदीपानुत्प्रेक्षते ।

दिदृक्षवः श्रीरघुवीरविक्रमं निरंजनत्वाच्छुचयो महोमयाः ॥
यतीर्य किं सन्मणिदीपिका दिवः संबाधभीता इव तस्थुरंतरा ॥ ४२६ ॥

नर्तकीं वर्णयति ।

यद्वल्लपाल्योनुपमास्तिलोत्तमा यदुत्तमांगस्थितयः सुकेशिकाः ॥
यत्कंठनाल्यः किल मंजुघोषिकास्ता लासिकों यत्र जगुर्विलासिकाः ॥४२७॥

जलयंत्रं वर्णयति ।

किरंत्यमृतशीकरान्कृशतनुर्नटंती मुहु-
र्बहुप्रथितसुस्वरा जनमनोविनोदावहा ॥
प्रतिस्तवकमाहिता रुचिरनीरपुष्पोपिता
समं सलिलधारिका गणिकया सम स्पर्धते ॥ ४२८ ॥

व्यंजनं वर्णयति ।

सद्वंशं स्वादुमधुरं सद्गुणं तत्र सुजनवद्व्यजनं ॥
आमोदामोचि सदावर्तेन सुजीवनं न कथमार्गीत् ॥ ४२९ ॥

---

१ सभ्रमरा । २ तेजोमया । ३ नृत्यरसमान्दा स्त्रिया ।

स्तंभोत्कीर्णशुकादीन्वर्णयति ।

वयं स्फुरत्स्तंभकुलीयसंश्रया असंशयास्ते शुकसारिकादयः ॥
वेदान्तसिद्धान्तवचोविजृंभितैर्मिथः कृतैर्गृह्यकभावमावहन् ॥ ४३० ॥

मञ्चान्वर्णयति ।

मञ्चाः पुनः काञ्चनसारसंचिताश्च मृदुश्लक्ष्णसुतूलिकाचिताः ॥
सहोपधानाः सविलाससाधनाः समे समाना नृपनन्दना इव ॥ ४३१ ॥

तत्रत्यकार्यपुरुषान्वर्णयति ।

सोष्णीषा मणिकुंडला अधिगतैः मुक्तालतालंकृता
भ्राजत्तोडररत्नमुद्रिककराः सक्तैककण्ठाटिका ॥
चञ्चत्कञ्चुकचुंबिचारुवपुषो निन्यस्तपर्यस्तिका
भव्या भावविदोस्य कार्यपुरुषास्तत्तत्स्थलस्था बभुः ॥ ४३२ ॥

जनकमंत्री ।

प्रातश्चापगुणाधिरोपणमहः संकल्पितस्तद्भुत
रंगोल्लक्रियतां सभः परिजनैः श्रीमद्भिरित्येष वः ॥
विज्ञप्त्यै प्रहितोस्मि भूमिपतिनेत्येवं समामंत्रिताः
प्रस्थानायसुतास्तपस्यितिपराः शातानुरागाञ्जिरे ॥ ४३३ ॥
स्नानं मांगलिकं विधाय तरसा निवर्त्य साध्यं विधिं
लिप्त्वा कुंकुमगंधेषु रुचिरानाच्छाद्य सूक्ष्मान्पटान् ॥
आकल्पान्प्रतिमुच्य रत्नमुकुरे संवीक्ष्य चामीकरैः
संपूज्य द्विजपुंगवान्सकुतुकास्तस्थुः प्रयाणोन्मुखाः ॥ ४३४ ॥

ता तां द्विजेन्द्रगदिताशिषमाहतो मौहूर्तिकोदितमुहूर्तमनुव्रजन्त ॥
प्रस्थानिकीं वाचमुदाहरन्तो जग्मुर्गृहीतशकुनाः सुमनोरथस्थाः ॥ ४३५ ॥
बृहत्सु नागेषु नदत्सु वाजिषु ध्वनत्सु वाद्येषु वदत्सु वन्दिषु ॥ ४३६ ॥
पदातिषु स्फूर्जथुमुत्क्षिपत्स्वरं समाजिरं भव्यतमाः समागमन् ॥ ४३७ ॥

राजालयं न्यविशत सूर्यलोकशिकरं ॥
सश्रीकं नीरजस्थाः तमिष्यातरसोदयाः ॥ ४३८ ॥

प्रत्युद्गतास्ते जनकेन भूभुजा नताः धृताः पाणिनते प्रवेशिताः ॥
पर्यंकपर्येषु गतर्दयाचिता नृपाधिपाः शौर्दता उपाविशन् ॥ ४३९ ॥

राजोपवेशनप्रकारं वर्णयति ।

अथ रात्रेनिकाते सर्वस्वभावसुलभा जनसमाजभीरुता क्षत्राधाशस्यामनो नाहूततया द्विजै सहगमनाक्षेपेणाच्छादयतमिव स्वविजयस्यापि न निपतत्वमिति तूर्णी साकेतानुसरण वरामिति वदत भ्रातर राम ।

ये यया गुरुनाथानां नितया न मनोरथा ॥
तथा यतावहेवस्य भ्रातरस्ता मान्यया कृया ॥ ४४१ ॥

सकलनृपमीलनानतर मुनीश्वरानानयामास जनकस्तत्र हेतुमाह ।

सालकरणमृद्धापि शर्मसदर्शिका न राजसभा ॥
अतेरेति सत्वशालिनमृषिनाट प्राहिणोदिवामात्य ॥ ४४२ ॥

तुरगमातगशतागसघैर्वादैर्मृदगानककाहलाद्यै ॥
ध्वजै पताकाभिरमात्यवृद्ध सरभतोगा मुनिनर्पशाट ॥ ४४३ ॥

सभृत्य प्रणिपत्यासावमात्य कृत्यकोविद ॥
उवाच वाचमुचिता मोचारसमुच शुचि ॥ ४४४ ॥

स्वगर्मश्चापगुणाधिरोपणपण जेतु नृपाणा गण
पूर्ण शौर्यगुणेन मगलत्वेण रगागण सगत ॥
किंतु स्वस्य कृतार्थता रचयितु श्रीपादपद्मस्पृशा ॥
पासूनेव हि वाछता क्षितिभृता सप्रेपिता स्मो वय ॥ ४४५ ॥

किमय ब्रवीत्यहो इति कौशिकदृष्ट स्वदेशीय कश्चिमुनिर्नैनान्यथा ब्रवीनीत्याह ।

सद्वृत्ताधिर्भवानेव वररत्नमद प्रभु ॥
लब्धार्थतायामेतस्य नामा भूमीभृत क्वचित ॥ ४४६ ॥

विश्वामित्र —

अये वत्स रघूत्तस राजो भव सहानुज ॥
सभा सतु रसाधीश समुदायसमावृता ॥ ४४७ ॥

श्रीराम क्षणधृतलक्ष्मणाशय ।

नरोत्तमा समायाता यत्सभाया महत्तमा ॥
गतत्र्य गुरुराजैस्तत्रघुभि किं प्रयोजन ॥ ४४८ ॥

वत्स भवत नित्ा सा सभा मया द्रष्टुमप्यनर्हा किं पुनस्मद्रष्टुमित्याह ।

सुवर्णान्या विशुद्धमदासिन्धया मधुरश्र्या
लसत्समुक्तौघा सगुणघनमूर्द्धन्यनिचया ॥
प्रशर्तरा रम्या परमरमणाया नृपसभा
भवानेवामुष्या रघुतिलक रभाग्यमारित ॥ ४४९ ॥

किंच यदुक्त रघुभि किं प्रयोजनमिति न तद्युक्तमहमित्याह ।

---

१ राज्ञां सभा । रजोगुणाधिश्च । २ समर्थ ।

रास्य प्रियतमाभिर्गुम्फामनिर्गीरस ॥
अनायासेन येन स्याग किं प्रीत सरो क्वचित् ॥ ४५० ॥

नहि धनुर्गुणारोपण महत्त्वमिति नियम इति चेन्मैव ।

दत्त चापस्तायां तु लोके पट्टगुणदर्शन ॥
रघुनाथ विना नास्ति तद्गुणकांद्रिस्म्यता ॥ ४५१ ॥
समर्पितारिस्मारस्य गुरोरस्य रघूत्तम ॥
चापभङ्गकटात्कारनिनादो दर्शणायते ॥ ४५२ ॥

किञ्च दैन्यमरूप्य ।

समुपाश्रितोऽसि यत्न राम विधातु भवस्य चापजय ॥
सोऽयमुदास्से यदि तच्छालनीये पये धुपनिपतस्यात् ॥ ४५३ ॥

राम आनन्दमालक्ष्य ।

भगवस्तत्तथैव स्यात्प्रसादाद्विशदाद्गुरो ॥
नोल्लङ्घनीय रघुभिर्गुरूणा वचन क्वचित् ॥ ४५४ ॥

कौशिकादिष्टा मुनिपत्न्य ।

त भोजयित्वामृतवफलानि नाना यस मगलगीतिकाभि ॥
स्थिरोदया त्वं श्रियमश्नुहीति प्रीत्याशिष प्रातुवतार्पिपत्न्य ॥ ४५५ ॥
अतर्गतास्तानाकर्ण्य सत्यालापान्मुनीश्वर ॥
प्रास्थानिक प्रयमुचद्रोमाचै किं नु कचुक ॥ ४५६ ॥
अथ भूर्यनुर्भानास्ने सूरय सूर्यवर्चस ॥
अनेकतूर्यनिनदैर्नभ आपूर्य निर्ययु ॥ ४५७ ॥

याज्ञवल्क्यादीना रामानुगमने हेतुमाह ।

मैत्रेयीवर गाधिनन्दनभरद्वाजादयस्ते द्विजा
जग्मू रम्यरथैरतीवसुभगा रामानुगा हृद्दश ॥
युक्त तदुवननये न भविता हतात्र रामानुग
स्तादृक्पुण्यजन पुन प्रविरल स्यात्सत्तमस्थानग ॥ ४५८ ॥

कवि ।

स भारते सस्मृतिभि पुराणैर्युक्ता त्रयी सा हि शताङ्गसस्था ॥
यदाभवत्सत्पथसप्रवृत्ता भवास्त्रभगस्य कुतोऽथ चिंता ॥ ४५९ ॥

---

१ प्रकर्षेण अज्ञ किं किंतु प्राज्ञ । २ ससारस्य पराभव=पक्षे शिवस्य धनु । ३ स्यान्धृष्टस्तु शालीन इत्यमराल्लज्जायुक्ता स्यात् । ४ ये यथा मा प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहमिति । ५ रामा स्त्री रामचन्द्रश्च । पुण्यशाली जन राक्षसश्च । ६ उत्तमस्थान प्राप्त । पक्षे तमस्थान प्राप्त । रावण विना कोऽपि न स्यात् । ७ शताङ्गो रथ शतश शाखाश्च ।

श्रीमद्राघवफुल्लगल्लफलके ह्यदोषसभावनात्
प्रस्थाने मुनिनाथ दारनिरहैः कस्तूरिकानिर्मित ॥
इंदुर्बिंदुमवेक्ष्य वक्रसमतालाभादविंदन्मुद
युक्तं तद्विजराजतुष्टय इयं यन्मे प्रवृत्तिः प्रभो. ॥ ४६० ॥

मुनिपत्नीनामनुगमने हेतुमाह ।

एन तपोधनजन नूनं यतमानमजरपरमार्थे ॥
मुनिनाथ धर्मदाराः सिद्धय इव सादराः पुरान्वगमन् ॥ ४६१ ॥
अथ सत्पथसचारी नक्षत्रप्रेष्येषु सत्सु सः ॥
विरराज रघूत्तसो राकाचंद्र इवापरः ॥ ४६२ ॥

मंदगमने हेतुमाह ।

सकलाल्हादिनी मौनियात्रा विरतिमत्यसौ ॥
मदमदमगात्पुया. पथि प्रौढवधूरिव ॥ ४६३ ॥

शिष्यगण वर्णयति ।

गृहीतनानागमपत्र आदरात्समाश्रितः सद्गुरुराजसन्निधिं ॥
शिष्यव्रजः सप्रति भान्वितोऽप्यजन्नपाठकालश्रियमप्ययन्पथि ॥४६४॥

छत्रं वर्णयति ।

त्र्यप्यात्मनो धर्मगुरोर्महातपस्थितेस्तिरस्कारमचीक्लृपत्तरा ॥
तदोन्नतच्छात्रगणोपि सन्यतो न्यग्राहि किं रत्नसुवर्णदडत. ॥ ४६५ ॥

सुरकृतकुसुमवृष्टौ हेतुमाह ।

सरभान्महतः पुरः पथि यतः सदर्शनाद्धीमन.
सद्यो ये त्वनिमेषतामुपगतास्तैर्हंत सपाद्यते ॥
नायेस्मिन्सुमनः प्रपातनमहो तास्माभिरेतत्पुनः
स्थाने नीत समत्सरा इव सुरास्तत्तत्र सतेनिरे ॥ ४

श्रीरामदर्शनेन संतोषाधिक्ये हेतुमाह ।

इह बहुश· स्तव्याकृतिनिलोचका मैथिला जना. सकलाः ॥
राघवदर्शनसभवमन्यभवत्सुखव नव कमपि ॥ ४६७ ॥

श्रीरामदर्शनेन तृप्ति नान्वभजन्नित्यत्र हेतुमाह ।

तमपूर्वं तु पुनर्वसुभूत स्वानदकदमभिवीक्ष्य ॥
तृप्तिं न जना जग्मुर्नन्वासेचनक एप शामतनु· ॥ ४६८ ॥

---

१ अजरा ये देवास्तेषु वर श्रेष्ठ राम तस्य मायाया अर्थे मार्गो । पक्षे । स्पष्ट ।
२ नक्षत्रतुल्येषु ऋषिषु । पक्षे सत्रनिधेषु मार्गणेषु ।

यस्त्वं रघुनायस्य प्रेत्तामास पुरस्त्रिया ॥
अगमुत्तममेकत्रांतरगमपरत्र च ॥ ४६९ ॥
जानक्या अगन सख्या वरयात्रा प्रपश्यत ॥
इति गौरीमिन सद्य प्रासादे प्रपपद्यत ॥ ४७० ॥
सौंदर्यशौर्यबलधैर्यमह प्रभाद्यैस्तैस्तैर्गुणैर्नृपसुता शतशो हि दृष्टा ॥
अस्मापर नरवर न वर परतु वीक्षामहे विदितभा इति सार्वविद्रु ॥ ४७१ ॥
त सर्वत प्रवरपौरवधूसमूह स्नेहात्सदृक्कमलप भ्रमयाबभूव ॥
रत्नाकरावरवती वसुमत्यपीय नैवास्य मूल्यमिति किं कथय प्रवृत्त ॥ ४७२ ॥
जायते मलिनातरा कतिपये श्रुत्यतगा अप्यहो
रथान्वेषणतत्परा पुनरसावेतादृशी स्त्रीदृशा ॥
यन्नीरधैतया भवन्निवसति सोप मम स्वामिन
श्रीमद्रामविभोरगण्यमहिमा लोके समुज्जृभते ॥ ४७३ ॥
प्रतीर्पगामिन्यपि सोजनापि दृक्प्रेम्णा प्रपन्ना रघुपुगव प्रति ॥
समस्थिति साप निरजनाऽभवत्तयाहि गीता अपि चेत्स्थितिस्थिता ॥४७४॥
त प्रासादारूढा नृपललना जालरध्रतोऽपश्यन् ॥
युक्ता हि भोगिनीना रथान्वेक्षैव लोकसबाधे ॥ ४७५ ॥
दृष्ट्वात्यद्भुतमस्य वैभवभर स्नेहातिरेकोद्भव
द्रोमाचाश्रुपरिप्लुता मनसि सा सद्य सुमेधा स्वय ॥
सीताया करपल्लव रघुपतेर्हस्ते निधायार्पय
द्वारा युक्ततर सुमेधस इद यद्भाविसकल्पन ॥ ४७६ ॥
तद्राघवाय रोचतेऽत्र हेतुमाह ।
सा सर्वज्ञगुरोस्तस्य श्रीमत स्वामिनो मम ॥
सुमन क्रोशिरभवत्परमामोददायिनी ॥ ४७७ ॥
घटापथे परमसबाधे हेतुमाह ।
जनसबाधसभात घटापथगत सुख ॥
मनो बहुसमावेश जनानामाविश द्रुव ॥ ४७८ ॥
द्वारे नरेश्वरसभस्य महाप्रभस्य रभोऽर्ध्य सकलैशोभित एप किंचित् ॥
स मगलार्थमिति मोदभृतेन सद्य सभानितोऽभवदनेन सुनेत्रपीतांत् ॥४७९॥

१ दृक्कमल । पृथ्वीमडल च । २ छिद्र गवाक्षागि च । ३ समा । ४ वक्रगामिनी । ५ अपि नेत्रदुराचारो भजते माममन्यभाक् । साधुरेव स मतव्य सम्यग्व्यवसितो हि सइति । ६ नपसोणा पक्षे स[illegible]णीना । ७ सभाया । ८ रभा पदल्यन्तरसोरिति भगिनी । ९ सकलश च हलशयुक्तास्या वद्धमान किया इति लोकोपचार पक्षे सालशोभित १० वस्त्र कमाक्षय

नीराज्यदीपप्रभदिव्यरत्नोल्लसन्मुकुट्या जनकः स्वदोर्भ्यां ॥
रामं परिष्वज्यवतार्य बाष्पैरक्षालयत्तत्पदपद्मपांसून् ॥ ४८० ॥

साष्टांगं प्रणिपत्य कृत्यकुशलस्तत्तत्पदाब्जान्यसौ
वंदित्वाथ पृथक्तदीयरजसाभ्युद्धूल्य भालस्थलं ॥
बाहुभ्यां परिरभ्य सभ्यतिलकः श्रीमत्कृपापांगतो
लब्धार्थोस्म्यहमंजसेति निगदन्प्रावेशयत्प्रांजलिः ॥ ४८१ ॥

अभ्युत्थितान्सक्षमतो महीभृतो निवेदयत्सु प्रियवादिवंदिषु ॥
मंचानलंचक्रुरकिंचना जनाः सत्वस्य हीदं स्फुटमेव वैभवं ॥ ४८२ ॥

अंतः समुषिते सत्वे राजसार्यो व्यलुप्यत ॥
संदोहलक्षणा साथ रमणीया सभाभवत् ॥ ४८३ ॥

न मेने जनको यत्र राजरत्नान्शकलानपि ॥
तत्र शीतोदये चित्रं तापसप्रवरानमून् ॥ ४८४ ॥

श्रीद्यौरिव सभाशोभां पूर्वमेवाभ्यपद्यत ॥
तां परां रामचंद्रेण लक्ष्मणाद्येन सांप्रतं ॥ ४८५ ॥

श्रीरामे तत्र संप्राप्ते चंडांशुकुलदीपके ॥
सद्यो वसुमतीशानां सीताशा समभज्यत ॥ ४८६ ॥

रामे लोचनगोचरे क्षितिभृतां प्रौढाभिमानोपलो
भग्नो भूमिसुतां लभेमहि नेत्येवंविधः संशयः ॥
छिन्नश्चापगुणाधिरोपणपणे कार्याणि कर्माण्यपि
क्षीणानीत्युचितं हि भिद्यत इति स्पष्टा श्रुतिर्डिंडिमः ॥ ४८७ ॥

नानेकशो निर्जरमल्लतल्लजा निर्वाहका यस्य च पेटिकां क्षमाः ॥
ततः स यज्ञोत्सह चकृतो महाकालास्त्रतः केन नरा भयातुराः ॥ ४८८ ॥

न मृषा मनुजस्यास्य महाकालास्त्रभंजनात् ॥
वैदेह्यवाप्तिरित्येष जनकप्रेक्षितः पणः ॥ ४८९ ॥

सत्येन कंचुकैः साकमभूवन्भूभुजां भुजाः ॥
सीताभिसंधिशैथिल्ये कृत्या पीनरताकया ॥ ४९० ॥

तत्रोग्रधन्वन्यधिसंगतेजसा रसाधिपाना मुरसारसान्यहो ॥
सद्योन्वशुन्यन्न वनैकवासिनोरप्येनयो राघवयोस्तदद्भुतं ॥ ४९१ ॥

अथ यावन्न्वतानंदे विदेहाधिपतेः पण ॥

१ रामचंद्रे सत्वगुणे गर्भेच । २ राजसमूहो रजोगुणो सीरजश्च । ३ भयसहिता ।
४ भिद्यते इत्यथवधि' छिद्यते सर्वसभया इतिश्रुतिः । ५ यज्ञा होराः पक्षे इत्यज । ६ महाकाल. शिवस्तस्य धनु पक्षे प्रसिद्ध । ७ बाल्यारम्भस्य विना मोक्षाभाव. ।

प्रकाशयति तावत्तु प्रतिहारो व्यजिज्ञपत् ॥ ४९२ ॥

ककुभ्यपाच्या बत सत्वसिंधुभिः सताड्यमानः पिशिताशबंधुभिः ॥
सश्रूयते व्योमनि चंडदुंदुभिर्विज्ञाप्यते हीयमुदर्तविंदुभिः ॥ ४९३ ॥
उज्जृभिते राजसभानिशुद्धसत्वप्रकाशश्च विदेहगेहे ॥
तमसत्वात्किंनु तमो दशास्यरूपेण सद्यः प्रतिपद्यते स्म ॥ ४९४ ॥
उपस्थितः हत तमोमयोसि महासुरेनतपयेन राज्ञ ॥
आविर्बभूवुः सहसा प्रकाशमोहादयस्तत्र विचित्रमासीत् ॥ ४९५ ॥

मायादिग्द्विरदेंद्रदंतमुसलाघातव्रणाकोल्लस
द्वक्षा लक्षितपक्षकक्षदहनप्रत्यक्षदावानल ॥
सर्गैकादतनंदनद्रुकुसुमस्रग्गंधगंधोत्कट
स्कंध श्रीदशकंधरस्त्रिभुवने वर्तते सर्वोपरि ॥ ४९६ ॥

मत्र समुत्थितवता जनकेन राज्ञाभ्युद्गम्य सम्यगुदितेन सम प्रणम्य ॥
हस्ते धृत सपदि मणिविरोचनीयस्वर्णप्रपञ्चवति मच उपाविशत् ॥४९७॥

आः कस्मान्मिलिता अमी नरपते (जनकः) लंकेश्वर श्रूयतां
कन्याया वरपीडनाय विहित जेतुं पण (रावणः) सांप्रत ॥
आहूता स्वयमेव किंनु मिलिता (जनकः) पूर्वं समामंत्रिता
(रावणः) कस्मान्न महोत्सवे जडमते नास्माकमामंत्रण ॥ ४९८ ॥

न वय किंतु राजेंद्रा नैव वा ब्रह्मशालिन ॥
किं न सुंदराकारा कस्मान्नामंत्रणं वद ॥ ४९९ ॥

ज [illegible] —

मध्ये वारिधिवासिनो न विषया यूय नृणां न परं
[illegible] मनसा नोति निपुण ज्ञातुं भवा [illegible] क्षमा ॥
(रावणः) [illegible] समागतोऽप्यहमतो नामंत्रितोऽपि [illegible]
[illegible] पुनः [illegible] भूपते ॥ ५०० ॥

[illegible] पणमाह ।

भो [illegible] ॥
[illegible] ॥ ५०१ ॥

[illegible] —

[illegible]
[illegible] ॥
[illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ।

मेतद्गौतमज त्वमेव वद तन्मूढं नृपं बोधय ॥ ५०२ ॥

शतानंदः—

भो लंकाधिप सत्यमेतदखिलं किंतु प्रसंगो ह्यसा-
वुद्वाहस्य वधूपरंजकतया नात्र प्रतीकोभवत् ॥
इत्येवं करपीडने स भगवान्सांख्यायनो सूत्रय-
त्तस्मादेव च वीटिकोत्सवमुखाचाराः क्रियंते बुधैः ॥ ५०३ ॥

रावणः—

उक्तं राजपुरोहितेन रुचिरं किं त्वत्र सूत्रे पुनः
शेषोस्ति प्रतिषिद्धवर्जमिति तन्माहेश्वराणां हि नः ॥
भंगोयं प्रतिषिद्ध एव धनुषः (**शतानंदः**) भंगोस्तु नामेदृशो
भो लंकेश परंतु तत्र सुगुणारोपस्तु नैतादृशः ॥ ५०४ ॥

रावणः—

मकरालयवास्तव्यैर्न धनुः किमयः कृतं ॥
(**शतानंदः**) कन्याप्रसंगमासाद्य तुलायां किल दूरतः ॥ ५०५ ॥

रावणः—

गौतमश्च पुलस्त्यश्च भ्रातरौ तद्भवानिह ॥
ज्ञातेयमातनोपीव (**शतानंदः**) ईर्ष्योत्पादाय नान्यथा ॥५०६॥

रावणः—

चडीशचंडभुजदंडनिपीडनेन कोदंडकांडमखिलं शिथिलं यदासौ ॥
तन्मूढ विप्र शिञ्जकर्षणजर्जरांगं स्प्रष्टुं दशाननभुजास्त इमे त्रपंते ॥ ५०७ ॥

शतानंदः

मैवं वचोर्हति भवान्गदितुं महेश भक्तो यतो धनुरिदं परदेवतायाः ॥
निर्जीवभावमवलंब्य चिरं स्थितं तत्संजीवयत्वनितरामिह भासमानः ॥ ५०८ ॥

रावणः—

किंरे कटु प्रलपसि द्विज कुत्रचिद्गौतज्जयप्रदमिति प्रभुणा निरस्तं ॥
संजीवयंस्तदहमस्य मुदे कथं स्यां (**शतानंदः**) भंक्त्वैव तर्हि भव रावण भूरितुष्ट्यै ॥ ५०९ ॥

रावणः—

वैदेह्यत्रातिरिह पुण्यजनाधिपस्य नैवेतरस्य कुजनस्य भवेदिति त्वं ॥
तं याज्ञवल्क्यमभिपृच्छ (**शतानंदः**) परं समानावारब्धकर्मण इति प्रवदति संतः ॥ ५१० ॥

---

१ प्रतिविद्धेन।

रावणः—

एवं ह्यानय कन्यकां द्रुततरं माहेश्वरं कार्मुकं
कन्यायाः करपल्लवं च युगपद्गृह्णात्ययं रावणः ॥
(शतानंदः) कन्याकार्मुकयोः क्वचिद्धि युगपद्ग्राहो न दृष्टः श्रुतः ।
(रावणः) तर्ह्यास्तां क्रम एव गौतमशिशो (शतानंदः) नात्रेष्यते विक्रमः ॥५११॥

रावणः—

रे रे क्षुद्रनृपा यदध्यमधुना को नाम राजा कर-
ग्राही (राजानः) हंत भवंत एव न परः (रावणः) स्थानेय यूयं मयि ॥
वर्तध्वे कथमद्य (राजानः) किंकरतया (रावणः) स्थानेस्मदीयं पुनः
कार्यं फल्गु विधीयतां झटिति कैः (राजा) अस्माभिराज्ञाधरैः ॥ ५१२ ॥
स्थानेसौ द्विजशावकः किमपि यद्यापस्य जल्पत्यदः
संपादैव विदेहराजतनयां लावण्यलक्ष्मीोदयां ॥
मत्तां गंधरणरसज्ञं धृततातीमरमकरेत्यादरा-
त्तत्पारयात महीयसी द्रुततरं पात्रं प्रसादस्य नः ॥ ५१३ ॥

राजानः— (युग्मम्)

श्रीमंनोत्र यदादिशंति शिरसा तद्वंदनीयं परं
बद्ध्वा पाणिपुटं त्रिलोकजयिनो विज्ञापयामोल्पशः ॥
कार्यं फल्गु भवादृशां तु यदहो तन्नो महादुष्करं
(रावणः) आः पंढा इह तर्हि किंनु मिलिताः (राजानः) द्रष्टुं प्रतिष्ठां प्रभोः ॥५१४॥

शतानंदः—

तत्तावदधीत कोपि न पुनः कन्याधशो स्याम् (रावणः) अरे
नाल्ने चाटुशताय गच्छदशकं नवै भुजाविंशतिः ॥

शतानंदः—

श्लाघ्यं कर्म भवादृशस्य तदिदं (रावणः) किं नन्वि विहितिज्ञो
दौर्वाचनि किन्तु श्रुतिः स्फुटतरं धंशास्पदं [illegible] ॥ ५१५ ॥

शतानंदः—

यानस्यापि तेन येन त्रिलोकाधिपतिना [illegible]
तनूरभिपुष्णन्ति तव जनाः परं तु दोर्विक्रमं ॥
नून पंक्तिभुजेन पन्नगेन्द्रनागस्यदर्पं धनुः
द्रष्टुं अनलोचन [illegible] [illegible] न हि ॥ ५१६ ॥

---

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible]
[illegible]

रावण –

एते किं तुलयामि बाहुपरिघैश्चामीकरक्ष्माभृत
किंवा मंदरमुद्धरामि किमु वा कैलासमुत्पाटये ॥

शतानंद –

तत्तत्कर्तुमलं भवान्खलु परं तत्तद्भवत्कर्मणि
श्रीमन्नद्यधुना मनागपि गुणाधानं समीक्षामहे ॥ ५१७ ॥

रावण –

पश्यतु भूपशिशो भुजविक्रमं मे कन्या करोतु कुसुमस्रजमाशु हस्ते ॥
अद्यास्तमेतु जनकाधिरसौ दशास्य सद्य करोतु धनुषा पशुता शिता त्या ॥५१८॥

शतानंद –

अये वत्से सीते दशमुखकरे दुर्विधिवशा
द्गतासीयुक्ते वै वचसि कुपितास्तत्र सहसा ॥
इदं ब्रूयु सत्यो वचनमभवं पाणुलिल्लता
अये दुर्गस्थितं पततु हतकस्योरसि धनु ॥ ५१९
सत्यालाप स तु कथं मिथ्या स्यादिति तर्कयन् ।
व्यतानीत् शतानंदस्ता स तां समना गिर ॥ ५

जानकीसख्य –

उपितोंग सखि पश्यत दुष्टो रावण किमधुना करणीय ॥
मातरविक्र इदं धनुरेशा सपतताशनिवद्धतके स्मिन् ॥ ५२१ ॥
यो रात्रिचरशेखर किल दशास्य कोणपान्याश्रयो
धर्माबाधितशक्तिको नृरुधिरं पातु सदा वाञ्छति ॥
उन्मत्तो मधुपोन्मत्तो भवति यस्तद्रावणो मर्कुण
स्तन्मन्ये हतशौनिकं समभवन्गतो धनु गन्मात ॥ ५२२ ॥
न स्प्रष्टुमप्यर्हसि मुञ्च मुञ्च मामिति व्यचार्ह्निनुरारिपाता ।
रावण –व्यापातनं हत विधिगिर मया
(धनुः) ममाप्यदार्भाग्नितमिन्दपीपततन् ॥ ५२३ ॥

पतिते दशानन ।

स्रितो नयनानि शीतरज नीर स्मि दृश्यतां
धीर धीरमुखीरंजस्य तार्कं शत साधु गर्जितां ॥

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] ।

भैषज्यं च वितीर्यतां क्लमहरं दृष्टिः समुत्तार्यता
मित्येव विपुलं निशाचरकुलं कोलाहलं निर्ममे ॥ ५२४ ॥
व्यपानयत्सुरस्थं तत्कार्मुकं मल्लनाभः ॥
यच्छीतीकुलितस्यैव चापोतीव दुरागदः ॥ ५२५ ॥
तथा तयोपचरितो दशाननः शनैः शनैश्चेतनभारमावहन् ॥
जजल्प नाद्यापि किमत्र जानकी नवा गले संवरणस्रगीक्ष्यते ॥ ५२६ ॥

शतानंद:-

शांत पाप चिरंजीव चिरंजीव दशानन ॥
विवाहोत्सव एतस्मिन्मायि माभूदमंगलं ॥ ५२७ ॥
बहुलं दोषमेवात्र संप्रकाशितवान्भवान् ॥
न गुणं स्वल्पकमपि कुतस्या कन्यकाकथा ॥ ५२८ ॥

रावण:—

रावणः–

कुनायकाः कुकन्या च कुभृदीश्वरकार्मुक ॥
एकः पुण्यजनः कर्तुं सुकन्यं कल्पते कथं ॥ ५३४ ॥
अभून्मानमादुंदुभेः सुप्रतिष्ठं महातापसत्वं च रक्षोधिनाथे ॥
अहो ब्रह्मनिन्मंदिरांतः प्रवेशप्रभूतं वरीवर्ति माहात्म्यमेनं ॥ ५३५ ॥

रावणः–

सुरेशानहा यदि हि सो वृतमपि निरहृत्य भूभृतं स्वयकं ॥
मध्ये जलनिधिविशतीसंस्थानं नरन्पैलंकपाटिपा ॥ ५३६ ॥

शतानंदः—

यस्मिन्कुंठितदोर्बलः समजनि क्रव्यादशास्योधुना
यः कोप्यौमिषमाददातु तदिदं काम नृपंचाननः ॥
गौर्यानुत्तमया महाक्षितिभृतस्तं धन्यया कन्यया
साक्षात्सप्रमदा बुधा इह निदाकुर्वंतु पंचाननं ॥ ५३७ ॥

राजानः—

अपे धनुर्स्तुल्यमध्ये स्वयमापय बुद्धिमान् ॥
वृथैव यातना भोक्तुं येनु कल्पेन कथ्यतां ॥ ५३८ ॥
विलोक्य तं कैरवेसंघभंगं धनुस्समंगस्य सुदारुणत्वं ॥
रंगेत्र हेमंत इवातिलेन जनेन सीता कुल्तिन मेने ॥ ५३९ ॥
भूपाश्चापारोपणशीतानामि न भेजिरे तत्र ॥
व्यजनगणीगप्रहितेर्जल्पंत्रोपिकशीकरैरन्वभजन् ॥ ५४० ॥
रंगे तदानीं गौरगे नृणां कोपि न नायकः ॥
गुणाधिरोपमकरोदकुर्वन्मापिनैः परं ॥ ५४१ ॥

शतानंदो जनकं—

महाराज मर्शेषारम्भंदग्गी बहुमंडिता ॥
रारम्मांगरायेण नैर गागनर्मी ॥ ५४२ ॥
उत्तगदग्नारनमर्दिनं मानसमाशनैः समारतं ॥
माऽमेन तु भग्नो न केनचित कुठपंकजारमात्रि नेश्यते ॥ ५४३ ॥

श्लाघ्यो विदेहसंबंधः कन्या चानुत्तमा स्थिता ॥
अधापि कोऽपि नेतिष्ठयेनेराघवसुधरा ॥ ५४४ ॥

लक्ष्मणः—

यस्या भर्तरि देव जाग्रति भवत्यस्मितया पुत्रयोः
सीतामंगल्ययोः मतोरपि शिरःश्लाघ्यां सतां संमतां ॥
तामितो प्रति गौतमाश्रमकृता संमत्यवरियमि-
त्युक्तिः शूलशलायते श्रुतिपथे तद्भूत्य आदिश्यतां ॥ ५४५ ॥

विश्वामित्रः—

अये शतानंदगिरा सह त्वया द्रुतं समुत्थाय यदेष राघवः ॥
विज्ञाप्यते तत्त्वयि वत्स सांप्रतं नेक्षामहे चापैलतातिभंजनं ॥ ५४६ ॥

रामं प्रति

किं स्थीयते संप्रति वत्स तूष्णीं पर्याप्तिमासन्नतरां कथाम ॥
त्वया विना किं भवधर्मभंगः (रामः) गुरोः प्रसादस्य पर प्रतीक्षा ॥५४७॥

तदानीं दाशरथेः सीतावदनमुहुर्निरीक्षणे हेतुमाह ।

जाड्य यत्र विजृंभते स धनुषः सर्वं प्रसंगो महान्
दुर्धर्षः परमेण भूरिगुणदः सीतोत्प्रसादे सति ॥
, बाल्मीकेन मैनादयेन न विना स स्थापितोऽवनिरे
निध्यायन्नपि शीतमेव मतिमांस्तं तादृशं ख्यातनोत् ॥ ५४८ ॥

अथवा

यस्मिन् राक्षसराजभीषणभुजस्तंभस्वदभः क्षणं
न स्थौभूयत तत्र शांभवधनुर्भंगप्रसंगाह्वये ॥
भ्रमेन विनिपातयंति भगारपारा महासंकटे
सीं के तादृशमैथिलीमिति रघूत्तमः समैक्षिष्ट किं ॥ ५४९ ॥

अथ जानकीमिमरामप्रमेंशते ।

मद्रूपे सानुरूप्यं फलदति भवताक्किलक्लो ततथा चे-
त्तारस्वेण न सर्वं तव यदि विमलाहि सौरसाहानिः ॥
इत्येवं तर्कयंती कलुषितविषादमश्रुपूर्णाकुलाक्षी
पदद्वन्द्वीनेत्रसेन स मदपदरसौ धैर्यभार बभार ॥ ५५० ॥

सखी.-

तुष्यति भर्गोऽप्यर्चितं पुष्पमात्रे पुष्प मानयो बहुलं ॥

यस्य तु दर्शनमात्रात्तदिह वरीवर्ति लोचनीयजल ॥ ५५१ ॥

जटाजूटमध्ययोर्बंधने हेतुमाह ।

यो जाग्या कुटिलो निकाममलिनो नित्यं शिरस्थापितः
स्निग्धत्वं परिदर्शयन्नपि जनो यो वा पुनर्मध्यमः ॥
सोप्यश्रांतजघन्यसंगमवशात्कोस्मिप्रसंगे भवे-
त्को वेत्तीत्युभयत्रभावापि सभामध्ये बबध प्रभुः ॥ ५५२ ॥

अत्र करयोरेव साहाय्यके हेतुमाह ।

तत्सत्कार्यकरावेव सन्नतौ नवरस्थितौ ॥
ददृशाते सुरागौ तौ शास्त्रासाम्राज्यशालिनौ ॥ ५५३ ॥

विश्वामित्रपदनतौ हेतुमाह ।

गुरुघनरसतर्प नैव सांद्रं हि यावः
त्प्रभवति किल तावद्बन्धनस्तापदत्वं ॥
इति कुशिकसुतांघ्रयोः शस्तयोरस्तदंभ
विरचयति यतहस्त न्यस्तनम्रमस्तकं सः ॥ ५५४ ॥

द्विजनतौ हेतुमाह ।

रसायतस्तोपमनामुपाद्गुणं भंगस्य तात्कठिनस्य वस्तुनः ॥
न स्याद् द्विजानुग्रहमंतरा दृढं तद्युक्तमेषां स सभामवंदत ॥ ५५५ ॥

द्विजाः—

आयुष्मान्विजयोस्तु ते रघुपते भास्वत्प्रतापो भव-
त्कीर्तिं सौम्य लभस्व चंद्रधवलां निर्विघ्नकार्यो भव ॥
वीरश्रीर्वृणुयात्सखे तव भुजौ देयाद्बलं ते दिति-
र्मानिय भगवान्प्रसादसुमुखो भूयास ते धूर्जटिः ॥ ५५६ ॥
सत्याः संतु मनोरथाः शुभमते त्वां पांतु सर्वे सुराः
चिताः संतु सुदूरतो विजयतां श्रीरामभद्रः प्रभुः ॥
वत्स श्री रघुनाथ शांभवधनुर्भंक्त्वा वरित्वा द्रुतं
ता सीतां तृषितामिमां मम दृश सद्यो भृशं तर्पय ॥ ५५७ ॥

मैत्रेयीप्रभृतिसिमंतीनां दुर्गायाचने हेतुमाह ।

अत विधत्ते भवकार्मुकं ते समुच्छ्रगम्भीर मयि प्रगदः ॥
अर्वाचिके त्वं इटिति प्रसीद यजामहे त्वामुपयाचितरैः ॥ ५५८ ॥

विश्वामित्रपुरि रोमोद्याने हेतुमाह ।

रामोद्यानं दृष्ट्वा रोमोद्यानं बभूव गुरुतनौ ॥
तेषां चिरसंश्रितनामाराधितस्य न मन्ये हेतु ॥ ५५९ ॥

यावद्गुणाधिरोपाय चापल्याद्यापमाप स ॥
जजाप तापसस्तावद्धन्वनेति शनैः श्रुतौ ॥ ५६० ॥
धनुषो हर्षे हेतुमाह ।
आरादुपस्थितं दृष्ट्वा शामलं विश्वजीवनं ॥
युक्तमानदसंदोहा अन्वजायत धन्वनं ॥ ५६१ ॥
शैवं धनुरेव रामभद्रहस्तं स्पृष्टुं प्रावर्ततेत्यत्र हेतुमाह ।
क्षेमायेशमुपासदं भगवता तेनापि हस्ते कृत
शक्त्या पर्यचरं ततः प्रियतमच्छात्राय तेनार्पितं ॥
क्लिष्टं तत्र चिरादनेन जनकागारे बत स्थापितं
वीक्ष्यैनं बहुमुक्तिदं तदिह किं तत्स्पर्शनायोत्सुकं ॥ ५६२ ॥
चापतोलनसमये जनताटस्थ्ये हेतुमाह ।
प्रवृत्ते रामभद्रस्य विक्रमे तत्परायणा ॥
भेजिरे सकलालोकास्तदानामनिमिषता ॥ ५६३ ॥
जनप्रवादमाह ।
रामे लसदाकारे चापमुपश्रयाति सति जना जगदुः ॥
सीतादारविलासारपदमयमेव न महाशुका लोका ॥ ५६४ ॥
दाशरथेर्हस्तेन धनुर्गुणासजनेनात्याश्चर्यमित्याह ।
वैगुण्यं किल धर्मगं सपदि यत्पादारविंदस्मृते
र्यन्नाम्नः कथनाच्च सर्वमपि यत्कूलकषं नश्यति ॥
सत्वे तस्य कराम्बुजे निपतितश्चेत्सद्गुणालंकृतो
भूत्वा सम्प्रति दर्शको नहि भवेद्वेदेह्यजाते कथ ॥ ५६५ ॥
धनुर्भंगे हेतुमाह ।
सद्वंश्यो यदि गा मुमुक्षुरिह चेत्कोटिद्वयीभास्वत
स्तेतिन गता गृहे चिरतरं वस्तव्यमप्यादरात् ॥
श्रीमास्त करुयेस्य सुगुणासगस्ततो नम्रता
श्च यत्तात्कृत्य विदेहभवनं चैष क्रमं सगतः ॥ ५६६ ॥
भगसमये महाह्लादोऽभूदित्याह ।
आरुष्टमात्र हि धनुर्गिमातु रामे प्रसृतेति भयकरोभूत् ॥
वाणो[1] भवल्लोकनिमूढनोद्रिशिरस्थैलक्ष्य विविभेद चित्रं ॥ ५६७ ॥
कटकानिनादे हेतुमाह ।
वंदाह श्रीमद्रघुपरिवृढेनार्पितगुण

१ वाण शब्द प्रसिद्धश्च । २ भ्यानरियतशिवलक्ष्य च ।

स्वकृत्यं नाद्याप्याचरसि सुमन.संघ किमिदं ॥
द्रुतं तद्दर्पेति प्रकटनममाख्यातुमिव किं
दिविस्थकोदंडात्कटकटेति ध्वनिरभूत् ॥ ५६८ ॥

सुमनोवृष्टिमुत्प्रेक्षते ।

उत्पद्येत विदेहराजसदने सीतेति शक्तिर्हि मे
तद्योगाद्भवदीयकार्यमखिलं संपादयिष्याम्यह ॥
इत्याज्ञप्तमभूत्परा स भगवन्योगोद्य वृत्तः कृपा
तत्क्षिप्रं क्रियतामिदं सुमनसो वक्तुं न्यपप्तन्निव ॥ ५६९ ॥
पत्राणि[1] क्षितिभृद्गणस्य गणिकागानस्य गुर्वी सुधा
पूगो[4] मौनिचयस्य फुल्लहृदयः सारो महाधन्विनः ॥
लंकेशस्य च दंतचर्वणमथ श्रीरामनिष्ठो वधू
रंगो राममुजोप्यसृष्टिरवनेस्तुष्टिश्च पुष्टिः प्रभोः ॥ ५७० ॥

अथ द्विजाः ।

त्यक्तासना द्विजजनाः सुमनायमानाः पानात्पयादिव विसृष्टशरीरभानाः ॥
कृष्णाजिनानि वसनानि मुहुर्धुनाना नानाजयं रघुपतेर्ननृतुर्गृणानाः ॥५७१॥
मुदा व्याकुलाः पद्मरुद्राक्षमाला मृगव्याघ्रकृत्तीः मनिर्ज्ञभूतीः ॥
पशोजल्पमल्पेतरं कल्पयंतो द्विजास्तल्पयांचक्रिरे पूर्णपात्र ॥ ५७२ ॥
भर्गकोदंडभंगोत्थभीमनिन्हादमूर्छिताः ॥
लब्धसंज्ञा महीपालाः परस्परमथाब्रुवन् ॥ ५७३ ॥
कस्यायं बटुको मुनेरिति जना आहुः स कः कौशिकः
शिष्यो वाय सुतोस्य शिष्य इति वै जल्पति स ब्राम्हणः ।
क्षत्र याय नहीदृशं प्रियसुतं काचिद्भूत क्षत्रिया
घोरायेह तपोवनाय विसृजेत्तन्मन्महे ब्राह्मणं ॥ ५७४ ॥
तपप्रभावाहितवन्ह्यनिभनापक्षानलत्वादुपमर्दनाय नः ॥
प्रावर्ततास्यं मुनिरस्य न क्वाचित्स्वास्थ्यं विहायाद्भुतकृत्यमीदृशे ॥ ५७५ ॥
नैरं नैा दशरथमहाराजदायाद एषः
किं श्रुताहो प्रवदति जनस्तत्र तत्रेति सत्यं ॥
अस्मिन्नर्थे पुनरतितरां संशयोस्माकमार्या-
दीदृक्कृत्ये प्रभवति यतः क्षात्रमेवात्र तेजः ॥ ५७६ ॥

---

१ नडे वर्णावरणयोरिति । २ वाहनान्येव पत्राणि । ३ मुधे वसुधा । ४ पूगः समूह एव पूगः क्रमुकः । ५ सारस्य सार । मनिर. ६ वधूराम राम रतिर्मेव । ७ उप्यसृष्टिर- पोप्यसृष्टि (विरुपाच स्पर्श) ८ भस्मार्थी मेरी ।

स एष मातुलेयो नः पितृष्वस्रीय एष नः ॥
पुत्रकल्पोपमस्माक पन्नगेंद्रः स नः सुहृत् ॥ ५७७ ॥
पुराप्रभृति सोस्माक राजा दशरथो ध्वज:
तत्साधु साधु वार्धक्ये यदेतस्येद्दशोगतः ॥ ५७८ ॥
याङ्वीयपरोत्कर्षाद्विरसा ये रसाधिपाः ॥
राजसंबंधमासाद्य रसवृद्धिं परां ययुः ॥ ५७९ ॥

अथ शतानंदो जानकीं प्रति ।

सुमुखि धनुषो भंगो पूर्व परं शिशिरस्थितिः
स्मरसेहचरेप्यस्मिन्नार्ये विराजति माधवे ॥
तव सुमनस. शौरापृदेन किं सुममालिका
(सीता) किमिव भगवन् शुश्रूषमाणामनुग्रहमंतरा ॥ ५८० ॥
एवं ब्रुवती वैदेहीमनगत्य महामतिः ॥
स्त्रीभिः सह शतानंदः सभिमन्वर्यतां दधौ ॥ ५८१ ॥

तथ वरीतु भतृता ।

स्फुरत्स्वर्णभांत घुसृणमसृण सूक्ष्मसिचयं
वसाना तारस्य वपुषि रुचिर कंचुकवर ॥
सरोसघातस्या कुटिलकचजाला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८२ ॥
मणिव्रातद्योतत्कनकघृणिचूडामणिफणि-
प्रचुनीघन्यचन्द्रशिशकलचचल्कचभरा ॥
लसन्नासामुक्ताधृततिलकभाला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८३ ॥
तडिद्गौरी कुदमतिमरदना चद्रवदना
नतभ्रूर्बिंबोष्ठी तिलकुसुमनासाञ्जनयना ॥
चलन्मुक्ताक्लिसा स्मितमितकपोला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८४ ॥
विराजत्केयूरा कटकपटलीतोडरकरा
स्फुटमुक्ताहारा कटिघटितदामप्रतिकरा ॥
रणत्सन्मजीर [illegible] करतले

---

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] । ७ [illegible] [illegible] पा [illegible]।

समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८५ ॥
किरती स्वच्छायामपि चपलयती नृपातिदृक्-
चकोरान्यालोलानुदयमयतो राघवविधोः ॥
मता कृत्स्ना ज्योत्स्ना धवलितनृशाला करतले
समुन्मीलन्माला जनकनृपबाला विजयते ॥ ५८६ ॥

सीता[1] ततोट्टादिव रत्नसानोर्वतीर्य सोपानपरंपरायाः ॥
प्रसादरम्या कमलाधिवासमवाप लोलद्‌घनपुष्पमाला ॥ ५८७ ॥
औत्सुक्यभारभसात्सहसा प्रवृत्ता स्कंधेनवाप्य रघुवीरसुरद्रुमस्य ॥
तस्यास्तदा भुजलता विमनायिताभूत्स्वामोदिनी न कलितोत्कलिका क्वचि-
त्स्यात् ॥ ५८८ ॥

विश्वामित्रः—

भग्नोत्साहा तनुतनुरियं हा विदेहेंद्रकन्या
तत्तां रामावनमयशिरोजायतामाप्तकामाः ॥

रामः—

नावाग्रीनारघुकुलभुवो देवविप्राद्विनामी
(**विश्वामित्रः**) हहो कुब्ज यदि निजगृहं (**रामः**) तर्ह्ययाम्भावभाक्कम् ॥ ५८९ ॥

विश्वामित्रः—

लौकिकस्थितिभंगाय कल्पते किंनु राघव ॥
(**रामः**) श्रुतिरेव (**विश्वामित्रः**) शिवं ते स्यात्तदर्वाचीति संस्मर ॥५९०॥

रामः—

यतेयदान्यथार्थत्वे तथार्थत्वोपबृंहका ॥
सर्वेमी स्मृतिकर्तारः पुराणवचनान्यपि ॥ ५९१ ॥

लक्ष्मणः—

विमृश्यते किमु चिर शिर आनम्यतां द्रुतम् ॥
सुमनोमालिकेयं त्वा भगवन्नुपतिष्ठते ॥ ५९२ ॥

विश्वामित्रः—

वत्से विदेहनृपनंदिनि पुण्यपुष्पमालाकुला भुजलता विततास्तवेय ॥
श्रीरामचंद्ररमणीयनिर्लिप्तशालिस्कंध समेत्य सफला सपदि प्रभूयात् ॥५९३॥

---

१ भागीरथी । २ मेरो । ३ विष्णुरूप राम समुद्रच । ४ घनपुष्प जल पक्षे प्रसिद्धा माला ।

सीता–

किंचित्कुंचितगात्रवल्लिनिकचद्रोमांचमंतस्मितो-
दंचच्चारुकपोलमुन्नतगलं न्यंचद्दृगब्जांचलम् ॥
मंजीरद्वितयांतरप्रतिनिशल्पीतांबरांतोच्चयं
चक्रे संस्मरणस्रजं रघुकुलोत्तंसांसयोः सादरम् ॥ ५९५ ॥
तदानीं वरस्त्रीणां स्वमुखे स्वांचलसंयोजने हेतुमाह ।
मुख्या अपि निरस्त्राः स्युर्मुदांधाः सहसा द्विजाः ॥
इतीव जवनी तेनुः स्वांचलैर्वरयोषितः ॥ ५९५ ॥
रामकौशिकसंलापस्तया रामार्नैतिर्पतः ॥
न्हस्वतास्याः सितां चक्रे तां सीतां तत्र संसदि ॥ ५९६ ॥
सरोजरम्यं कुजनैरगम्यं सुरादिनम्यं चरणं प्रणम्य ॥
विश्रम्य सम्यग्विनियम्य पाणी वनम्य सा सौम्यमुखीनतस्ये ॥ ५९७ ॥
अस्य काव्यस्य निर्माता पंतविठ्ठलनामकः ॥
बाणग्रहर्षिभूसंख्ये (१७९५) शाके श्रीमुखवत्सरे ॥ ५९८ ॥

चैत्रमासोत्तरे पक्षे एकादश्यां दिवं गतः ।
तस्मादपूर्णमेवाभूदिदं काव्यमिति स्फुटम् ॥ ५९९ ॥

---

१ रामस्य मध्रीभावः । २ शांतां ।